

T A R T A L O M

▶	3	GYŐRI LÁSZLÓ	A puszta fal, Dzsungel, Az évad belsejében	versek
▶	7	MARKÓ BÉLA	Honvág, Ahonnan hiányzunk, Az utolsó szó	versek
▶	10	TÓZSÉR ÁRPÁD	Bagolyköpet, A vasaló, Ernestus úr a kórházban	versek
▶	12	KOPRIVA NIKOLETT	Hét születés, Labirintus a kertben	versek
▶	16	FEHÉR BÉLA	Meghívás karóba húzásra	regényrészlet
▶	19	ESZTERÓ ISTVÁN	Jézus DNS-e	vers
▶	20	SZAUER ÁGOSTON	Expedíció, Valami, Feketén, Határ, Post scriptum	versek
▶	22	BANNER ZOLTÁN	Születésnapomra	vers
▶	24	ECSÉDI ORSOLYA	Ciklus, Nyócvanadik szonett, Újraindítás	versek
▶	27	GRECSÓ KRISZTIÁN	Két karakter	regényrészlet
▶	30	ACSAI ROLAND	Fapados, A szél veszi kölcsön, Szabad ügyis, Nem nagy ügy, Bagolyvisszhang, Az öröklétről	versek
▶	34	STANKOVICS MARIANNA	Balkán, Költők	versek
▶	36	BÁNFAI ZSOLT	Analgetica, Dohányzósziget, A középső hajó titkai	versek
▶	38	SZILÁGYI ANDRÁS	Az „Emberek vidékei” ciklusból: Őriztem a képet, Benyitottam a konyhába, Engem ne, ne..., Isten sem önmagát nézi	versek
▶	41	KISS LÁSZLÓ	A titok	novella
▶	45	BENYÓ TAMÁS	Azután, Tanulság	versek
▶	47	BALI ANIKÓ	Oszatlan közös, A peronon, Tavalyi méz, Költözés	versek
▶	49	BÁLINT TAMÁS	Máj hagymalekvárral: 37, 38, 39	versek
▶	51	KUSTÁR GYÖRGY	Jákób	vers

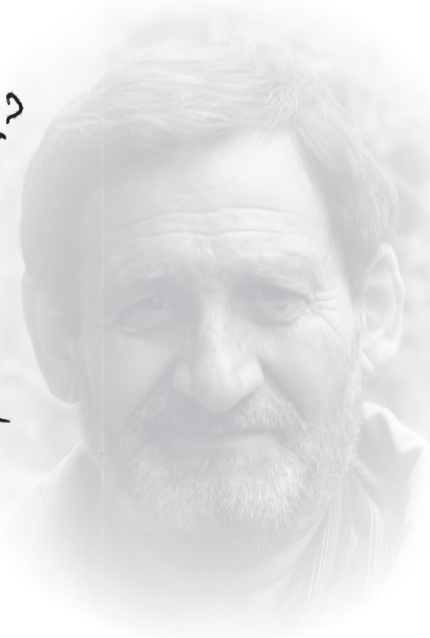
▶	53	MIKLYA ZSOLT	
		Színrejtő, Bors néni beszélget a sajtót megkívánó rókával, Bors néni beszélget a közmunkásokkal	versek
▶	56	HALÁSZ BÁLINT	
		Ferenc, az akaratos esernyő, Hal János	gyerektörténetek
▶	61	PUSZTAI ILONA	
		Mesélő állatvilág – Egressy Zoltán: Piszke papa meséi	kritika
MÚHELY			
▶	63	GÖMÖRI GYÖRGY	
		A szakadék szélén	tárca
▶	65	BANNER ZOLTÁN	
		Csak egy éjszakára...	tárca
▶	67	SZÉNÁSI ZOLTÁN	
		Háborús valóságvonatkozások és szövegközi kapcsolatok – <i>Babits Mihály Húsvét előtt című verséről</i>	tanulmány
▶	73	POLLMANN FERENC	
		Száz év elmúlt: a Nagy Háború és a nagyvilág – Szalay-Berzeviczy Attila: <i>A Nagy Háború százéves nyomában Szarajevótól Trianonig</i>	recenzió
▶	76	KARKÓ ÁDÁM	
		A művészet különböző parcellái emlékezetre bírnak bennünket – <i>Beszámoló A II. világháború kulturális emlékezete című konferenciáról</i>	
▶	80	BENCSIK ORSOLYA	
		Lejegyezhető-e a nyers valóság? – Közelítések egy horvát dokumentarista regény délszláv háborús reprezentációjának a bemutatásához	tanulmány
*			
▶	87	TÓTH G. PÉTER	
		‘W’endégségben Wenckheiméknél. Lokális legendák és globális nézőpontok az ókigyósi Wenckheim-kastély megújulásához	tanulmány
SZÍNHÁZ			
▶	103	MÁRTON LÁSZLÓ	
		Nibelungok – Második rész: Kriemhild bosszúja (3. felvonás)	dráma
FIGYELŐ			
▶	111	MÁRKUS BÉLA	
		Vezekléstörténet – Ács Margit: <i>Élet a purgatóriumban</i>	kritika
▶	117	SMID RÓBERT	
		Ráhallgatni és nem elhallgatni – <i>Tőzsér Árpád: Suttogások a sötétben</i>	kritika
▶	120	PÁL-LUKÁCS ZSÓFIA	
		„Egy új diszkurzív tér” – Smid Róbert: <i>A grammatika érzéketlensége</i>	kritika
▶	123	BARÁTH TIBOR	
		Posztmodern mese vagy abszurd parabola? – <i>Pataki Tamás: Elvásik a török félhold</i>	kritika
▶	126	BUDAY BÁLINT	
		Álom és/vagy költészet – Illyés Krisztinka: <i>Papírcsillag</i>	kritika



Az erdő belsőjében

Milyen meleg van! De meddig?
Köcsögyásodik a tűre fevitt levegő!
Már hullanak a díszfa levelei.
Egyre kevesebb marad,
és az új levelek
jobb elbát, mint kések.
Nem a széllel tülekedve,
de a tűre közelebb hullani,
csörgve egy szíven
a tűre rikkensében.
Már a fa ágán elaszni,
Zsuporodni mistérisen göggel,
Mivel viláig gőgösköd, avarosa
elvélt trükkjeimmel
Mivel viláig még tovább?
Bicegani arról levegyeleket?
Tűre viláig: itű a vég,
de még ismét a vég elbű?
Milyen redő, milyen forró
a nyárvégi levegő!
Zópus, messzeleketesen rikk el
az erdő belsőjében,

győri lászló!



A PUSZTA FAL

Képirók, hova lettetek?
Az őskorba, hova bújtatok?
A lascaux-i barlangban a sötét,
göcsörtös kőfalakra állatokat írtok
ujjatokkal morzsolgatva szét
az agyagot, vizet adva hozzá
a patakból meg állati vért,
vagy törzsit, az áldozatét,
hogy ujjheggyel teremtsetek
leöleendő mamutot, bölényt?
Mert éhes a törzs?

Képirók, hova lettetek?
Hova lett a bizánci arany,
hol van a halál négy lovasa,
a vastag idomú reneszánsz,
a kanyargó, egzaltált barokk,
a lágy hajnal ujjá érintése,
hova lett a magányos cédrus?
Hova lett a szenttelen kocka,
az analizált, szétkuszált akt?

Képirók, hova szakadt a művetek?
Mint asztról könyékkal a könyvet,
lesodorták a függélyes falról
a tenyér lapjával képeiteket?
Az akasztó horga sebet ejtett rajta,
s most nézi, nézi a lecsorgó vért,
amely higítva, bőven folyik le könyékig,
a lascaux-i barlang torkából
a legelső mester.
Ráér, nem éhes a törzs, leette mind
a barlang oldaláról a bölényt,
a mamutot.

Szeretettel köszöntjük a nyolcvanéves költőt. Kívánunk neki jó egészséget és töretlen alkotókedvet.



DZSUNGEL

Lehetne-e teremteni dzsungelt
a kiirtott őserdő helyén?
Bár nagy munka lenne, kőkemény,
de megérné az édeni új kert.

Kimérve, épp olyan szabálytalant,
százféle fával, kúszó liánnal,
amelyet betölt a madárzaj,
a rikácsolás, a százféle hang.

Lehet-e alkotni új dzsungelt
a letarolt földön, lehet-e
a helyén akkora nagy őskert,
hogy eget ver majd a teteje?

Kígyók kúsznának ágakon,
orchideák nyílnának, lilák,
fehérek, madárpók, majom
világa lenne az új világ,

fojtó, forró, nagy leheletű
pára oszlana szét a magasban,
párát okádna a föld meg a fű,
gőzölögne nyirkosan a katlan.

Magában élne, ember nélküli
lenne ez a nagy, végtelen kert.
Látnád, ahogy gonddal kifésüli
tétvét, a serkéjét, az embert.

Örökre kivesznénk belőle.
Így akartuk.
Dzsungel a dzsungelé örökre.

Mandril, kolibri, nyílméregbéka
leszünk, ha visszatérünk.
Ötszáz, ezer év, mind nem elég. Ha
dzsungel kell, itt van: élünk.

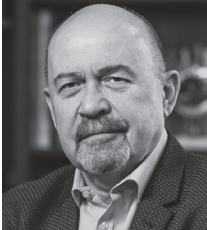
AZ ÉVAD BELSEJÉBEN

Milyen meleg van! De meddig?
 Kocsonyásodik a sűrűre főzött levegő.
 Már hullanak a diófa levelei.
 Egy-egy már levedlik,
 érzi az ősz közeledtét.
 Jobb előbb, mint későn.
 Nem a sokasággal tülekedve.
 Ritka közökben hullani,
 csörögve egyet szárazon,
 a fűre zökkenőben.
 Már a fa ágán elaszni,
 zsugorodni mértéktelen göggel.
 Minek válni görbévé, avarossá
 elévült ízületeimmal,
 minek billegni még tovább?
 Bicegni aszott levélnyeleken?
 Így szólni: itt a vég,
 de még innen a vég előtt?

Milyen rekkenő, milyen forró
 a nyárvégi levegő!
 Zápu! mérsékletesen romlik el
 az évad belsejében.



A császári pár fogadása Ó-Kígyóson 1857. május 25-én. Négy elemből álló színes könyv-sorozat, [1858]. B. Hohmann és Böss J. rajzát kőre metszette Heicke József. Nyomtatta Reiffenstein és Rösch, Bécsben (1857; eredeti: Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, másolat: Szabadkígyósi Helytörténeti Gyűjtemény)



Honvágy

Olvasom, hogy huszönöt órás fárasztó utazás után megérkeztek az odesszai oroszlánok a marosvásárhelyi állatkertbe. Néhány napig pihenniük kell, és aztán meg lehet nézni őket. Vagyis látogathatók lesznek, ahogy az újságban írják. Ukrán menekültek vannak már egy ideje itt is. De az oroszlánokat is menekíteni kellett? Igen, őket is természetesen. Háború van. Meg hát veszélyesek lehetnek, ha esetleg a bombázások miatt kiszabadulnak. Ezt is a híradásokból tudom. Vajon mennyivel veszélyesebb egy oroszlán, mint például egy állig felfegyverzett katona? Kilenc oroszlán érkezett, néhány hónapig itt lesznek, majd állítólag továbbviszik őket Amerikába. Hét felnőtt oroszlán és két néhány hónapos kölyök. Otthon már összeszoktak, nem lesz gond velük. Otthon? Az oroszlánok otthona? Odessza? Persze nekünk is vannak oroszlánjaink itt, Marosvásárhelyen. Ukrán oroszlán, magyar oroszlán. Vagy román? Ezt nem árt tisztázni ebben a városban. Ráadásul itt van az a gyermeteg szójáték, hogy talán mégis orosz az oroszlán. Lány. Orosz lány. De ez csak magyarul érthető. Vagy csak magyarul félreérthető. Minden szóban van egy másik szó. Abban is, hogy háború. Minden történetben van egy másik történet. Mint mondtam, már vannak itt ukrán lányok. Gyermekes is. Hol vannak az oroszlánok, kérdik most az ott maradt odesszai gyermekek a fülsiketítő csendben, amikor éppen nincsen légiriadó. Hol vannak az odesszai gyermekek, kérdik az ukrán oroszlánok a marosvásárhelyi állatkertben, mert ők talán megérzik,

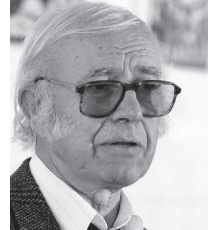
hogy más a szaguk a magyar és román
gyermekeknek. Idegen hely. Nem Odessza.
Miért kell elűzni az oroszlanokat? Hatalmas
fejüket felénk fordítják, nem értenek semmit
az egészből. A gyermekek sem. Nem tudtam
én sem mostanáig, hogy Marosvásárhelyen is
lehet honvágya valakinek Odessza után.

Ahonnán hiányzunk

Az állandó kényszer. A sóvárgás.
A lelkiismeretfurdalás. Hogy éppen
száz másik helyen kellene lennem.
És persze itt is, ahol éppen vagyok.
De milyen szívesen beszélgetnék most
a többiekkel. Töprengnék. Hozzászólnék.
Egyetértenék. Ellentmondanék. Igen,
az egyre gyötrőbb hiányérzet. Biztosan
hiányzom én is. Hallgatom a rigófüttyöt
a verandán, de száz másféle madárszó
vár rám. Irigylem azokat, akik a sirályok
rikoltozását. Vagy akár a varjúkárogást.
Mindegy, valami mást. Isszuk ketten
a kávé, ez a mi választásunk, miközben
tudjuk, hány meg hány beszélgetés van,
ahol ott kellene lennünk. Nem igaz,
hogy tele van velünk a világ. Mi sem
halljuk, látjuk, tapintjuk mindazt,
ahonnán hiányzunk. De hiányzunk-e?
Úgy kell-e elképzelnünk ezt a nyugodt
beszélgetést a verandán, mint a teljes
jelenlétet? Vagy mint a hiányt? Hiszen
ez a törvény. Egyszerre csak egy helyen
lehetünk. Akkor meg mitől is kellene
félnem? Hogy előbb-utóbb elkövetkezik
a pillanat, amikor már nem száz, hanem
százegy helyről hiányzom? Vajon
tényleg olyan nagy különbség-e ez?

Az utolsó szó

Még Velencében a Szent Márk téren is olyan könnyű becsapni az angyalokat. Egy marék kukorica már rabul ejti őket. Pedig az imént még messze fent lebegtek szabadon, szárnyukon meg-megcsillant a fény, ahogy tovaszálltak. Angyalsuhanás az égen. Nehézkes galambléptek a földön. Totyogás, csipegetés, óvatlanság. Nem kell elmenni ezért a lagunáig. Ott látszólag biztonságban vannak. De itthon egy-egy véres tollcsomó az úton. Vagy a sötétszürke verebek is. Összetartanak. Ha jön egy autó, felröppenek idejében. Mennek mind arra, amerre a legelső elindult. Szállnak egyfelé seregestül, de aki a raj legvégére marad, nem mindig tud átrepülni a túloldalra a sebesen közeledő hűtőrács előtt. Nézem a visszapillantó tükörből. Hever élettelenül. Jobb lett volna neki egyedül dönteni és éppen az ellenkező irányba igyekezni. Csakhogy talán olcsóbb egyetlen halál, mint a fejetlenség, ha ki-ki külön próbál menekülni. Összeütköznek? Zűrzavar lesz? Tömeges pusztulás? Valószínűleg. Szórom a magot az angyalok elé. Eszembe jut a bibliai példa. A megváltó? Nem ő az első, hanem éppen a legutolsó? Írok kitartón, amíg egyszerre csak felröppen a vers is. Az a kérdés, vajon be tudtam-e fejezni.



Bagolyköpet

A bagolyköpet komplexebben tartalmazza az erdő flóráját s faunáját, mint maga a fabordás erdőmemória. Hogyan is tudhatna a nap huszonnégy órájában nonstop termelő zöld gyár például a cölöpszerkezete alatt tenyésző *heterocephalus glaber* létéről, mikor arról még a költő C. T. Iulius Caesar által ültetett tölgyének gyökere se tud, egyedül Nietzsche *Zarathustrája* utal rá a léleknek az égből mélyen a földbe nyúló lajtorjájáról elmélkedve. Csoda-e, ha mindebből E. Y, a varsói költő-zoológus azt a következtetést vonta le, hogy a meztelen földikutya (ahogy ő nevezi a H. G.-t) nem része, hanem szemlélete, alakja az erdőnek és az élővilágnak, s mint ilyen a hegeli abszolút eszmével hozható összefüggésbe. A H. G. és az erdő bonyolult viszonyrendszerének leírásában forradalmi fordulatot jelenthet K. B.-nek, a magyar bioköltészet további jeles művelőjének felfedezése, ki minap egy erdőben verse szikláján üldögélve egy bagolyköpetben jól fejlett *heterocephalus glaber* embriót észlelt. Ebből a revelációból született a költő Bagolygolyköpet c. új verse, mely amellet, hogy a *heterocephalus glaber* s egy föld alatti erdő létének kikezdhetetlen bizonyítéka, ars poetica is: a biovers s a bagolyköpet szerkezeti egyezéseinek sajátos taglalása.

A vasaló

A mai vasaló a *Fából vaskarika* című mese legújabb változata: nyolcvan százaléka villanyáram, tíz százaléka gőzlövet-szonáta s a maradék tíz százalék vasalótalp, amelynek anyaga maga a sötét alkímia: összetételét a gyártók kriptóírással jegyzik, s csak annyit tudni róla, hogy vas nincs benne. Én még láttam vasból való vasalót, bár akkor azt hittem, a hétfejű sárkány egyik feje, s csodáltam, anyám mily bátran s könnyedén lóbálja a tűzokádó szörnyet ide-oda. Éjszaka nemegyszer arra ébredtem, a vasaló bemászik a nálunk éjjel-nappal égő tűzhely ajtaján, kitérítja vasfoggal tele száját, s jóízűen ropogtatja a szikrázó parazsakat.

Ernestus úr a kórházban

Horribili, horribili!,
hol az ágytál, hol a bili?
Nővér, az istenit neki,
tegye alám, ne vigye ki!

Nővérke, rég a csillagot
hívták húgynak a magyarok.
Látom, önnek tetszik eme
eszme: húgyozik a szeme.

Ernesztusz úr, csak nevetek:
önnek nem veséje beteg!
Udvarol most vagy hízeleg? --
Végül én is bevizelek!



Hét születés

Hétfőn falevél-barna bábu vagy.
Agyagból formállak meg, hajaddá
a fűszálakat varázsolom, szemeid
tenger mélyén fekvő kagylók.
Szíved helyén holdkorong,
gerinced tejút,
csontjaidon izzanak
a csillagok.

Kedden kékuszonnyú hal vagy.
Pikkelyeiddel fölsebzed a vizet.
Kopoltyúdtól hullámzik a tenger.
Húsodban só csomósodik,
éget, mint egy mérges növény,
rágja bordád törékeny faágát.
Észre sem veszed,
eltűnsz egy jeges szakadékban.

Szerdán sziszegő kígyó vagy.
Feltekeredsz a lábszáramra,
mindenhol velem vagy, és suttoysz.
Legszívesebben kitépném
a nyelved, elásnám a kertben.
De nem merem. Félek, összefonódna
a gyökerekkel, és egy nap a növényeim
a te hangodon szólnának.

Csütörtökön te vagy a madárijesztő.
Némán állsz a semmi közepén
csikos ingben, hózentrógeres
nadrágban. A szél legszívesebben
kiszakítana a földből, föl-alá cikázik,
ráül az árnyékodra. Egész nap fogom
a lábad, és beszélek hozzád,
ne szállj el.

Pénteken erdő vagy.
Fáid átszűrják a felhőket,
fennakadnak ágaikon, mint a díszek.
Ahogy szuszogsz, zizegnek a levelek.
Éjjel elkerüllek. Fekete vagy,
egyre közelebb jössz
az utcákhoz, vonyítanak tőled
a kutyák.

Szombaton anyám vagy.
Zöldteád illata a falakra lapul,
bőrödön átragyog a Nap,
fénye beteríti az egész házat.
*Valamennyi isten báránya
közül téged szeretlek a legjobban.*
Mindhova követlek, mindenhol
hidegebb van, mint az árnyékodban.

Vasárnap templomharang vagy,
kondulsz, a valóság megroppan.
Reszkető ablakokból néznek
az életre kelt, zongorára ült babák,
kivonulnak a ruhák a szekrényből,
táncolnak. Lehullanak az utcatáblák,
felcseréljük a szavakat beszéd közben.
Amikor elhallgatsz, akkor tűnik fel,
hogyminden csak varázslat.

Labirintus a kertben

Hosszú évekig építettem a labirintust a kertben.
A téglák súlyosak voltak, megdermedtek a fagyban.

Egyfolytában tél volt, évek óta tartott.
A téglák időnként megszólaltak, faggatóztak:

mire az egész? Bölcsen hallgatok,
sosem árulnám el, hogy a fényképeid miatt.

Túl nagyra nőttek, te minden éjjel kimászol
belőlük, dúdolva jársz-kelsz körülöttem,

fésüled a hajam, suttogsz a fülembé. Ha pakoljuk
a téglákat, néha megállunk és egymásra nézünk:

mire az egész? Nincs válasz. Aztán majdnem
összeroppantlak, összeroppanok.

Egy pontot teszünk ki a térben. Aztán cigaretta
cigaretta után, hosszú beszédek, hosszú hallgatás.

Azt hisszük, itt vagyunk, de ez is csak
emléke valaminek, ami sosem történt meg.

Ébredéskor téglák nevetése hasogat,
gennyedző sebek a valóságomon.

El akarsz tenni, mégis beszélsz,
el akarok tenni, mégis beszélek.

Mire megépül a labirintus, lehet,
találkozunk egy megdermedt képen.

Havazás

Akkor még nem sejtettük, hogy
a kétezer-tizenkilences az utolsó karácsonyunk.
Tizenkettedik éve nem hullott a hó,
a csönd ki-be járt az ajtón,
s a szél, akit mindannyian jól ismertünk,
nem hozott magával árnyakat.
Tavasszal lezárták a határt,
akkor már nőtt benned valami, utóbb
kiderült, a szél se tudott róla.
Nem voltam veled, amikor felnyitottak,
a túloldalon járkáltam fel-alá.
Növényeimben Isten hallgatott.
Szűzanya megszólalt álomban, de

mongolul vagy albánul beszélt. Idegen
emberek tolongtak ágyad körül,
ha értik, mit mond, meg sem műtenek,
egyből odaadnak szűzanyának.
Mégis a lábadon mentél ki a kórházból.
Egy év múlva, amikor a határt felnyitották,
úgy éreztem, az árnyak rágták le rólad
a húst, akiket a szél hozott. Álltak
ablakod alatt, rángatták a függönyt,
lopták a csillagokat a szemedből.
Csöndben néztük, ahogy fogysz,
az utolsó héten már az árnyak nyelvén szóltál.
Szűzanya és Isten virrasztottak
az ágy fölött. A szél a küszöbön
húzta meg magát. A növények összezsugorodtak.
Karácsonykor lehullott a hó.



A kastély épülete a kápolna felől



Meghívás karóba húzásra

Részlet a szerző *Mirjam Lacasette* és a *Kozma kvintett* című regényéből

A lacikonyha sok munkát adott, a próbákat mégse hanyagoltuk. Átdolgoztunk néhány régebbi darabot, az újakat pedig tovább építgettük. Hajnalban keltem, sütöttem a cipókat, Hadacsu és Lebejk szállították a tulkokat, Bese kezelte a tüzet. Néha túl sok vendég gyűlt össze, alig fértek a lacikonyha körül. Ettek derekasan, aztán követelték a zenét. A kvintett napközben nem állhatott össze, hiszen Kozma olyankor a papíralombban dolgozott, csak napszállat idején jelent meg, játékra kiéhezve. Fogta a pommert, és szórakoztatta a népet. Kifogyhatatlanul tudott rögtönözni. Főleg a „Szól a fügemadárt” és a „Három kötés tatár cérnát” szerette csürni-csavarni, kiforgatni, aztán amikor az emberek felismerték a vezető dallamot, kiáltozva ünnepeltek, énekelték. Ahogy teltek a napok, Lebejk lassan visszanyerte önmagát, kedélye felderült, de mindnyájan sejtettük, csalóka látszat. Nem akartam tudni, mi járt Lebejk fejében, de nem múlt el nap, hogy ne gondoltam volna Mirjamra. Néha sírni tudtam volna.

Egyik délelőtt öszvérháton érkező idősödő férfiúra figyeltünk fel. Szegényes köntös lógott rajta, prémgallérja leszakadva. A feje kúpját borotválta, amúgy vállára omló sárga hajat hordott, egyik lábát kacskán húzta. Aranymedál csüngött a nyakában, mint egy tehetős embernek. Egyenes kardját germán szokás szerint a hátára kötözte.

– Groningeni Szigfrid, aki mindenütt otthon van – így mutatkozott be.

Egy darabig figyelte Besét, amint a rostélyon forgatja a tulokból nyesett koncokat. A nyelvet kérte, éppen akkor sült ki. Falatozás közben be nem állt a szája, egyik történetből csapott a másikba. Az emberek körbeállták, kíváncsian itták a szavait. A szóáradatból lehetetlen volt kiszemezni, mi igaz, mi lódítás. Miután befejezte az evést, ismét Beséhez fordult, érdeklődött, melyik az a kvintett, mert beszélni akar vele.

– Gingááááá, cseklesssss, bááááá bííííí, hőőőőő – vigyorgott rá szegény öcsém, közbe kellett lépnem. Kiderült, hogy Groningeni Szigfridet a gazdája küldte, hogy tíz arany fizetség fejében muzsikálni hívjon minket Rigóvárba.

– Ki a gazdád?

– Pörde fia Szepetnek, a leendő király! – válaszolta büszkén. Várta, hogy leessen az állunk. De nem esett le, mert sose hallottunk Pörde fia Szepetnekről.

– Tíz arannyal szűrná ki a szemünket? Annyiért nem vállaljuk – mondtam hetykén, a többiek helyeseltek.

– Legyen hús. Pénz nem számít. Szepetnek nagyúrnak annyi az aranya, hogy még sose számolta meg. Indulhatunk?

– Most?

– Máris késésben vagyunk. A holnapi ünnepségre Rigóvárba kell érkeznetek. A karóba húzás alatt már szólania kell a zenének. Ez a leendő király parancsa.

– Miféle karóba húzás?

– El is felejtettem említeni. Karóba húzzák a Kótya nembeli Peleske nagyurat és az egész családját. Látványosnak ígérkezik. Négy asszonytól tizennégy gyereke született.

Kiderült, hogy Szepteknek és Peleske egy ideje már háborúságban álltak, lerabolták a másik falvait, kardélre hányták egymás katonáit. Szepteknek volt a kitartóbb, a bosszúra éhesebb. Szövetsége lépett az elvetemült, de dúsgazdag Boda fia Alásony országnaggyal. Kegyelmet nem ismerő kumán zsoldosokkal megerősített hadseregük pusztává égette Peleske minden várát, házát, birtokát. Udvarnépét levágta, magát Peleskét és rokonait, hú embereit foglyul ejtették, minden másodikat megvakították.

Groningeni Szigfrid gyanakodva körülnézett, lehalkította a hangját.

– Nem tőlem tudjátok, de a két nagyúr hamarosan elteszi láb alól László királyt. Úgy hallottam, méreggel, az be szokott válni. A király főkóstolóját fogják megkenni. Kíváncsi vagyok, végül melyikük fejére kerül a korona, mert Szepteknek és Alásony is rejteget szent krizmát.

Apró szelencét vett ki a köntöse zsebéből, az orrom alá dugta. Mogyorónyi szürke zsírt láttam benne.

– Mi ez? Valami csodakenőcs? – kérdeztem.

– Úgy bizony. A legnagyobb csodákra képes kenőcs. Szent krizma, barátocskám!

– Honnan szerezted? Loptad?

– Persze, hogy loptam. Van a gazdámnak bőven. Jut is, marad is. De tényleg hatásos. Megkenegtettem magam vele, másnap kineveztek várispánnak és a földművesek bírójának.

Délután megérkezett Kozma, akkor tudta meg, hogy Rigóvárba indulunk. Tiltakozott, de amikor elárultuk, hogy fejenként négy arany üti a markunkat, ellenvetés nélkül mászott fel a gyékényszekérre. Bese egy darabig kénytelen volt gyalogolni, láncon vezette a medvét. Nem lehetett egyedül hagyni, meg akarta támadni Groningeni Szigfrid öszvérét. Béke volt egészen hajnalig, amikor megálltunk pihenni a börsöni erdőben. Hadacsu forrást talált. Ittunk, de éhezünk, ennivalónk nem volt. Akkor meghallottuk az öszvér halálnyüszítését. Mire odaértünk, a medve már végzett vele, fának dörzsölve az oldalát békésen vakarózott. Groningeni Szigfridet hárman fogtuk le. A kardjával hadonászott, szíven akarta döfni a medvét.

Rossz lelkiismerettel gondolok vissza a rigóvári fellépésre. A krónikás azonban műve foglya, nem temetheti a fejét homokba, nem hallgathat se erről, se arról. Most alázatosan letérdelvelek, támogató kézzel esedezem, hogy munkámat folytatni tudjam. Kérem ehhez annak segítségét és kegyelmét, ki mindannak, mi a hold korongja alatt és azon túl ezen világon él, a teremtő, megtartó és megváltó Istent. Járjon neki dicsőség mindörökkön örökké. Látjátok feleim, a világ folyásának azon korában kezdtem e jegyzéseket körmölni, amikor magyar a magyarnak a szemét vájja, és még kedvét is leli benne. Nem lesz vége, tart, míg írmagunk marad. Tégy ellene, uram, ha jónak látod. Ámen?

Rigóvár volt az egyetlen hely, ahol tömeges kivégzéshez adtuk a zenei aláfestést. Pörde fia Szepteknek nagyúr kegyesen fogadta a kvintettet, egyenként köszöntött bennünket, a hátunkat csapdosta. A vár melletti mezőn felállított trónszékben ült, királyi díszbe öltözve. Fejét borotváltatta, csekély varkocsot hagyott a tarkóján. Szlávós arcát megnyerőnek mondhatnám, de a gonoszság ráncai, valamint gyógyult sebhelyek nyomai szántották, nyakán néhány sötétlő bibircsók tenyészett. Trónszéke mellé ezüst asztalkát helyeztek, borral teli kancsó és kupa állt rajta. Talpnyalói vették körül, hátrébb pedig népes közönség bámulta, mezítlábas földművelők, gereblyével, ásóval, egyéb szerszámmal. Kénytelenek voltak abbahagyni a munkát, odarendelték őket a kivégzésre. Kezdetben mi voltunk a látványosság, de főleg a medve, azt heccelték nagy hangon.

Amíg Lebejk felállította a dobokat, mi hangoltunk, futamokkal melegítettünk. Közben a várból harminc ruhátlan foglyot, férfiakat, nőket vezetett ki a katonaság. Felsorakoztatták őket a halomban álló kihegyezett karóknál. Négy, csuklyával borított fejű bakó várta a jelet, hogy munkához láthasson. Szepetnek nagyúr felhajtott egy kupa bort, aztán felénk bólintott, rajta, kezdhetünk játszani, a bakóknak pedig intett, kezdődhet a nyársalás. A nagyurak kedvelték a karóba húzást, mert a szakszerűen felszúrt áldozat nem halt meg mindjárt, így a bosszút akár napokig lehetett élvezni. Hallottam olyan esetről, hogy a felnyársalt szerencsétlen nyolc nap elteltével vízért könyörgött. A lefejezés, az élve eltemetés vagy ha valakit bevarrt zsákban vízbe dobnak, rövid távú öröm a bosszúállónak. Nem vitás, a tűz általi halál és az élve megfőzés a leglátványosabb, de a karóba húzás mindent visz.

„A szentek távozása – bűnbocsánat öt napra” című darabot alkalomhoz illő nyitánynak gondoltuk. Kicsit átformáltuk, a pommer hosszabban szólózott, Bese is nagyobb teret kapott, az ütemet nem a dob, hanem én és Hadacsu játszottuk alá, váltott hangfekvésben. A karóba húzást nem néztük, háttal álltunk. A keserves sikolyokat, jajgatást, a kétségbeesett könyörgést és a nézők borzongató kiáltásait persze jól hallottuk. Lebejk odaszólt, hagyjuk őt játszani, a dob majd tompítja a halál hangjait. A „Vasszegekkel veretel” minden más hangot elnyomott. A zengő tányérral kezdett, a bass drummal festette alá, aztán gyorsult, lassult, hullámozott, lüktetett. A dobok hangja összefonódott, kiteljesedett. Egy pillanatra sem esett ki a ritmusból. Amikor fáradni látszott, egyenként beszálltunk. A fúvósok belépésével a dobszó fokozatosan halkult. A rögtönzésből átcsaptunk az „Újjászületés fürdőjére”, majd a „Távozzatok haraggal” következett, végül a „Gyanús erények”. Akkor már Szepetnek nagyúr minket figyelt, nem a kivégzést. A földművesek fel-felhördültek, amikor valamelyik szerencsétlennek olyan erővel tolták az ülepébe a nyársat, hogy a vége a száján vagy a feje tetején szakadt ki. Végül felhangzott Kozma szerzeménye, a „Szénán feküdni szenvedve”. Ezen is változtattunk. Az egyházi rezponzorium mintájára a pommer szólója kétszer megszakadt, átengedte a terepet a nádsípnak, a lira da bracciónak és a tenor cornettónak, hogy közösen táncolják körbe a pommert. Lebejk éppen csak aláfért a ritmust. Elegáns, kiforrott darab lett belőle, szerettük játszani. Közben végre csend lett a hátunk mögött, az utolsó áldozat, maga a Kótya nembeli Peleske is karóra került, miután végignézte a családjá kiirtását. A bakók ezután sorban felállították a nyársakat. Árnyékukat a nap elénk rajzolta. Megnyúlt szöcskék, bot végére tűzve. Bese belekezdett a ráadásba, ez nem volt megbeszélve. Felhangzott a „Mirjam szívdobbanása”. Lebejk behunyt szemmel kísérté, aztán jöttem a nádsípval, utánam beléptek a többiek is. Abban a keserves percben igazabbnak hallatszott, mint bármikor.

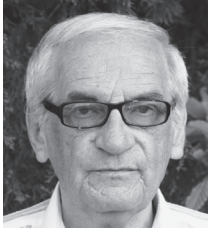
Éjszakára kényelmes hálófülkéket kaptunk a várban, hozzá bőkezű ellátást és fiatal ágyasokat. Az utóbbitól eltekintettünk, Beséhez azonban beküldtettem egy vastag lábú, de kezesnek látszót, hadd legyen öröme szegény bolond öcsémnek.

Másnap reggel megkaptuk a fizetséget, induláshoz készülődtünk. Groningeni Szigfrid búcsút vett tőlünk.

– Megkedveltelek benneteket, sajnálom, hogy többé nem találkozunk. Nincs maradásom, indulok a szicíliai királyságba. Ott telepszem le. Semmi kedvem megvárni, míg én is karón végzem.

– Ne vágj fel! Ki húzna téged karóba? – nézett rá Kozma.

– Bárki, aki erre jár – rántotta meg a vállát. A karjait széttárta, mint a világot akarná megölelni.



Jézus DNS-e

Százhetven centire becsülik Krisztus termetét a kutatók, vélhetőleg barna szeme, fekete haja és sötét bőre volt, de DNS-ére következtess inkább pirkadatok elcseppent hemoglobinjából, görnyedt alkony véraláfutása alapján, lelőtt őzgidák végtelent tükröző tekintetéből, ellobbant gyertyaláng füstcsíkjai, egymásnak futó vonatok horpadt mellkasa után, ágyútűz torkára alvadt seb szerint, ahol anya viszi gyermekeit, vagy már csak egyet, keresd az Úr arcvonásait feltámadásban reménykedő tömegsírokon, nyilvántartásra hagyatkozó bizalomban, mely összekapdosott emlékbtyujával várakozik a humánus épségben maradt pecsétjére, irgalmasságot láss elmorzsolts könnyben, érted virrasztó sarki fényben, mindenható mozdulatában, ahogyan csak ő tud lelket tisztára törölni, feltámasztani hitet halottaiból, megítatni hűség italával a magában kételkedőt, megkorbácsolt hátára venni az emberiség keresztútját bűneivel egyetemben, Jézus DNS-ét keresd báránnyelűk báránnyai nyomán, pipacstenger levegőt bevezető hullámzásában...



Expedíció

Mert eggyel több irány van itt,
mint kínálnák a műszerek,
és nincs se nap, se csillagok,
az idő avarrá pereg.

Bolyongva indulunk haza.
Öszvér nélkül vágunk neki.
A szél fehérlő halraja
holt fák törzsét kerülgeti.

Valami

Valami folyton még vagy már van
a kisszekundok hangközében,
a kicsiny részben ott középen,
szavak megnyúló árnyékában,

csak félig földön, félig égen,
a kőben, félig kész szoborban
– mindegy –, vízben, ecetben, borban.

Feketén

A sötétség már szétfolyt, nem siet,
csak sűrűsül, mint csészében a zacc.
Így minden fény reménytelen sziget,
körébe bújssz, de egymagad maradsz.

Határ

Emberi idő szerint most megdől
és valahol partot ér a csónak.
Míg itthon a hiányzó tömegtől
más visszhangjuk van a folyosóknak.

Boltív, az ablakok szenttelen kékje.
A vízipálmák ugyanúgy állnak.
Mégis, mintha most lett volna vége
a megfáradt későreneszánsznak.

Post scriptum

Még ünnepélyesen kivár,
s a végső szemcse elpereg.
És nem téveszt meg semmi már,
lelepleződnek mindenek.



A szabadkőgyősi Wenckheim-kastély homlokzata



születésnapomra

tanítókra, papokra,
tanárookra, orvosokra,
mérnökökre gondolok,
akik körülállták a tüzet,
s nem engedték,
hogy a lángok belekapjanak a tetőkbe,
falakba, könyvekbe,
vonatokra, szekerekre, kocsikra
gondolok, amelyek elvittek
hozzájuk, azaz énhozzám,
és csupán szavakra gondoltunk,
melegre, hűvösségre, tiszta
levegőre, álmokra, amelyeket
éltünk, sugároztunk és
aprópénzre nem váltottunk,
hanem felnagyítottunk
és virtuálisan győzelemre
vonultunk általuk,

telekre, tavaszokra, őszőkre
gondolok, hegyekre és patakokra,
amelyek megőrizték a századokat,
fejedelmeket, nemzeti urakat,
reggelekre, napfényre,
délutánokra, éjszakákra gondolok,
amelyek kivezettek képzeletbeli
Európa tájaira, amelyeken
otthonosan utaztunk, és amelyek
beborultak, de el sohasem
pusztulnak számunkra,

Szeretettel köszöntjük a kilencvenéves költőt, művészettörténészt, előadóművészt. Kívánunk neki jó egészséget és töretlen alkotókedvet!

apámra, anyámra, nagyszüleimre,
dédszüleimre gondolok, akik
reám hagyták a kötelesség tudatát,
a boldog robotot és fölszabadító hitet,
akaratot, humort, alázatot,

az időre és a térre gondolok,
amelyet magunkra szabtuk,
mint a viseletet és a természetet,
amely nyelvünket fakasztotta,
minden nyelvünket,
az írottat, a beszéltet, a művészetek nyelvét,
tehát a szellemét, amely sohasem zárható
palackba, tehát ki sem kell szabadítani,
mert örök és Istentől való,

Reátok gondolok, akik voltatok
és akik vagytok s akikben
értelmet nyer az, hogy vagyok,

arra gondolok, amire
gondolnotok kellene,
ha eljön a gondolat ideje



Ciklus

Hétfőn stabil hasadóanyag,
nyomás alatt alig sugárzik,
fénytelenül főzi a kávé,
vakon sodródik háztól házig,
ha kisüt a nap, bugyborékol,
hol forró, mint a vér, hol fázik,
néha felbukkan a víz alól,
homlokán vészjelzés virágzik.

Kedden félreszabott kiméra,
nem tökéletes a férceles,
a kutya ugatja a majmot,
az vágja a hülye képet, és
a kígyó harap is, aljasan,
folyton ölik egymást, túl kevés
a levegő, szorongat a test,
feszegeti a sok létezés.

Szerdán molyrágta télikabát,
naftalin és csepp levendula,
rég képeket hord magánál,
simogatja és elámul a
saját utószínezett szemén,
rózsaszín cukrozott mandula,
és fényes, mint a gyerekkori,
soha nem hordott selyemruha.

Csütörtökön légzésmonitor,
tükörben figyeli önmagát,
bizonytalan, leállt-e vagy sem,
a történet, amit benne lát,
nem a sajátja, de talán ha
élő húsrá kenne temperát,
kiszabadulna onnan végre
pár képzeletbeli jóbarát.

Pénteken kopasz próbababa,
van belőle vagy ezer példány,
üregesre fényezi testét,
sztatikus vonzású a sétány,
nagy halom apróval zsebében
ráköszön a hold, heló, széplány,
árnyékkal keni össze haját,
és lefesti, ahogy epét hány.

Szombaton ikeás képkeret,
mosolygásokat foglal össze,
értékel, és kiválogatja
a zoknikat, ha maradt közte,
pizsamában találja a dél,
saját sarkával kergetőzve,
lassan gyorsul és lassan lassul,
beleszépül a tésztagőzbe.

Vasárnap lusta, dagadt macska,
elnyúlik a takaró alatt,
horkol, és míg tele a hasa,
meg nem mozdulna, nyugton marad,
álmában öl, a száját nyalja,
rezdül a lába, ahogy szalad,
harapni tudja a színeket,
mikor felébred, sírva fakad.

Nyócvanadik szonett

Az vagy nekem, mint aggnak a púpja,
fáraszt cipelni, de szerencsét hozol;
súlyát az ember könnyen megunja,
az ívén szívesen mégsem osztazol;
egy poszter ült régen a szobám falán,
örkődött, beszélt is, nem tudta más;
téged akasztalak helyére talán,
jól alszom, minden más csak túlírás;
persze, nyögve nyelnek a napjaid,
én pedig hagyom, mert erre szerződtem;

gyomlálom a dús viták magjait,
ostoba, aki beleáll felnőtten.

Mint testnek, ha elmegy a térerő,
félíg emésztett kenyér az idő.

Újraindítás

Szemükre csöppent némi mágia,
és álomba merültek mind a földön,
egy éjszaka alatt kinyílt a börtön,
teret hagyott csak egyszer látni a

világot úgy, ahogy talán lehetne,
és vele szerelembe esni így,
bebootolt minden kis tobozmirigy,
új szűrőt töltött ébredő szemekre,

és látták, hogy ez jó, örvendezének,
mert újraindult új nyomon az élet,
a programról nem készült másolat,

csak hónapok múlva esett le egyszer,
hogy sajnos megőrizte mind a rendszer
a régebbi beállításokat.



Egykor a férfiak birodalma volt ez a tágas szoba



Két karakter

Részlet a *Másik élet* címmel készülő regényből

Mindig így indul. Mintha mindenhol kívülálló lennék, a dermedtség elzsibbasztja a testem, utána már mindegy. Hazudni fogok. Vagyis nem föltétlenül hazudni, csak valami megmagyarázhatatlan okból kiszínezem a tényeket, kitalálok melléjük másokat, elmozdítom a hangsúlyokat, vagy az is lehet, hogy csak eltúlzok valamit. De időnként akár meredek baromságokat is kitalálok. Anna mindig azt mondta, ez az egy, amit utál bennem, az oktalan hazudozást, az érzéketlen melleszélést. Ami legtöbbször céltalan, mert az igazság általában nem rosszabb, sőt, még az is lehet, hogy jobb. De én akkor is képes vagyok hazudni.

Sosem tudtam neki megmagyarázni, miért csinálom, és igazából magam sem tudom. Gyűlölném is, de olyan mélyről jön, annyira ösztönös, hogy meg sem próbálok harcolni vele. Amikor elkezdődik, hagyom, szívárogo belőlem a hazugság, én meg, mintha szemlélője lennék a saját szavaimnak, szedálva tűröm. Nem gondolok bele semmibe, nem számolok a következményekkel, és az okok is röhejesnek tűnnek. Csinálom és kész. Pedig ezt még a beteges konfliktuskerülésem sem indokolja, mert a hazugság legjobb esetben is csak elodázza a bajt, de többnyire még csak azt se, inkább azonnal mázsás gondokat okoz, rosszabb, mintha egyszerűen megmondta volna, mi van.

Milyen hamar lebuktam.

Anna anyjának a születésnapjában, mindjárt a szerelmünk első heteiben. Meglepetés volt, Anna apja, Labi bá' szervezte, és én azt hittem, balul sült el az egész, mert Rika művésznő (ezeken az idétlen beceneveken emlegette őket mindenki, és nem is szabadott egyiküket sem másképpen szólítani) elvállalt egy beugrást aznapra, Blanche szerepét *A vágy villamosából*, és szó sem lehetett róla, hogy a társasággal maradjon. Blanche karaktere természetesen a vágyott főszerep volt, a beugrás meg nem is klasszikus helyzet, mert Rika tudta a szerepet fejből, biztos volt benne, ő játssza majd, hát a nyertes vetélytársnő középsúlyos motorbalesetében Isten gondoskodását látta, és a lehetőséget, minimum a kettős szereposztásra. No, Anna szerint az anyja persze már az első pillanatban arról álmodozott, hogy a remélhetően sokáig lábadozó kollégánál helyett végül ő lesz majd a város legendás Blanche-a.

Labi bá'-t a legkevésbé sem viselte meg a hír, a felesége drámainak szánt bejelentése után, a kellemetlen némaságban hosszan gyújtogatta a szivarját, és mikor a fűszeres füst gombolyagából felállt, elmosolyodott, teátrálisan körbehordozta tekintetét a társaságon, aztán nyájasan, őszintének tűnő könnyedséggel hívott meg mindenkit másnapra, a „nem meglepetés” születésnapjára, és a „világ dolgait helyretevő” pót-premier partira. Felesége a nyakába ugrott, elviharzott, de Labi bá' továbbra is úgy beszélt, mintha ott lenne, már nélküle kívánt neki kéz- és lábtörést, és mintha pohárköszöntőt mondana, azt is megígérte, hogy szépen hazatereli majd a társaságot, aztán hét óra hét perckor ő is ott szorít majd a páholyban. Abszurd volt, ahogy szerepelt nekünk, ahogy a már távozott feleségéhez beszélt, megijedtem és szorongtam, és bár nem mertem senkire se nézni, hitem szerint a többség valami hasonlót érezhetett. Aztán valamelyik Dűvő iker harsány röhögése

törte meg a csöndet, hogy *A vágy villamosában* a nagy bukás a siker, amit a többség nem értett, és a Dűvő gyerek meg nem tudta elmagyarázni, mert ez már láthatóan Labi bá'-t sem érdekelte.

Két napig ittunk ezután, a társaság jó része maradt, az ünnepeltet senki sem hiányolta, Labi bá'-nak meg esze ágában sem volt elmenni színházba. Nem spórolt a viszkivel, valamelyik Dűvő iker, nem tudtam megkülönböztetni őket, lehányta az ötemeletes tortát a hűtőben, a marcipán monstrum ott üldögélt a mindenki által megcsodált hűtőben, a kétajtós ezüst szekrényből két üvegpolcot is kivettek, hogy a hokedlimagas torta beférjen.

A Dűvő gyerekek akkoriban kerültek oda, frissen szabadultak a bölcsészkarról, magasak voltak, még kamaszosan soványak, szinte lóarcúak, de még férfi szemmel is megejtően, lányosan szépek, és sajnos gonoszán, metszőn okosak. Mindenük barna, a bőrük, a hajuk, a szemük. Az egyik, ha valamit görcsösen el akart mondani, hadart, olyankor mintha egy csont nőtt volna az álkapcsába, megvastagodott az álla, kidülledtek rajta az erek, és akkor, egy pillanatra meg lehetett őket különböztetni, de ez gyorsan elmúlt. Alig néhány hónapja dolgoztak Labi bá' keze alatt, a lapnál, de már felkapott újságírónak számított mind a kettő, az egyik az interjúkirály pozíciójára hajtott, a másik a gazdasági riportok nagyura akart lenni.

A vétkes srác imbolyogva, könnyes szemmel mentegetőzött, a „véletlenek összjátékát” emlegette, hogy éppen akkor lőtt ki a gyomrából a matéria, amikor a testvére kinyitotta a hűtőajtót, és ebben nincs semmi utalás, a torta gyönyörű, és elég lenne gyorsan lepucolni a vaskos marcipán páncélról a gyomorsavat, de még csak ez sem történt meg, mert Labi bá' percekig nem tudta abahagyni a röhögést. Sokszor emlegettem, de a valóságban sosem hallottam azelőtt, hogy milyen, amikor valaki ordítva röhög.

A vágy villamosára egyedül Anna ment el, én szerettem volna, de kérte, maradjak, próbáljam meg mederben tartani a bulit, amiből az lett, hogy én nem maradtam mederben.

Másnap gyötört a lelkiismeret-furdalás, Rika beugrása jól sikerült, de nem feltűnően jól, beugrás maradt, kollegiális hőstett, ezért – bár akkor még reménykedett, de belülről ő is érezte, ez így is marad – a művésznőnek eszébe sem jutott a torta, hamar szomorúra itta magát, nem érdekelte sem a születésnap, sem a délutáni sötétség.

Pedig a pótszületésnapra esett az „országos” napfogyatkozás, és azzal volt tele minden, másról sem szóltak a hírek, minthogy a nappali sötétséggel búcsúzik az évezred, és hogy akkor sem szabad védőszemüveg nélkül a nap felé nézni, amikor napközben, néhány percre, teljesen elsötétül majd az ég. Mindenféle komisz jóslatokat ismételtettek a lapok, azt írták, megbolondulnak majd a sötétől az állatok, káosz lesz, apokalipszis.

Minden más helyzetben ittam és szívtam volna tovább, de másnap már végig ott volt velem Anna, és őt rémületesen, minden védőháló nélkül, az összes sejtemmel szerettem, nem akartam tetézni a bajt, csak beosztóan, kimérten söröztem, és ha Anna valaki mással beszélt, telefonált vagy nem ért rám, csak sétálgattam abban a szemérmetlenül gazdag, mégis kifinomult, részleteiben megejtően otthonos lakásban, ahol egyszer, még gyerekként jártam, és már akkor is ámulatba ejtett.

Próbáltam leplezni, hogy unatkozom, fel akartam idézni, milyen lehetett ez a lakás a nyolcvanas években, ezért azt bírtam mondani:

– Mennyire vágytam én ide.

Anna felkapta a fejét, ő is idegenül ténfergett a szülei állítólagos barátai és részeg kollégái között, és nyilván vágyott a múltba, jólesett neki nosztalgiazni, hát nem szállt le a témáról.

– Elárulod?

Izgalomban jött, én meg már nem tudtam visszaszívni, hogy ez csak úgy kiszédült a számon, fogalmam sincs, miért mondtam, pedig nem volt tétje, bevallhattam volna, hogy nem miatta

mondtam, csak irigy vagyok, én is visszavágyom a gyerekkoromba, de úgy, hogy olyan legyen, mint az övé, sehol egy folyton aljasul részeg apa, sehol a fojtogató penészszag... szóval ezt, bár sokkal egyszerűbb lett volna, nem bírtam elmondani, néztem a Dűvő ikreket, hasist szívtak pipából, és japán viszkít vedeltek hozzá, legszívesebben én is nyakaltam volna velük, mint az előző este, de tartottam magam, legalább akkor jó benyomást akartam kelteni, pedig lehet, hogy jobban járok, ha hazudozás helyett folytatom, amit elkezdtem, és iszom én is az ikrekkel, és röhögve próbál-gatom a napfogyatkozásra gyártott, tökéletesen fekete szemüvegeket, amelyekben akkor is sötét lesz majd, ha valójában mégsem történik semmi, mert ez eleve nem lehetséges, vagy a csillagászok elszámolták magukat.

Az önelégült hahotázástól alig hallottuk egymást, de Anna csak fojtott hangon, szinte suttogva faggatott tovább, én meg egyre jobban belemerültem a nem létező kamaszkori Anna-lángolásom részleteibe. Egyszer csak felállt, szó nélkül faképnél hagyott, sosem árulta el, milyen banalitás buktatott le, miből jött rá, hogy az egész ócska nagyotmondás.

Én meg csak álltam abban az apró szobának berendezett, ovális konyhaablakban egyedül, a puha díszpárnák, kockás takarók között, Anna leült a kanapéra az anyja mellé, mindkettőjüknek szürke volt az arca. Rika bakelitlemezt forgatott a kezében, ahogy a lánya odahuppant mellé, és meglátta a korongot, felsikított, aztán teátrálisan a szája elé kapta a kezét, mintha nem illene sikongatni, pedig ott mást se illett, Anna gesztusa mégis olyan igazi volt, megejtő, mint akinek tényleg fontos valami, és azt még maga előtt is röstelli. Át is futott rajtam, mennyivel jobb színész, mint az anyja, és nyilván azért van így, mert a civil életben is vannak reakciói, érdeklí magán kívül is a világ. Utólag, mondjuk, nem tudom eldönteni, hogy ez jó jel volt-e, hogy színésznőnek láttam őket, és nem anyának meg lányának, akik megőrültek valaminek; de utólag ez már nem is számít, akkor meg odavoltam Annáért.

Csikorogtak a székek, az egyik Dűvő iker odacsempészett egy pohár viszkít élém, rám kacsintott, indokolatlan, túlzó melegség járt át, fülledt hála, mindenestül olyan szerettem volna lenni, mint ők, tehetséges, nagyreményű, sokra hivatott és szép, a részegek közben hordták ki a székeket az utcai erkélyre, negyedóra volt az ígért sötétségig, Anna odavitte a lemezt a diszkrétén bútorba épített hangrendszerhez, kicsusszant rejtekéből a készülék, felnyitotta a lemezjátszó tetejét. Nem üvöltött, de izmos hangon szólalt meg a régi dal, amit már akkor is utáltam, amikor sláger volt.

Anna visszaült az anyja mellé. Parázsló augusztusi délután volt, Rika, hogy hűvösebbnek hason a lakás, elhúzatta a sötétítőfüggönyöket, persze az utcai terasz felől, ahol a járkálás miatt már visszarángatták a helyükre a hatalmas damasztfátylakat, széles csóvában, mintha reflektor fényíve lenne, áradt a fény. De őket, Annát meg az anyját nem az a rádiusz ragyogta be, hanem valami finomabb, angyali derengés vette őket körül, mintha a néhány perc múlva megérkező, különös sötétség ígérete lett volna.

Két karakter. Mintha maga Tennessee Williams írta volna oda őket, egymást ölelve dülöngéltek és énekeltek.



FAPADOS

Szürke veréb csipogott, szava szólt levegőt tetoválva,
csőre hegyét beleszúrva a légbe: te, én, te, akárki.

Hangfala volt a fa odva, szavát sokszorozva okádtá.
Téltemető nyoma: szálltak a friss levegőnek arái,

pollenjeikkel magányukat újra útjukra bocsátva.
Tiszta gyerekkori ég fogadott ma: ez és az, akármi.

Tiszta gyerekkori ég fapados repülőnyi csodája.
Ég, mi alatt ugyanúgy lehetett bizakodni, parázni.

Égi, gyerekkori kék: madarak lepedőnyi lakása.

A SZÉL VESZI KÖLCSÖN

Még hűvösen fújt a szél, amikor messziről ideértek,
és bohókásan daloltak a kék-feketés seregélyek.

Fáknak az ágai: hinta alattuk. A lengedésben
ők igazán profik. Tollaik pöttyei: csillagok égen.

Már bennük ott lapultak mind a kékes tojások: kikelni.
Ott lapultak bennük még ugyanúgy pont, miképpen a semmi.

Mert az is ott lapult bennük, miképpen mindenben a földön.
Egy nap a jégsima tollaikat majd a szél veszi kölcsön.

SZABAD ÚGYIS

emlék 1985-ből

Tengelicénk a kalitban ugrált, ide és oda, nézett,
és dala szállt tova. Fényképek albuma tengelicének

minden a földön, az égen, a két szeme néz bele már sok
éve. Magánya a párja az emlékeimben, az ázott

képek között, hol esetlen esők szakadatlan hullik
már az örökre borús egek mélyeiben. Szabad úgyis,

így is, naná, hogy az! Megszabadulva kalitka-magánytól.
Még kicsi volt a fiú, azaz én. Hova hullt a madártoll?

Elrepülő madarakkal a tollaik is tovaszálltak,
lengeti már az idő szeles szárnyait száz viharának.

NEM NAGY ÜGY

Tóth Árpád emlékének

A füstifecske fészke,
a sár, a nyál, a toll.
Egy délutánnak füstje
az orromig hatol.

Az üstben szilvalekvár,
ha fortyogott nagyon,
a fecske mind figyelt már
a villanydrótokon.

Keverte azt a néni,
az üstben nyári bú,
és fent kezdett már érni
az égiháború.

De ennek annyi éve,
magában nem nagy ügy,
csak bámultunk az égre,
hol fortyogott az üst.

A légnyomásnak súlya
lenyomta már, mi szállt,
s a füstifecske-flotta
vadászgatott tovább.

BAGOLYVISSZHANG

Fülesbagoly repült el,
alvófa várta őt,
az almafának ága,
egy téli délelőtt.

Bagolyköpet fedett ott
göröngyöt, mint a hó.
Bagolyköpet fehére,
az el nem olvadó.

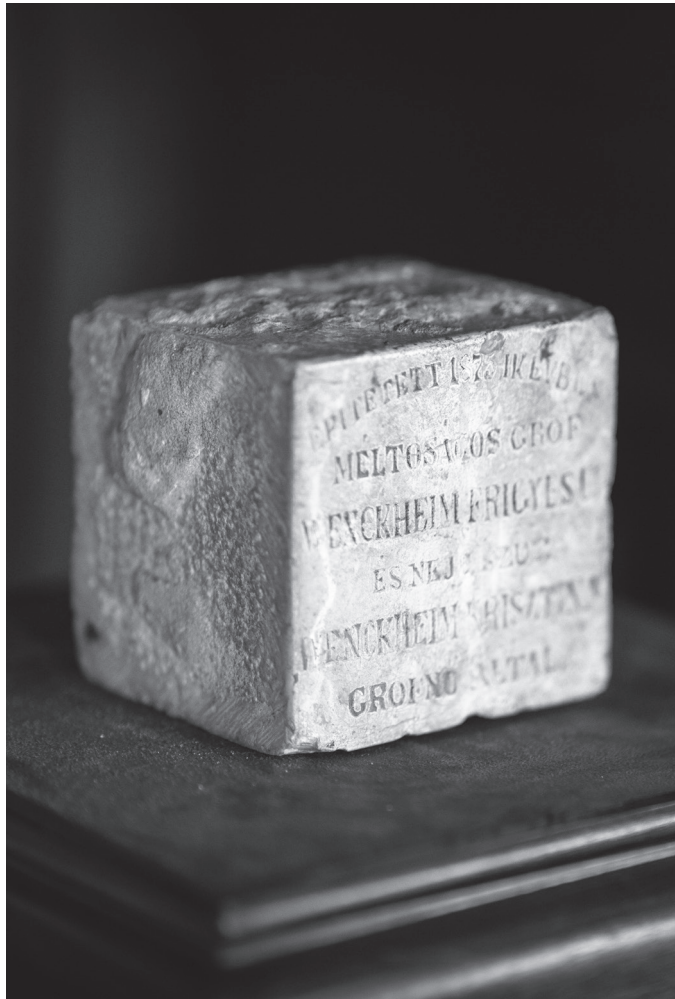
Továbbsuhant a füstben,
mi kéményből kiszállt.
A múlt repült el ott fenn –
visszhangja húhogás.

AZ ÖRÖKLÉTRŐL

Merre az ég alagútja?
Fenn a vakond maga fúrja.
Hol van a mennyben a pince?
Zsákban a múlt ma levíve.

Csillaga krumpli kiasva,
omlik az égben a bányá.
Eltemetett repülőkre,
hull a sötét az örökre.

Bolygana földben a bolygó,
lenne a holdja a sarló.
Vágna füvet vele egy kéz,
szénaszagában öröklét.



A kastély alapköve



Balkán

megint Bosznia-Hercegovinában
honnan tudom mediterrán feeling piros fez
vagy a szökőkutakról
de aztán inkább mégis
Konstantinápoly Márvány-tenger
miért így hívják
csak akkor álmomban jutott eszembe
a négusos hülye vicc
amivel bolondítottak gyerekkoromban
milyen lesz a négus ha a Vörös-tengerbe esik
hát persze hogy vizes
holnap megkérdezem anyámat
tudja-e a négus uralkodói cím Etiópiában
vajon mi lehet Bebével
ahogy feküdt a Honvéd Kórházban
golyóval a gerincében
a szocializmus végén
fogalmam sincs
hogy Kádár kiket és miért
támogatott Etiópiában
polgárháború volt náluk
szegény alig bírt menni a pesti utcán
megkért (nem tudom hogyan beszélünk)
vegyek hajsütő vasat a feleségének meg a lányainak
hoggy egyenesre süssék a hajukat
komikusnak találtam
nálunk akkor mindenki göndörített
aztán a karácsony ahogy mondta
hoggy hisz Jézusban
nem ismertem több etiópot
hacsak nem Alekszandr Szergejevicset

Költők

Petőfi

éjszakámon lándzsás lovasok
robognak át
hajuk kibomlik
ahogy ugratnak
sövényt határt
Istenem, adj nekem
másmilyen halált

Kosztolányi

egy kék toronyban lakom
a táj sárga tinta
asztalomon farkasfoggal vigyorgó őzek
az egyik szívem anyuska régi képe
a másik: folyó

József Attila

az én túl közel van az énhez
nincs költészet
csak fólia zsugorodó
ahogy rám tapad
nincs hang nincs szó
csak jégkárba bújt halak

Weöres

a felhő csiganyál fonalán
ereszkedsz le kieszüstben
vagy a teremtés rázkódik
ha szír szerenádod énekelsz
a pipacssziromba csavart
Hold arcüregében



Analgetica

A szemek egy ovális tükörben nőnek
mandula alakúra. Megtapad rajtuk az éji sötét,
pár napkelte, ujjnyi holdkaréj –
a szépítkezés folyamatai elöntik medreidet,
éles villanással ér partra az ár, illatodat,
az óceáni párát napkeletnek görgeti a szél.

Ha rád gondolok, elnehezül az éjszaka. Fülemben
ömlik, mint a forró ólom, vánkosomon vadak
üvöltik a holdat, bundájuk ezüsthéamvadó erdő.
A padlón fémpénzek világítanak, talán júdái
időkből őrzöd őket, körmöd alatt vérmező.
Megállítom néha a hintát, így valóságosabb a kép.

Kényszerű pályák, rajtuk rúzsfoltt. Vasízű minden
emlék. Meg nem tett lépteink biztonságában
lépcsősor mered, állóképpé kopik rajta minden
mozdulat. A hajnal beleszínez a szirmokba.
Egy fehér szobában ébredek, ahol a farkasok sem
üvöltenek. Pléhedény az ágyak alatt.

Köpenyesek jönnek, óránként cserélik a paplant.
Karjaimból ágak nőttek, sóoldat csepeg a levelekről.
A kínlódó virágok között hangod hallom. Kérlek,
légy csendesebb, a haldoklás magányos műfaj.
Az emlékezés katonái újra támadnak, hangod
sortüzet vezényel. Erősebben üt, mint a morfium.

Dohányzósziget

Az éjszaka rendszerint furcsa dolgokat szül –
fodrai alatt egy zászlórúd meredten áll, ázott göncökben
rabok fájnak a téren, fölöttük szöttes címer lobog.
A dohányzósziget köré épített üvegtáblákon fekete színű,

ragasztott sirályok hirdetik a szabadságot,
 billegő betonlapok közül két hengeres hamutartó
 emelkedik ki a sötétben, a megsemmisülés kéményei –
Raucherinsel.

Megfordult itt a világ, a térköveket fellocsolták,
 vizet csak a sziget kövezetén látni, pedig közel a tenger,
Bitte benutzen Sie den Aschenbecher –

hasít a parancs a tolakodó hullá-hidegben,
Please use the ashtray –

egy hirdetőtábla neonjából ezüstöt lop az éj.

A döntés, mint mindig, egyszerű: megdöglenni, most,
 vagy elraboskodni még néhány évet.

Egy pillanatig a kémények között áldozati csend van –
 csillanunk, akváriumban a megrontott heringek.

Pikkelyek, szétszórva egy krematóriumban.

A középső hajó titkai

A bukó nap pengéi vörös sávokba szeletelik
 a dohos levegőt, freskók alatt vacsorázunk, mint minden
 ünnepnapon, talán arra várunk, mellénk szegődik-e üvegszárnyon
 érkező egy szent, vagy opálszemű angyal,
 lassan a többiek is kirajzolódnak a meszelt fal rétegei alól,
 valaki egy legendáról mesél, hátul a penészes falon narancsos
 sugarak festik fel a Golgotára tartó latrok vonulását,
 Erzsébet elindul, találkozni fog Máriával,
 Ő vért vagy bort tölt a kupába, nem tudom, áldoztat,
 azt mondja, a hit megszünteti a démonok uralmát,
 körben egy marék ostya hever, vörös patak csorog a faasztalon –
 kővé érett pergamen, így pereg le az évszázadok nyoma róla, szemébe
 nézek, a folyót látom benne és a partot, hol botjára támaszkodva
 víz majd át a sodráson, közben a természéről beszélgetünk,
 a Styx kiáradásáról, vérmezők síkságáról, és hogy vajon mennyi
 búzáat kell még levágni, ostyát kiszórni, mire jóllakatunk
 minden haldoklót.



Az „Emberek vidékei” ciklusból

Őriztem a képet

Őriztem a képet,
azt a szemközti oldalt,
ami négyévesen elindított
követni a nagyokat – fürödni.
Az iszapos mély bányagödörben
bátor voltam, de a víz alatt
egy bősoknyás néni,
akí csak a lábát áztatta a vízben,
észrevett és kiabált.
Eltűnt a gyerek!
Anyám utánam ugrott.
Csak a kék-fehér csíkos
fecskét látta – engem már nem.
Jaj, kismadaram!
Elkapta ázott szárnyam, és kihúzott a vízből.
A mélyből tisztán láttam
a kormos üveg mögül szóródott fényt.
Nem voltak éles körvonalak,
csak napfogyatkozás.
Nem felejttem ezt a képet,
azóta fullasztó a szemközti oldal.

Benyitottam a konyhába

Benyitottam a konyhába,
hátha még ott... apró, zöld szemű
öregasszony, nem ért le a lába a hokedliről.
Úgy kalimpált vele, mint a felhúzott
rúgós babám. Felsírt a gyerek,

mert nem kapott savanyú cukrot,
olyan citromízűt, amit a pocakos
Miska bácsi hozott a trafikból.
Ezért csak azt kérte, tapossam meg a hátát.
Szerettem kötélén táncolni,
végig a gerincen át a bordáig.
Vigyáznom kellett, nehogy leessek,
hátha még ott...!
Kitapostam az utat, s amit elkövettem,
az úgy is megél.
Úgyis meg!

Engem ne, ne...

Engem ne, ne báncsanak,
egyszer eszem egy nap.
Most vakaró lesz ebédre,
maradék liszt, összekapart só,
vízzel lucskolom, gyúrom.
A platnin sütve igen finom.

Engem ne, ne báncsanak,
vagy eszünk, vagy fűtünk,
együtt nem megy. Tudják,
úgy törvényesen lopjuk a fát.
Ha elfogy, beviszem a gyerekeket
a szeszfőzdébe melegedni...,
legalább ők ne dideregjenek.
Óvodába azért kapnak enni...
este meg összebújunk a dunya
alatt. Akkor olyan jó, csak ne
kellene reggel felkelni!

Engem ne, ne báncsanak,
a hiányzó szavak kint vannak
az ajtón, láthatják, ha nincs is
meg mindenünk, valahogy
azért elboldogulunk.

Isten sem önmagát nézi

Jó a szomszédnak,
ha a disznók sivalkodnak,
nincs mese, ott etetni kell...
Nekem tervezni kell a jövőt.
Kell valami, amire várok.
Isten sem önmagát nézi,
ő is vár valakire!
A papok is tudják
– minket etetni kell...

Jaj, úgy szeretek
a sámlin ülve vágyni.
Már a pipát is kint fújtatom,
a sparhelt mellett csak egyedül erre.

Cila, az asszony!
Ha látná, milyen koromfekete
a szeme. Szúr, mint a rajzszeg!
Már a hívogató markost is eldobtam,
haragudtam rá, valami vírus
volt benne, összevissza csengetett.
Engem ne keressenek,
törölve vagyok én úgylis a világból.



*1949 után az iskola tornateremként használta az egykori reprezentatív nagy ebédlőt.
Ma ez a helyiség is régi fényében látható*



A titok

Annuska néniék a közelben laknak. Csak végig kell menni a Szöllős utcán, a sarkon befordulni jobbra, és onnan már kőhajításnyira van a házuk. Ha az ember futólépésben halad, perceken belül odaér. De Terike a veleszületett csípőficam miatt sétálni is alig bír. És különben se szívesen jár hozzájuk, mert bár anyuka nővére szolgálatkész, és a humora is jó, a megjelenése zord. Mint ha ijesztgetni akarná őket, folyton fekete szoknyát, fekete inget és fekete blúzt visel. Minden fekete Annuska nénin, csak a haja nem. Az hófehér, de kontyba fogja, és fekete kendőbe rejti. Az utcájuk neve azonban csodaszép. Ha Terike kimondja: Epreskert, összefut a szájában a nyál.

Nyár van, zápor utáni péntek délután, de az eső sem hozott felfrissülést. Mostanában nehezebb, sűrűbb a levegő. Anyukáék gyakran gondterheltek, néha indulatosak is. A mai este viszont jónak ígérkezik. A lányok vacsorameghívást kaptak. Annuska néni ura, Gyula bácsi személyesen jött el értük. Klárit kézen fogva vezeti. Sietős tempót diktál. A kishűg szinte szökell. Terike lemarad, a tócsákat kerülgeti. Végigmennek a Szöllős utcán, a sarkon befordulnak jobbra, és hamarosan ott a ház, a széles utcafronttal. Ahogy Gyula bácsi beteszi maguk mögött a szárazkaput, Terike különös dologra lesz figyelmes: nem fut eléjük Hektor. Csak a csaholását hallani. A műhely felől jön a hang. Az apró korcs feszült ínakkal áll a kútnál összegyűlt esővízben, és szünet nélkül ugatja a tükörképét. Hiába szólongatják, csak akkor hegyezi a fülét, amikor ők fellépnek az üvegablakos folyosóra. A plébános, fekete reverendában, már odabent ül.

Nagyszerű ember a pap, csak jót hallani róla. Terike egy-egy osztálytársa mintha szerelmes volna belé. Nem lehet ezt megérteni. De neki is rokonszenves, ezt nem is tagadná, a bérmálás is emlékezetesre sikerült, a mai napig fel tudja idézni minden pillanatát. Ahogy a plébános úr odalép hozzá a templomkertben, kezét atyai mozdulattal a fejére helyezi, majd jobb kezének hüvelykujjával keresztet rajzol a homlokára. Még most is az orrában van a balzsamos illat, és hallja a zengő szózatot: Terézia, megerősítelek téged a hit krizmájával! Amire neki azt kellett felelnie, hogy ámen. Mint az imádságok végén. Terike azóta sokat törte a fejét, vajon hogyan telik egy plébános napja, ha épp nem a hívekkel törődik. Mit csinál esténként otthon. Milyen ruhába bújzik, miután hazaér. Hány cipője, hány kabátja van. Kire bízta a titkait. Azt például lehet tudni, hogy többen is élnek a paplakban, és mindenkinek külön szoba jut. Hazautazik-e a plébános úr a szüleihez. Mire gondol elalvás előtt. Vajon felismeri-e még öt ennyi év után.

A plébános úr a lányok beléptére felemelkedik a helyéről, udvariasan meghajol, és csak azután nyújtja a kezét. Erős, mégis zümmögő hangon a nevét mondja. Van a kiejtésében valami jóleső íz. Annuska néni siet leszögezni, hogy a tisztelendő úr rettentően elfoglalt, érezzék tehát megtisztelve magukat, hogy millió teendője ellenére elfogadta a meghívást. Anyuka régóta mondogatja, hogy nővére az utolsó pengőjét is elverné a piacon, csak hogy főzhessen a plébános úrra, bármit is gondoljon erről Gyula bácsi. De hívővel nem vitatkozunk. Annuska néni kislánykorától elemi erővel vetette bele magát a ministráns játékokba, végigjárta a számárlétrát, buzgalma pedig azóta sem lankadt, számos testi nyavalyája se tántoríthatja el a rendszeres templomlátogatástól. A plébános úr celebrálásai különösen közel állnak a szívéhez, sokszor

lelkendezik anyukáékknak, hogy az atya milyen láttató erővel mesél, és hogy olvasottsága, felkészültsége rendkívüli. Ha neki ilyen szép szavú tanárai lettek volna! Hónapokkal ezelőtt egy Pécel környéki lelkigyakorlaton, a gyermekotthon meglátogatása után sodródtak egymás mellé. A plébános úr az Otthon példamutató vállalását ecsetelte, a közösségért végzett önfeláldozó munka fontosságát hangsúlyozta, és a gyermekáldás isteni kegyéről diskurált vele. Jaj, Istenem, milyen hosszan, mesélte a kipirult arcú Annuska néni, zavarba ejtően hosszan. Azon a hajókiránduláson, a kis gőzlapátos korlátjának dőlve határozott úgy, hogy leveti gátlásait, és ahogy mások szokták, ő is meghívja az atyát vacsorára.

A plébános úr visszaereszkedik a karosszékbe, és int, hogy foglaljanak helyet ők is. De nem a házigazda udvariasan fölényes szerepét játssza, idehaza ugyanis Gyula bácsi az úr, aki a fésűjével piszmozg a fogasnál, s miután katonásan az étkezőbe lép, kényelembe helyezi magát az asztalfőn. A plébános úr figyelmes mozdulatai gyöngédebbek, alázat van bennük, tartózkodás. Közli a lányokkal, hogy az imént a búcsújárásokat idézték föl Annuskával, a réges-régi, ma már csak elképzelhető nagy búcsúkat, amikor még lápos és mocsaras volt ez a vidék, és messze földről tutajjal érkeztek imádni a Nádi Boldogasszonyt a zárandokok. Azóta a környék sebei begyógyultak, és az Úr kegyelméből ma már összeforrt, ami összetartozik. Majdnem teljesen, teszi hozzá, és ölébe ejti a kezét. Gyula bácsi lesütött szemmel dűnnyög. A plébános úr helyeslően bólogat, nem könnyű most az életünk, de ha büntet is a Mindenható, csupán azért teszi, hogy megtapasztaljuk, a bajból mindig van kiút. Aztán a lányokhoz fordul: reméli, korog már a gyomruk, az övé ugyanis nagyon. Csakugyan bizalomkeltő az ábrázata. Az arca komoly és kedvesen gömbölyű. A szeme mosolygós, de az egyik szemgolyója mintha kisebb volna, mint a másik. Hanem a szemöldöke a legkülönösebb, magasan ível fölfelé, amikor a plébános úr kíváncsiskodik. Márpedig sok mindenre kíváncsi, noha meglepően sokat tud róluk. Elismeréssel szól a lányok tanulmányi eredményeiről, és dicséri Terike énekhangját. Van még hely a Cecília énekkarban, ha érdekli a kislányt. Annuska néni lankadatlanul adja alá a lovat. Terike meg van győződve róla, hogy ha tehetné, már most, a vacsoraasztalnál szentté avatná a tisztelendő urat. A búcsú említése a tavalyi nagy menetelést juttatja az eszébe, amikor a fél városrész átvonult a szomszédos Dobozra. De nehéz volt, Uramisten, de fárasztó! Terike már Gyula határában úgy érezte, hogy kiszakad a combja a helyéből, még szerencse, hogy sok idős is velük tartott, közéjük vegyülve feltűnés nélkül tudta vonszolni magát. Kettes sorokban, magasba tartott zászlókkal, Máriát magasztaló dalokat énekelve baktattak azon a széles, poros úton, és ott folyik a hatalmas Körös a falu határában, és ők fölsorakoztak a kastélykertben, és zene szól, és beszédek hangzottak el, és Steib János egyenként kezet rázott a németvárosiakkal, akik sosem fogják elfelejteni, milyen jó káplán is volt ő náluk. De a legjobban a megvendéglés esett a diákoknak, a gróf úr jóvoltából mindenkinek jutott kalács és kakaó. Hát hogyan korogna a gyomruk, közli Terike hetykén, amire a plébános úr felnevet.

Anyuka sokszor mondogatja, hogy a nővérenek arany keze van. Akármit főz, repetázni kell belőle. A tyúkhúslevesből nem sajnálja az aprólékot, répát, zöldséget és zellert készít a tál mellé egy porcelán kistányéron, van hozzá máj, szív és zúza, a szárnyas húsa pedig a legtompább bicska érintésére is leválik a csonttól. A kelkáposztafőzeléket, amit a jó ízlésű elemista akkor is otthagy, ha büntetésből kukoricán kell térdepelnie a sarokban, nem lehet abba hagyni nála, és el kell ismerni, hogy a grenadírmars is finomabb, mint otthon, a tésztacsíkokcskák gyorsabban olvadnak a szájban. A piskótájának viszont tényleg nincs párja. Anyukáék évek óta próbálják megfejteni a titkot, de eredménytelenül. Pedig Annuska néni számtalanszor elősorolta már, mi kell a jó tésztához, és hogy nincs benne semmi ördöngösség, a sütemény mindenütt sütemény. És mégsem. Ugyanazok az eszközök és összetevők, ugyanaz a hőfok és időtartam, de az Annus-

ka néniéhez nincs fogható. Anyukáiban érezni a cukrot, ráharap az ember a szemcsékre, az Annuska nénié puha, mint az otthoni vánkos. Mielőtt ma elindultak, anyuka elővette Terikét, és a lelkére kötötte, hogy okvetlen kérdezzen rá a piskótára, hátha Annuska elgyöngül a plébános jelenlétében, és kifecsegi a titkot.

Annuska néni nem hazudtolja meg magát. Kimarad ugyan a leves, de a hálaadás utáni rántott sertésborda és a vajas krumplipüré bőséges kárpótlás. A desszert: női szeszély. Annuska néni csodasüteménye, anyuka liblingje. A világosbarna marcipános réteg ropogósra sült, és hullámozik, mint a dűnék, a habja könnyű és tejfehér, a piskóta meg – nincs benne semmi ördögösség, hunyorog Annuska néni a plébános úr érdeklődésére, aki egyiket a másik után fogyasztja. Nem győzi dicsérni a háziasszonyt. Mondataiba német szófordulatok keverednek.

Gyula bácsi a poharát emeli: Isten áldja! Terike ezt furcsállja, hiszen miért is kérnénk a Jóistent, hogy külön ügyeljen az atyára. Amikor egyébként is annyifelé kell figyelnie. A világon mindenütt szólongatják. Ő pláne. Ébredéskor, lefekvéskor az első dolga összekulcsolni a kezeit. Én Istenem, jó Istenem, lecsukódik már a szemem, mondogatja, amikor elalváshoz készülődik, és tulajdonképpen ugyanezt suttogja reggel is, amikor éppenséggel kinyílik a szeme, és anyuka türelmetlenül nógatja, hogy ébresztő. De mit számít egy pontatlanul megfogalmazott mondat, ha a szándék és a szív tisztasága a fontos. Terike meg van győződve erről, és abban is biztos, hogy a Jóisten akkor is megérzi a jó szándékot, ha az ember csak szótlánul fekszik az ágyban, és a plafont bámulja. Talán a kezeket sem kell imára kulcsolni hozzá. Ő azért mindig megteszi, és szorgalmasan könyörög a Jóistennek, hogy vigyázzon anyukára, apukára és Klárirra is. Ez mindig járt három ember. Vele együtt négy. Hányan lehetnek még, akik ugyanezt kérik tőle. Hogy lehet ezt bírni erővel. Az vajon elképzelhető-e, hogy a Jóisten figyelme lankad. Vagy annyira kimerül a segítségnyújtásban, hogy egyszer csak nem győzi majd. Vagy, ami rosszabb, elfordul tőlünk. Nem lehet mindig csak kérni. Az atya hálás pillantást vet Gyula bácsira, és ő is megemeli a poharat. Boldog névnapját, Annuska! Gyógyvizet iszik. Kis kortyokban fogyasztja, mintha csak az ízére volna kíváncsi. Annuska néni férje arra, hogy az atya szerint elkerül-e bennünket ez a lassan egy éve tartó téboly. A plébános a második pohár után felel. Aki szurokhoz nyúl, Gyula, szurkos lesz a keze. A suszter a fejét csóválja. De hát nem mi akartuk a háborút. Te biztosan nem akartad, legyint Annuska néni, nyomatékot vetve a megszólításra, amitől majdnem kirobban a nevetés. Marad a feszengő jókedv. Halk kuncogás, duruzsolás, az evőeszközök csilingelő hangja, ahogy Annuska néni szedi le az asztalt. Csakis a barlang sötétjéből áradó világosság lehet hazánk számára a vezéreszme, szólal meg aztán a plébános úr. Mindannyiunk számára, teszi hozzá Annuska néni, és vizet tölt a poharakba. Az atya biccent. Rövid ideig csend lesz. Akkor a plébános úr ünnepélyes hangon közli a lányokkal, hogy hozott nekik valamit. Lehajol a táskájához, előhúzza belőle két kis alakú könyvet. Klárié fekete és bőrkötésű, hártyavékony lapokkal, melyek közt sordísz segít majd az eligazodásban, ha a kislány megtanul olvasni. A másik példány igazi, felnőtteknek való imádságoskönyv, celluloidborítással, amelyen Mária mennybemenetele látható: a Nádi Boldogasszony kék lepelben épp elhagyja a földi világot, a feje körül glóriába rendeződnek a csillagok. Terike jól ismeri a történetet a Szűzről, aki a törökdulás idején megjelent a nádasba menekült lakosok előtt, és megígérte nekik, hogy megszabadítja őket az ellenségtől, ha kápolnát építenek a tiszteletére. A templom megépült, a sebek behegedtek, a környék pedig hosszú évszázadokra megszabadult a gonosztól. A plébános úr mindkét könyvecskét kézjegyével látta el.

Későre jár, kislányoknak ilyenkor már ágyban a helyük. Annuska néni búcsúzáskor küldetéses embernek nevezi a plébánost, és szertartásos játékosággal felkéri, hogy tegyen egy kitérőt a Malom utca irányába, kísérje haza a lányokat. Az üveglakos gangon lóca, az egyik az

Őrszem két példánya hever. Terike felkap egyet. A plébános úr kezét ráz Gyula bácsival, úgy mondja: auf Wiedersehen! Nevetnek. De nem vacsoráznak együtt többé. Hangos zörrenéssel csukódik be a szárazkapu. Sokáig elkíséri őket Hektor panaszos vonyítása. Ballagnak hárman a csillagfényes nyári égbolt alatt, hazafelé.

Terikében csak otthon tudatosul, hogy a piskótára elfelejtett rákérdezni. Anyuka nem hagszik, barackot nyom a szórakozott leány fejére, és miután ágyba parancsolja a nővéreket, még elmesél egy történetet. Tél volt, szakadt a hó, és a plébános úr a sekrestyéből lépett ki, amikor meglátta, hogy odakinn, a templom oldalának dőlve egy koldus hever. Szerencsétlen pára egész testében vacogott, elnyúlt cipőjéből kikandikált a lábujja. A plébános úr lekapta a saruját a lábáról, és felhúzta a kolduséra. Akkor tél volt, most nyár van. Legalább nem fázunk.

Klári már alszik, de Terike szemére még sokáig nem jön álom. Fekszik, tűnődik, szorítja magához az Apor Vilmos úrtól kapott könyvet. Nézné a borítót, Máriát, ahogy a csillagok között az égbe emelkedik, de mindent belep a sötét. Ima nélkül alszik el.

Nem feltételezhető, hogy ennek az apró mulasztásnak bármi köze lehet ahhoz, hogy öt évvel később, nagypénteken Apor győri püspök urat golyótalálat éri, mindjárt három is, amikor a várost felszabadító kiskatonáknak nem szolgáltatja ki a Püspökvárban bújtatott lányokat, aszszonyokat. Az Úr könyörületes. Terike, sokadmagával, egy tavaszi misén hall az esetről. Hitetlenkednek, átkozódnak, siratják egykori plébánosukat a németvárosiak. Jóságos ég, mit kell még kibírni. És pont hétfőn, jegyzi meg egyikük, ahogy kilép a templom kapuján, pont húsvét második napján költözött el belőle a lélek.



A kastély az egykori franciakert irányából nézve, jobbra a kápolna látható



Azután

Hetekkel az utolsó falat kenyér után
Rácsodálkoztam, nem csak éhség,
Halál sincsen

Napokkal az utolsó csepp víz után
Rácsodálkoztam, nem csak szomjúság,
Halál sincsen

Egy pillanatra, hogy egy golyó átfúrta tarkóm
Rácsodálkoztam, nem csak fájdalom,
Halál sincsen

Akkor még egyszer utoljára
Elcsodálkoztam, nem csak halál,
Tudat sincsen

Tanulság

A kéz undorodik a lábtól:
Büdös vagy és esetlen,
s a gombát a körmöd alatt
még nem is említettem.

A láb így válaszol a kéznek:
Tolvaj vagy, képmutató,
s még azzal áztatod magad,
nincs senki, hozzád fogható.

Az agy lesajnálja a szívet:
Büszke vagy, csupa érzelem,
értelem hiányában
kiszolgáltatott alkotóelem.

A szív fellázad az agy ellen:
Te beszélsz, hobbant kocsonya,
kit részegít az álom,
s szédít az erotika?

Ám hiába rugóznak,
egy test részei mindnyájan,
szanaszét hevernek
a tankok árnyékában.



Scherz Krisztina, Wencheim József Antal harmadik felesége, Krisztina édesanyjának portréja Szamosy Elek (1826–1888) nem szignózott olajfestményén (1847 körül, Erkel Ferenc Múzeum, Gyula)



Osztatlan közös

Nem történt semmi,
csak a diófa cserélte
élénkzöld ruháját feketére
egyetlen éjszaka alatt
a társasház osztatlan közös udvarán.
Hajnalban fagyos dióhullásra keltem,
roppant a csonthéj a járdán,
miközben a szomszéd néni férje
csendesesen zokogott a mentő mellett.

A dióbél is penészes –
osztozkodott teraszomon két rigó a lopott termésen.
A lehullott dióhúst felemésztette a reggel.
A kéregtörmelékem nekem kell majd eltakarítanom.

A peronon

Köd kúszik a járdaszélen,
a kiskapu réseit kutatja,
a tornác oszlopaiba kapaszkodik,
benéz az ablakon,
az alvók leheletével csapódik le
az ablakkeret sarkán.
Hajnalban fel-felszakítja
az ébredők asztmás köhögése,
a kanyarban fűtülő mozdony ködlámpája
űzi el a háztól őt is.
A peronon állók vállára ül,
deresre festi szemöldöküket,
sarkukba kapaszkodik,
ahogy a dohányszagú kezek markolják
döcögő egzisztenciájuk féltett fogantyúját.

Milyen szürke is volt ez a reggel, mondják,
csak az őszülő kalauznő őrzi hajában
a köd foltjait.

Tavalyi méz

Öregszik a falu, mondja anyám,
pereg a házfalokról a vakolat.

Mióta elköltöztem otthonról,
a házunk repedései a lábamig futnak,
a város zaja elnyeli anyám énekét.

Az akácost kivágták,
írja messengeren,
a méhek is más vidékre vándoroltak.

Hogyan is hallhatnám anyám hangját,
ha a kamrában a tavalyi méz is elfelejtett folyni.

Költözés

Csak a helyszín változik,
a sarkok száma állandó.

Az új sarkokban nem férnek el a régi álmok,
költözéskor nem hozhattam magammal egyiket sem.
Éjszakánként még az emléküik altat el,
látom, ahogy a sarokban ülnek,
pókhálóba szőtték magukat,
befogják a döglegyeket és a levendulaszagú molylepkéket,
hogy legyen miből táplálkozniuk,
ha végképp elfelejteném őket.



Máj hagymalekvárral

(részletek)

37.

A város morajló zaja és mocska, az ócska szmog ma fehérítőbe fullad, egy teli tüdő friss levegő végre mindenkinek juthat e sötét erdőnek hitt öntudat szélén: bevetve fejfel előre a sűrűbe, át a vadon peremrészén vár egy másvilág, hol elnyel a mélyzöld magasság, mellyel nem jár alacsony plafon többé, csak magas ág, a szem bármerre tekint – belátni mindent a csúcscról idekint, a völgyben maradt tévedéseket, melyekre engesztelést nyerni s máségeket, téged és neked csak itt lehet,
megélve az útonlevést –

38.

Hóköttők és lóhányók szerte a prérin, íme a tudás: mindig más a hibás! Ki más? Valaki, aki nem te, s az is eggyel tovább kente, a lényeg: nincs koppanás! Az orrodig ne nagyon láss, valaki valahol elkeverte, ne keressed, nincsen kapás! Sorra kerül szépen szerre, nem tapad a gazemberre a realitás, csak banalitás,

de tekints most akármerre,
nem okés a normalitás,
s nem vitás, hogy ki a hibás:
nem te, nem te, nem te!

39

nincstelenség
nem léteznek
nem létezik
a kényelmesek
félrenéznék
a többiek
nem érthetik
miről szó
van
megy
szét meg
össze
nem veszünk
semmit
észre
tudomást
se róla
nem itt
főleg hol
megszokottá
válnak
vala-
hol a
lehetetlen
fala
mállik
leomló
díszlet
vagy
valami hasonló

hasonlót hasonlóra

egy biztos:
sose gondoltuk
de gondolhattuk volna



Jákób

|

Határolj el. Magadért.
Átkot az áldástól, inat a hústól.
Mérd ki egem, földem keretezd.
Merész voltam és vak. Most látok. Szorít,
fuldoklom, pánik lepi el a gázlók vizét.
Jön, állig fegyverben. Mindjárt utolér.

Recseg a csont, ahogy ölelkezünk.
Azt a pontot keresem,
megint csalnék, kapkodok, kikerülsz,
elfolysz, szétsiklasz, a kapaszkodó sincs meg,
tüdőmbe mintha szögeket vernének, nincs erő,
csak a szóttessedbe szorult ujjaim remegnek.

Itt hagytál.

Persze, holnap. Reszketve várlak,
hátha áldásodtól lebomlik makacs
ismerősséged.

//

Ideje volt. A gyűlölet kiömlésének. Folyik, mint az
ár, átmossa a beleket, zsiborog a mellkasban,
szúr, mintha egy doboznyi gombostű táncolna odabenn.

Rád gondolni, miközben feszül a nyak,
a hús kötegeit átható levertségben,
a jászollá csavarodó szívekben:

Advent.

Nem tudni, ha jössz, merre bomlik a háncs –
és mi lesz azzal, ami a lélek hörgőibe tapadt.

Hinni kéne, csak ölt formát, harag, hogy beléd
kapaszkodhassak, és elbotlásom közben
megüthessem forgócsontodat.

///

Hallgatni arany, de a düh szétrágja anya arcát,
a közös perselyt, a beszakadt tető gerendáit,
a kormos kéményt, a vízmosás sarát, a lombos egeket.
Jabbózkod lettem, áradást karcoló kő.

Markomban az ígéreteid mint idegen
bárányok elé rakott csupasz vesszők.
Látványos a párzás, a kutak, az ösztön
meleg vérrel teletöltött kannái.

Segítek,
de gyűlölöm a megbomlott szóttest,
amit feleségeim véreztek össze,
összegabalyodott rendelt időid,
a szakadást az áldás mintáiban.

Várni hiába. Ézsauig menetel ítéleted
mint dadogó sánta a csörgő aprópénzzel.

/V

Megtisztulás. Emeletek mélyén,
romok póznáin, karcos kezek közt.
Keresztek tövében hallgatózom,
bárányok hangjára riadok.
Megszakadt az álom,
pedig reményteli volt a kő.
Felfelé mennék, de csak
angyalok kapaszkodnak megizzadva
a vérszagú fény felé.



Színrejtő

Narancs színnel álmodtam,
elgurultam, elfogytam.
Piros vérben ébredtem,
mindent elfelejtettem.
Bíbor köntösbe bújtam,
riadót mégse fújtam.
Lila szirmot kerestem,
találtam, és nevettem.
Kék tengerbe beúsztam,
a vihart épp megúsztam.
Zöld rügyekkel nyújtóztam,
levelekkel birkóztam.
Sárga magot pergettem,
titkom belerejtettem.

Bors néni beszélget a sajtot megkívánó rókával

Nemes Nagy Ágnes nyomán

Megkívántad azt a sajtot,
amibe még nem haraptál?
Nem elég jó a holdnaptár?
Sajnálod az éjszakától,
ettől a sötét madártól,
amit a csőrében tartott,
azt a kerek, sárga sajtot?

Nézd, hogy gurul, el is tűnik.
Minden éjjel csíp belőle.
Minden hollócsőr előre
megsúghatja: hiába is

fogod magad hízelgőre,
elárul a rókahangod.
Nézd, már lyukas az a sajt ott.

Elúszik a sajt, a naptár,
amibe még nem haraptál,
amit az éjszaka csőre
megcsipkedett, már előre.
Óriási lyuk az éjjel,
hollószárny teríti széjjel,
sajtot érlel sötét tolla.
(Hollónaptár: ez a dolga.)
(Mintha naptár nem is volna.)

Bors néni beszélget a közmunkásokkal

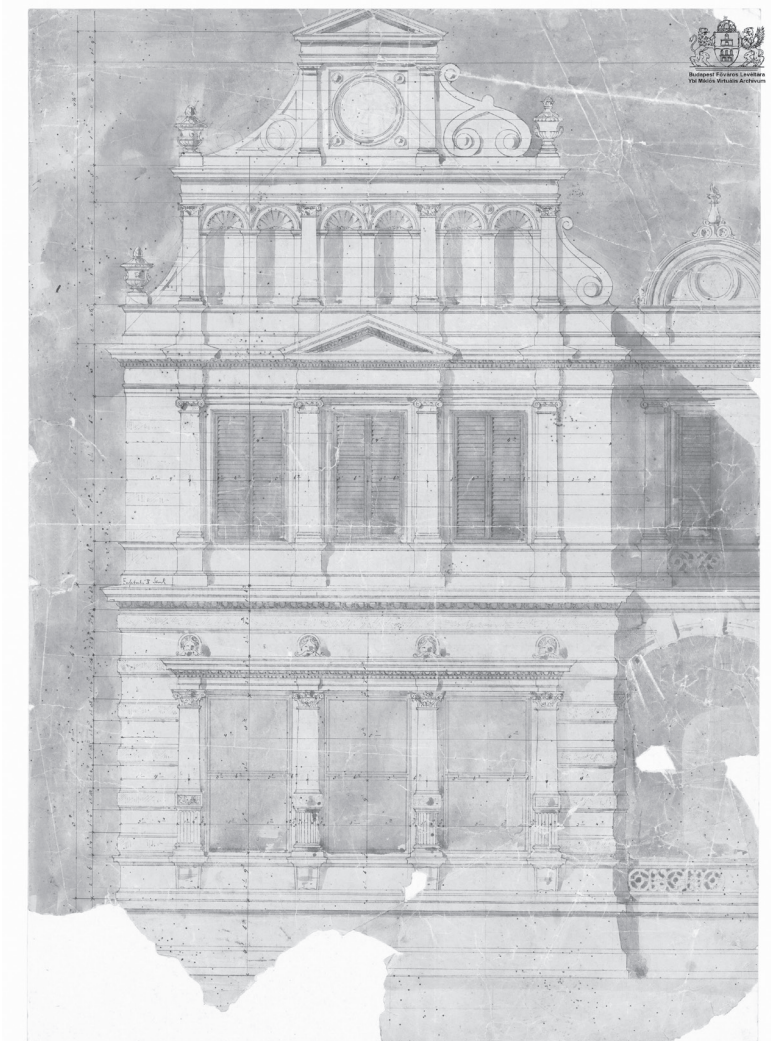
Nemes Nagy Ágnes nyomán

– Mit csináltok, közmunkások?
Utat léptek? Árkot jártok?
Füvet nyír lengő kaszátok?
Leveleket fúvókáztok?
És nem sültök? Nem is fáztok?
A napocska jó hozzátok?

– Addig lépünk, addig járunk,
amíg szemetet találunk.
Addig nyírunk, fúvókázunk,
amíg füvet,
amíg levelet találunk.
Addig sülünk, addig fázunk,
amíg a Nap alatt állunk.

– Én bizony csak annyit látok,
hogy a szél beszél hozzátok.
Ha rá hallgattok, jól jártok?

– Mi bizony csak annyit látunk,
jobb, ha befogjuk a szájunk,
s utat lépünk,
füvet nyírunk,
árkot járunk,
fűvókázunk,
estére a széllel hálunk.



Wenckheim Frigyes gróf kastélya homlokzatának végrizalitja (változat). Építetető: Wenckheim Frigyes gróf; Tervező: Ybl Miklós (1875–1879, HU BFL – XV.17.f.331.b – 20/1 Ybl E. 1956. 73.)



Ferenc, az akaratos esernyő

Most, hogy végre lefürödtél, felvetted a pizsamát, megmostad a fogadat, és bebújtál az ágyba, igen, mesélek! Csak kérlek, ne süss! Olyan akaratos vagy, mint Ferenc! Hogy-hogy milyen Ferenc? Természetesen Ferenc, az akaratos esernyő! Még nem hallottál róla? Akkor épp itt az ideje! Hogy érted, hogy ez nem is egy rendes mese? Hogy összevissza beszélek, mert a rendes meséknek van eleje, közepe, vége, és úgy kezdődnek, hogy egyszer volt, hol nem volt? Ez igaz. Hadd szedjem össze a gondolataimat. El is kezdem, csak ne légy olyan akaratos, mint Ferenc!

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy város. Se nem kicsi, se nem nagy, inkább olyan közepes. Nem voltak benne toronyházak, se metró, és villamosból is csak egy volt, egy sárga, magányosan csilingelt a közepes várost átszelő körúton. Bánatos volt, mert senki sem figyelt rá, de nem csak rá. Ahogy a városokban lenni szokott, az emberek, ha találkoztak az utcán, nem mondták, hogy Helló, István!, Szia, Eszter!, De jó a frizurád, Dóri!, Mi újság, Marci?, Szevasz, Peti! Nem volt szokás köszönni, de még egymásra mosolyogni, biccenteni vagy odaintegetni sem.

Ez alól csak két kivétel volt, Szépné és Zoltán. Mindketten a villamos végállomásánál dolgoztak. Szépné egyedül élt a kisfiával, de boldog volt a munkájával, a Táltos utcai iskolában tanított, éppen ott, ahol Zoltán zenekarának volt a próbaterme. Zoltán basszusgitározott. Így Szépné és Zoltán rendszeresen összefutottak a megállóban, és a magányos villamosra várva szóba elegyedtek. A többi várakozó megbotránkozva méregette őket, hogy mit fecsegnek össze. Minek kérdezi meg Zoltán, hogy milyen az iskola, és Szépné miért érdeklődik, hogy hol tájcsízik Zoltán.

Mit mondasz? Hogy ez nem is egy mese, és Szépné meg Zoltán biztosan egymásba fognak szeretni, és ez fűj! És ráadásul mi van az esernyővel? Most mondom.

Valóban, Szépné és Zoltán megkedvelték egymást, bármiről szívesen beszélgettek, csak egy témát kerültek kínosan: az időjárást. Nincs mit szépíteni: Közepesvárosban az idő pocsek volt. Nem arról volt szó, hogy hébe-hóba jött egy kis zápor vagy egy-egy erősebb fuvallat, néha egy kis fagy. Nem elég, hogy esett, fújt a szél, és dermesztő hideg volt, de mindez egyszerre és állandóan: hétfőtől vasárnapig, hajnaltól késő estig. Ezért bármi, ami védelmet tudott nyújtani az időjárás viszontagságai ellen, a legnagyobb kincs volt. Közepesvárosban az emberek nem a legújabb telefonra gyűjtöttek, hanem gumicsizmára, esőkabáttra, de leginkább esernyőre. Ez utóbbinak volt a legborsosabb ára. Főleg egy olyanak, amelyeknek a kinyitásával nem kellett bajlódni, hanem egy gombnyomásra működött.

Így, amikor a villamosmegállóba menet Zoltán meglátott egy kapualjban egy gazdátlan esernyőt, nagyon megörült. Főleg azért, mert látszólag csodás darab volt: bár a vászna kicsit megviselt, de még így is ragyogó tengerkék és fehér színekben pompázott, görbe fogantyúja pedig itt-ott berepedt ugyan, de igazi fából készült. És a nyele közepén ott tűndökölt a nyitógomb. Mert nem akármilyen esernyő volt, hanem a leggondosabban készí-

tett, legmodernebb: egy Felhő Rettentő, és abból is a legújabb, a C típus. Ezért a köznyelv röviden csak Ferencnek hívta. Közepesvárosban mindenki egy ilyenről álmodozott, kicsi és nagy, szegény és gazdag egy Ferencet szeretett volna. Ugyanis aki ilyen esernyővel rendelkezett, az biztonságban tudhatta magát bármilyen viharban vagy orkánban. Csak egy bökkenő akadt: Ferencsel nem rendelkezhetett akárki, mert annak lelke volt. Pontosabban Ferenc akaratos volt, mint egy számár. Hogy az makacs? Igazad lehet, főleg, ha Eszter nénitől hallottad, ő anyanyelvi szinten beszéli a közmondásokat. Elnézést, tudod, a lónak is négy lába van, mégis megbotlik. Akkor most Ferenc egy ló? Nem, és nem is számár! Ő egy akaratos esernyő.

Ezért kötött ki a kapualjban. Tudniillik Ferenc nem hagyta, hogy csak úgy nyomkodják, nyitogassák, zárogassák. Még mit nem!, morgott. Hogy ő ázzon?! Az ő vásznát tépje a szél, hogy a frizura egyben maradjon? Szó se lehet róla! Őt verje a jég? Hogyisne! Vele nem rendelkezhetett senki. És ha valakinek ez nem tetszik, akkor majd meglátja!

Közepesváros polgármestere meg is látta, azaz járta. Pedig a polgármester milyen büszke volt a legújabb szerzeményére! Már előre dörzsölte a tenyerét, hogy Nagyváros polgármesterét majd jól megeszi az irigység, amikor meglátja a kezében Ferencet. Csakhogy amikor a polgármester kiszállt az autójából, hogy átadja a hidat, ami összekötötte Közepesvárost Nagyvárossal, Ferenc megmakacsolta magát. A polgármester hiába rángatta, noszogatta, rimánkodott, az esernyő zárva maradt. Pedig aznap is úgy esett, mintha dézsából öntenék. Nagyváros polgármestere majd megpukkadt a nevetéstől kollégáját látva. Közepesváros polgármestere csuromvizesen, megszégyenülve menekült vissza az autójába. Ahogy beült, és elindult a kocsis, Ferenc azonnal kinyílt. Így a sofőr nem látott semmit, és az autó kis híján nekiment a villamosnak. A sárga jármű ijedtében felberregett. Ez volt a szerencséje, az autó sofőrje nagyot rántott az autó kormányán, így elkerülték az ütközést. Nem sérült meg senki, de a hirtelen fékezéstől Ferenc kirepült a kocsi egyik ablakán. Ideoda pattogott az autók között, míg végül egy kapualjban landolt. A vászna kiszakadt, a fogantyúja elrepedt, a gombja pedig beragadt. Így már senkinek nem kellett. Napok, hetek teltek el úgy, hogy bárki lehajolt volna érte.

– Ilyenek az emberek, csak addig érdekeltem őket, ameddig a hasznukra voltam – sóhajtott Ferenc egy reggel, de még be sem fejezte a mondatot, megragadta egy kéz. Egy nagy és erős tenyér szorította, viszont hosszú, finom ujjak fonódtak rá. Egy zenész ujjai.

– Milyen prima kis darab! – forgatta Zoltán az esernyőt.

Ferenc meghatódott, és belesimult a kézbe, de aztán észbekapott. Az első jöttment egy kedves szavától nem fogja feladni az önbecsülését! Megrázta magát, vízzel borítva be Zoltánt. Jutott belőle Zoltán farmerjára, kabátjára, de még az ingére is. A zenész úgy érkezett a megállóba, mintha egy pocsolyába esett volna, vagy egy kutya ugrott volna rá.

– Megtalált egy bernáthegyi? – kuncogott Szépné, mert neki is ez volt az első gondolata.

– Tényleg lett kutyád?! – csillant fel Péter, Szépné kisfiának a szeme.

– Dehogy. Csak egy esernyőm – mutatta fel Zoltán Ferencet. – Azt hittem, jól fog jönni! Hogy elférünk alatta mind, és nem ázunk meg!

– Ez jól hangzik! – mosolygott rá Szépné, és belekarolt Zoltánba, mire kisfia, Péter is közelebb lépett. Az eső pedig rázendített. Szépné, Péter és Zoltán reménykedve pillantottak Ferencre. De az esernyőt nem hatotta meg a családi idill. Zoltán hiába próbálkozott egyszer, kétszer, háromszor, Ferenc nem nyílt ki. Zoltán idegesen rángatta az esernyőt.

– Szóval te sem vagy különb a többieknél – gondolta Ferenc, és gonosz tervet eszelt ki.

Úgy tett, mintha engedelmeskedne, kinyílt, és mint egy hétköznapi esernyő borult az alatta állók fölé. Hagyta, hogy azok hárman azt gondolják, védve vannak az egyre sűrűbben kopogó esőcseppektől. Valójában Ferenc magába szívta az esőcseppeket, és amit nem tudott elnyelni, azt a megereszkedett redőibe gyűjtötte. És amikor a legkevésbé számítottak rá, összecsukódott, jól eláztatva mindhármukat.

– A frizurám! – túrt a hajába Szépné szörnyülködve.

– A ruhám! – kiáltott fel Zoltán, és megmarkolta a komisz esernyőt, hogy behajítsa egy közeli kukába, de Szépné kislia, Péter kikapta a kezéből.

– Ne dobd ki! Szerintem ez a legviccesebb esernyő a világon, és a legszabadabb is! – szorította magához az esernyőt.

Utána vidáman ugrált vele egyik pocsolyából a másikba. Közben Ferenc hol kinyílt, hol bezáródott, de láthatólag Pétert nem zavarta, hogy az esernyője önálló élet él. Sőt, szórakoztatta, nagyokat kacagott közben. Hamarosan Szépné is, aztán már Zoltán, végül ez egész megálló vele nevetett. A jókedvük átragadt az érkező villamosra, ami vidáman csöngetett az ugrándozáshoz. De nem csak ő, a dugóban várakozó autókából is kiszálltak az emberek, és nevettek. A polgármester sem volt kivétel, az ő autója is ott toporgott, de kiszállt, és csatlakozott a kacagókhoz. Aztán egyszerre elnémultak mind, mintha angyal szállt volna el felettük. Mosolyogtak, ugyanis igazi csoda történt: kisütött a nap! És itt a vége, fuss el véle!

Hogy érted, hogy ez milyen mese volt? Hogy így nem lehet befejezni? Azt kérdezed, mi lett Zoltánnal és Szépnével, meg a kislíával, Péterrel? Majd elmesélem holnap, ha megígéred, hogy nem leszel ilyen akaratos, mint az a bizonyos Ferenc. Még akkor sem, ha ő a legviccesebb esernyő a világon. Igen, jól mondod, a legszabadabb is. De tudod, ő egy esernyő, és nem kell holnap iskolába mennie...

Hal János

Az Orfűi tónak gazdag az élővilága. Vannak benne lusta sügérek, tudálékos kagylók, elfoglalt csigák, és szigorú busák is. Ott él három legendás hal: a kívánsághal, Elza néni, a pontyok matektanára és Hal János. No meg a parton az ősellenség: Rezső, a horgász.

Az első számú legendát már évek óta nem látták, és a másodikat meg tegnap óta, így a harmadik legenda, aki akkor még nem volt az, vidáman ébredt. Ugyanis Hal János egy pontydiák volt, és remélte, hogy elmarad a matek, és helyette előadhatja az új viccét.

– Miért nem hord cipőt a kívánsághal? – próbálkozott a sügéreknél az iskolába menet.

A sügérek inkább tovább sütkéreztek, a kagylók keresztretjvényt fejtettek, a csigák pedig a dolgukra siettek.

A haliskola kapujában a későket Busa igazgató várta. Így nemhogy nem volt kíváncsi Hal János viccére, de még rá is piritott: A hal hallgat!

Hal János megfordult, és meg sem állt a kívánságkútig.

A kút valójában egy kőhasadék volt, amit neve dacára egy vízi lény sem mert megközelelni. Úgy tartották, hogy már nem a kívánsághal él ott, hanem egy félelmetes ragadozó lakik a hasadékban. A bestia állítólag pontyokat reggelizett, keszegeket ebédelt és piszt-

rángokat vacsorázott. Ezt onnan gondolták, hogy a barlang előtt nagy halomban állt a halpikkely. Hal János is félt, de közelebb úszott, és belesuttogta a kívánságát a hasadékba:

– Hadd mondhassam el az új viccemet!

Ahogy a kérését kimondta, a barlang szájában légbuborék jelent meg. A gömb felületén megcsillantak a barlang bejáratát borító halpikkelyek. Olyan volt, mint egy csillag, ahogy szétszórta az ezüsthényt a tóban. De ahogy elérte a felszínt, kipukkadt.

– Ott fent minden lehetséges! – nézett utána Hal János, és már úszott is.

Fent kidugta a fejét. Ahogy körbenézett, elakadt a lélegzete. Nem attól, amit látott – csodás zöld erdőt, vakítóan kék eget, puha fehér felhőket –, hanem a horogtól, amibe beleakadt.

Erős rántást érzett, és a következő pillanatban már a főellenség, Rezső horgász kezében találta magát.

Rezső leakasztotta Hal Jánost a horogról, és bedobta egy műanyag vödörbe. A vízben Hal János egy ismerős pontyot pillantott meg.

– Jó reggelt, Elza néni! – köszöntötte a legendás matektanárt.

– Te tudsz beszélni? – kapta fel Rezső a fejét, és megbökte Hal Jánost. – Mondjál még valamit!

– Miért nem hord cipőt a kívánsághal?

– Beszél! Ha beszél, varázserővel is bír! Ha varázserővel bír, akkor kívánhatok. Ha kívánhatok, akkor gazdag leszek... – és már emelte is ki Hal Jánost a vödörből.

– Ez nem pontosan így van... – szabadkozott Hal János.

– Hogyhogy nem? – vont a szemöldökét Rezső. – Ha nem teljesíted a kívánságom, mehetsz a sütőbe a másikkal! – lóbálta meg Hal Jánost a műanyag vödör felett.

– Úgy van, ahogy mondod! Csak engedj el, meg Elza nénit is, és teljesítem egy kívánságodat! – könyörgött Hal János.

– Csak egyet?! Minden mesében legalább három kívánság van! Mész a forró olajba Elza nénéddel! – Rezső már dobta is volna Hal Jánost a vödörbe, de a ponty kivágta magát:

– Mindig összekeverem a hármat és az egyet. Tudod, hadilábon állok a számokkal, ugye? – lesett Hal János a tanára felé, aki helyeslően tátogott.

– Én is – bólogatott megértően Rezső, majd megvakarta a fejét. – Rendben, legyen így. Ha teljesíted három kívánságom, elengedlek, meg ezt is itt, ni – bökött Elza néni felé. – De mit is kívánjak?

– Esteleg világbékét, hogy az emberek éljenek a természettel harmóniában, és végül elmondhatnám a viccemet? – ajánlotta Hal János.

– Ugyan! Gondolkodom, de ha állandóan karattyolsz, nem tudok! Ne szakítsál félbe! – rágta a körmét a horgász.

– Ám legyen! – Hal János nagyra tátotta a száját, aztán becsukta. – Nem szakítottalak félbe! Mi a második kívánságod?

– Te megátalkodott hal! Teljesen összezavarsz! Maradj már csöndben! – rimánkodott Rezső.

– Kívánságod parancs! – felelte Hal János, és összecücsörítette a száját.

– Nem fogsz kibabrálni velem! Rengeteg pénzt akarok! – üvöltötte Rezső vörös fejjel.

Hal János némán bólintott, és belecobbant a vízbe. Tudta, hogy nincs sok ideje. Nem szerette a matekot, de sajnálta volna, ha Elza nénit megsütik. Ugyanakkor ötlete se volt, honnan szerezhetne pénzt, a víz alatt nem voltak ilyen haszontalanságok. Hal János két-

ségbeesésében visszaúszott a kívánságkúthoz. Odaérve az üreghez, belesutyorogta, mi történt: pénz kéne, vagy Elza néinek annyi. A válasz megint csak egy buborék volt.

– Kihaltak a kívánsághalak – figyelte Hal János csalódottan a gömb röptét az ezüst pikkelyfényekkel. És beléhasított a felismerés – hát persze!

Felnyalábolt egy nagy adag halpikkelyt, és már úszott is velük felfelé.

– Szóval pénzt kértél, itt van, tessék! – hajította mindet a horgász csónkjába.

Rezső először megörült a sok csillogó holminak, de amikor észrevette, mit kapott, már az öklét rázta: – Becsaptál, ezek csak pikkelyek!

– Halpénz – mosolygott Hal János. – Teljesítettem a harmadik kívánságodat is. Engedd el Elza nénit!

Rezső tisztességes főellenség volt, szavát adta, ezért visszadobta Elza nénit. A matektanár elismerően biccentett Hal János felé, és elúszott.

Hal János is hazament. Remélte, hogy ezután egy életre felmentést kap matekból.

Nem így lett, sőt! Másnap Elza néinek első dolga volt, hogy Hal Jánost felszólítsa.

– Szóval összekevered a hármast és az egyest – nézett rá szigorúan, de aztán elnevette magát. – Ne félj, te csodahal! Csak vicceltem, de ebben te jobb vagy! Halljuk a tiédet!

Hal Jánosnak nagyot dobbant a szíve, az osztály összes pontya őt figyelte. Sőt a hőstettét Busa igazgató is eljött megköszönni, és híre ment az egész tóban, az iskola köré gyűltek a sügérek, a kagylók, és még a csigák is megálltak a kedvéért.

– Miért nem hord a kívánsághal cipőt? – kérdezte Hal János a közönségét.

Ahogy kimondta, megjelent egy buborék felette, a kívánságkút felől pedig dörmögés hallatszott:

– Mert csuka!



A Wenckheimék professzionálisan és rendkívül korszerűen gazdálkodtak



Mesélő állatvilág

Egressy Zoltán: Piszke papa meséi

Állatmese? Ó, már az ókori görögök (Aesopus) és rómaiak (Phaedrus) is... Mi újra is számíthatunk? Bölcselkedő okoskodás – sorolhatjuk az ellenvetéseket némi malíciával. Ám Egressy Zoltán meséi az ellenpéldák: ez a műfaj manapság is lehet naprakész, divatos, sőt a mai gyerekeket szintén meg tudja szólítani. Taníthat nem szájbarágósan, hanem szórakoztatva toleranciára, egymás és a világ sokszínűségének elfogadására.

Egressy Zoltán saját nevére utalva, a savanykás zöld gyümölcs egyik népies elnevezéséből alkotta meg bölcs mesélőjét, Piszke papát, hogy a képzeletbeli Óperencián inneni és túli vidékek állatlakóinak kalandjait megoszthassa olvasóival.

A tíz történet hőse tíz állatkölyök, mind jó barátok. Pedig ennél különbözőbbek már nem is lehetnének. Mert van köztük emlős: kecskegida, dromedár, kenguru vagy lajhár; rovar: szöcske, kullancs, hangya, pók; madár: flamingó – sőt még vízi állat: kardhal is. Vannak egész nagyok vagy egész picik, nagyon gyorsak és rém lassúak, szelídek és félelmetesek, szökdécselve, repülve, mászva, ugrálva, úszva közlekedők. Vannak köztük gyerekek kedvencei és olyanok is, amelyektől sokan inkább félünk, irtózunk. De a mesékben akár ilyenek, akár olyanok, mind külön egyéniségek és mind egyformán szerethetők. Legyen szó Pepiről, a kíváncsi kecskéről, Vivienről, a sükebóka szöcskéről, Artúrról, az iszákos kullancsról, Matyiról, a falánk kengururól, Bitiről, az oktondi lajhárról, Zoliról, az önzetlen pókról, Krisztináról, a makacs dromedárról, Bucekról, a muzikális hangyáról, Roziról, az érzékeny flamingóról, Katáról, a sajátos kardhalról. Végül is, ez a barátság lényege: elfogadjuk a másikat a jó és rossz tulajdonságaival együtt. Segítünk, mint Matyi, a kenguru vagy Krisztina, a dromedár, ha a másik bajban van. Ami elég gyakran megesik, ha társunk olyan kíváncsi, mint Pepi, a kecske vagy hebrencs, mint Vivien, a szöcske. Tudunk bocsánatot kérni, ha véletlenül megbántjuk a másikat. Mert az bizony könnyen megy, ha a társunk olyan érzékeny, mint Rozi, a flamingó, mi pedig olyan tréfamesterek vagyunk, mint Artúr, a kullancs. Zoli pókhoz hasonlóan mi is vagyunk olyan bölcsék, hogy nem



Manó Könyvek, 2021

nevetjük ki a nálunk butábbakat. Mert hátha bizony Biti, a nehézfejű lajhár találja fején a szöget. Bár Zoli pók találós kérdésére még Biti sem tudta a helyes választ megadni. Próbálkozhattok, hátha nektek sikerül! Jobb szeretünk együtt játszani, mint büszkélkedni a saját képességeinkkel. Ahogy Bucek, a hangya szívesebben énekel együtt a barátaival, vagy Rozi, a flamingó szívesebben tanítja meg a társainak a legújabb tánclépéseket, mint gyönyörködik a saját művészetében. Hisz a közös éneklésnél, táncolásnál nincs a világon jobb dolog. Talán csak az, ha egy új baráttra tehetünk szert, aki egy addig ismeretlen világot nyit meg számunkra, ahogy Kata, a kardhal ismerteti meg a szárazföldön élő barátaival a tengerek csodáit.

Még egy nagy erénye van a mesekönyvnek: olyan állatokat is sikerül megkedveltetni, amelyektől leginkább viszolyogni vagy ódzkodni szoktunk. Mert ki rettegne ezután a kullancstól, a póktól vagy akár a hangyától, ha megismeri a málnaszörpöt a vérnél jobban kedvelő Artúrt, a kullancsot, a bölcs és önzetlen Zoli pókot, vagy az énekével mindenkit jókedvre derítő Bucek hangyát?

Egressy Zoltán szívesen használ érdekes, különleges szavakat, könnyen félreérthető képes kifejezéseket, szófordulatokat, mint: sükebóka, széllebélelt, hangvilla, fején találja a szöget, összetrombitál, szarvasbögés, amelyeknek értelmét aztán a mesébe beleágyazva meg is magyarázza. Ezek egyrészt a könyv nyelvi humorának forrásai, másrészt ezáltal is gazdagítja gyerekolvasói szókincsét.

Az óvodás korosztályt megcélzó kötet vidám, viccesen bohókás rajzai Láng Anna fantáziáját dicsérik. Szerethetően bumfordi állatfiguráiban élethűségük ellenére is van egy csipetnyi karikatúrisztikus jelleg, amelynek segítségével meseivé lényegülnek. Külön érdekesség, hogy minden mese más-más paszellszínű papírra került: égbék és napsárga, levendulalila, barackrózsaszín és fűzöld. A színek nemcsak a természet színgazdagságát idézik meg, de egyben azt is érzékeltetik, milyen sokszínű a világ, mennyi minden megfér benne. A tíz történet közepén pedig – akár egy iskolai tablón – mind a tíz hősünk portréja is megjelenik. A négy soros versikékkal kísért képek pedig jó alkalmat kínálnak arra, hogy még jobban megismerkedhessünk a kötet szereplőivel, az esti mesemondás után hosszabban is elidőzzünk kedvenc hősünknel vagy hőseinknél. Közösen beszéljünk róluk.

Mert Egressy Zoltán történetei annak ellenére, hogy külön-külön is megállják a helyüket, igazából együttesen tesznek ki kerek egészet. Ahogy világunk is attól kerek, hogy tarkabarka: jónak, rossznak, szépnek, csúnyának egyformán helye van benne.



A szakadék szélén

Nemrég egy érdekes könyvre bukkantam. Címe: *1913*, alcíme: *A vihar előtti év*. A „vihar” természetesen az első világháborút jelenti, amely teljesen felborította az addigi Európa erőviszonyait, és végső soron megágyazott a forradalmaknak, a kommunista és a hitleri diktatúrának. Szerzője Florian Illies – megüti szememet a magyar „Illyés” átírása, s mivel tudom, hogy a szerző 1971-ben német földön született, majd Oxfordban szerzett történelemsz diplomát, feltételezem, hogy magyar eredetű, talán éppen fia, vagy unokája az általam ismert, emigráns, Erdély-történész Illyés Elemérnek, aki egy időben München környékén élt. Mindenesetre ez az Illies legalább két nyelven beszél, és jól ismeri két nemzet modern irodalmát és képzőművészetét.

Könyve ugyanis egyfajta kaleidoszkóp, illetve egyfajta kollázs: Illies hónapról hónapra hosszabban-rövidebben beszámol arról, mi történik az európai országok irodalmában, művészetében és politikájában. Már januárban például olyan nevekkal találkozunk, mint Franz Kafka, Sigismund Freud, Marcel Proust, R. M. Rilke, Else Lasker-Schüler, Oswald Spengler, Pablo Picasso és Joszif Visszarionovics Sztálin. Utóbbi éppen Bécsben jár, ahol elvben találkozhat a schönbrunni parkban azzal a munkanélküli szobafestővel, akit Adolf Hitlernek hívnak. A színhely többnyire a modernizmus négy fővárosa: Párizs, Berlin, München és Bécs, bár néha kirándulunk Velencébe és más német városokba. Néha még azt is megtudjuk, milyen botrányok kísérik a modern zene olyan kiválóságait, mint Schönberg és Stravinsky. Más szóval művészi szempontból forrong a világ, csak a politikában van vihar előtti csend,

jóllehet Rudolf Steiner 1913 májusában már ezt írja, éles előrelátással, anyjának: „És egyre fenyeget a háború” – a többi közt, gondolom, ezért választja a semleges Svájcban Dornachot az antropológia központjául.

A művészetek lázadása összefügg azzal, hogy a legtöbb költő és író unja és megveti a polgári életet, mindenki más-más okokból nyughatatlan és boldogtalan: az a kor egyik legismertebb költője, Rainer Maria Rilke, de az Georg Trakl is, hogy Kafkáról ne is beszéljünk, aki olyan szerelmeslevelet ír Felice nevű kedvesének, amit ma a mazochizmus iskola-példájaként olvashatunk. A prózaírók közül Proust teljesen steril elszigeteltségben írja meg nosztalgikus regényfolyamát, amelynek az „elvesztett (elmúlt)” időt kergeti, Thomas Mann pedig közli családjával, hogy új könyvet fog írni egy svájci szanatóriumról, aminek *Varázshegy* lesz a címe. A fiatal Ernst Jünger Afrikába vágyik, de expedíció helyett kissé meggondolatlanul belép az Idegenlégióba, elég nehéz onnan apjának visszazsuppoltatni a kalandvágyó fiút Németországba. A festők közül Picasso és Braque a kubizmussal kísérletezik, Marcel Duchamp feltalálja a „tárgyas” művészetet, ami lehet biciklikerek, de vécécsésze is, a német Emil Nolde pedig elmegy a Csendes-óceán szigetvilágába, hogy felfrissítse színvilágát. Októberben viszont egy kevésbé ismert német festő, Ludwig Meidner Berlin-Friedenau-ban fest egy profétikus vásznat, amelynek a címe *Apokaliptikus tájkép*. Meidner magát expresszionistának tartja, de képei már az eljövendő évek borzalmát előlegezik.

Közben mi történik a politikában? Vilmos császár Lipcsében óriás emlékküvet avat, ami a

német nacionalizmust ünnepli. Utána díszvacsora, ahol az Osztrák–Magyar Monarchiával való szövetségre isznak (Illies nem írja, de gondolom, jelen van itt Tisza István gróf, magyar miniszterelnök is). Ezután Vilmos császár el látogat Csehországba, ahol Franz Ferdinand trónörökös vendége. A dátum: október huszonharmadika, ekkor kétnapos fácánvadászat kezdődik Konopištěben, amelyen az urak összesen 1100 fácánt lőnek. Két hónappal később

Oswald Spengler ezt írja be naplójába: „Az élet ebben a században nyomaszt engem. Mindent kifosztanak, ami tele van szépséggel és színekkel”. Európa, úgy látszik, megérett egy olyan háborúra, ahol fácánok helyett emberek millió fognak elpusztulni a politikusok rövidlátó ostobasága és frusztráltsága miatt, akik majd „alvajáróként” (Christopher Clark) belesétálnak a huszadik század első nagyszabású, minden nemzetet kivérezető győveres konfliktusába.



Gróf Wenckheim Frigyesné által 1904-ben a Békéscsabai Múzeum-Egyesületnek ajándékozott cifraszűr a Wenckheim család címerével (Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba)



Csak egy éjszakára...

Nem, nem arról van szó, kedves Olvasó, amire Te gondolsz. Nem a szerelem, hanem a halál, pontosabban a számonkérés éjszakájáról írt egy verset 1915-ben egy magyar költő, aki rögtön a félrelépés pillanatában felvállalta az európai lelkiismeret hangját. Betegesen érzékeny alkat volt (melyik igazán jelentős költő nem az?), annyira, hogy beleőrült abba, amit látott és amit átélt. De ezt a verset még azelőtt írta.

Szinte naponta eljárak a békéscsabai Körös, mert ilyen ága is van a Királyhágón túl eredő folyónak, tehát az Élővíz-csatorna partján álló mellszobor előtt, amely felirata szerint Gyóni Gézátt ábrázolja, de az a gyanúm, hogy aki készítette, csak fényképekről ismerte a költőt, nem a verseiből. Kár, mert így akár az Ismeretlen Költő szobra is lehetne, pedig a békéscsabaiak megérdemelnék, hogy az a költő pillantson vissza reájuk, aki *Sírversés*ben fejfájának felirata szerint ezt üzenté volna: „Boldog, ki itt jársz, teérted is / Megszenvedett, ki lent nyugszik, a holt; / Véres harcok verték fel hírért, / De csak a béke katonája volt.” Az az ember, aki ezt a magas honvédői rangot, a „béke katonája” érdemrendet éppenséggel az azóta számos idegen nyelvre lefordított, s a brit irodalmi társaság díját elnyerő, ítélet-erejű versével vívta ki magának, amely az I. világháborút pontosan annak a világtörténelmi folyamatnak a fókuszába állította, amelynek mi is elszenvedői vagyunk.

Azóta kitört és lezajlott a második „nagy háború” is (a nép nevezte így az első világháborút, hiszen hosszú volt, és soha annyian nem vesztek oda), és nem tudjuk pontosan, mikor kezdődött, de már régóta zajlik a III. is (talán egyetlen békeév sem volt a 20–21. században),

és nyilván addig fog tartani, amíg Gyóni követelésére bár egy éjszakára nem küldik, nem küldjük a tűzvonalba a *pártoskodókat, a vitézkedőket... mikor a halálgép muzsikál felettünk... a gerendatöréskor szálka-keresőket... az uzsoragarrast fogukhoz verőket... a hitetleneket s az üzérkedőket... a hosszú csahos nyelvvel hazaszeretőket... hogy emlékezzenek az anyjuk kínjára... hogy esküdne mind-mind, s hitetlen gögjében, akit sosem ismert, hogy hívná a Krisztust, hogy hívna az istent: magyar vérem ellen soha-soha többet!*

Jellemző reánk az a finnyásság, hogy ezt a verset mostanában sohasem mondják elégszer, hangosan, bele Európa képébe, sosem hallom az előadóstek műsorában, pedig ez nem afféle pacifista kézmosás, nem alkalmazható minden háborúban résztvevő valamennyi nemzet életérzésére, hanem tipikusan magyar sorsvers, akárcsak öt évvel később az *Eredj, ha tudsz!*, Reményik Sándor erdélyi sorsverse.

Kétségtelen, hogy Ady költészete tárja ki a kaput a modern magyar líra előtt, s utána soha többé nem lehetett úgy írni, mint azelőtt. Jött is a *Holnap* és a *Nyugat*, s elkezdődött a magyar költészet Európában páratlan száz esztendeje, hiszen a nyugati országokban már régóta felesleges luxus (esetleg fluxus) a versírás, nálunk pedig ma is annyi költő ír jó, jobb és legjobb verset, hogy a rengeteg irodalmi folyóirat sem győzi közölni. Még hozzá párhuzamosan történik ez a felvirágzás azzal az állandó életveszéllyel, a maradás és megmaradás kihívásaival, effektusaival, amelyekben kontinensünk szíves volt részesíteni bennünket.

S éppen ezért hat e százéves korszak nyitányaként a *Csak egy éjszakára...* plebejusi temre hívása s az *Eredj, ha tudsz!* félrevert ha-

rangszava, mert előrevetítik e történelmi játék fő motívumait.

Én az idei júniust Gyóni emlékének szentem, hiszen Trianon hónapjában, még hozzá ugyanazon a napon, június 25-én született és június 25-én halt meg 1917-ben Krasznajarszokban. Fogolytársa és egyben nagybátyám, Banner Benedek lámpásával keresem, képzeletben, a sírját, hiszen az 1960-as évek elején még azt írta: „Negyvenötödik esztendeje fekszik Gyóni Géza krasznajarszki sírjában”, s tudomásom szerint azóta sem keresték, találták meg s hozták haza valamelyik nemzeti temetőnkbe.

Benci bátyám igaz, s miután a kommunisták kiutálták a városból s Budapestre költözött, azután is hűséges csabai polgár volt, tanár, iskolaigazgató, régész, néprajzos, az első Munkácsy-szoborállítás egyik javallója 1936-ban (amelyet végül csak az ötvenes években állítottak fel, és jelenleg a múzeum előkertjében látható), remek kis könyvekben foglalta össze mindkét harcoló fél köréből gyűjtött jellemrajzait. És birtokomban van egy írógépes kézírata Gyóni Géza hadifogoly-éveiről. (Valamikor a *Békési Élet* helytörténeti folyóirat közölt belőle részleteket.)

Késő ősszel egyszer magához hívtott. Akkor mondta el, hogy megbeszélte a magyar művészekkel és iparművészekkel, fessenek keretet egy papírosra, azt hétszáz példányban lehúzzák és Ő mind a hétszáz példányra saját kezűleg ráírja a Levelek a Kálváriáról ciklus első versét, és darabját öt rubelért eladva, a befolyó összeget, 2500 rubelt a legénység karácsonyának szebbé tételére ajánlja fel. Ráadásul csomagot kapott hazulról, és abban valami tubusban rumpótló van, hát igyunk együtt legalább műrumos teát, ha már annyi üres tea megívására kényszerítettek bennünket. Ennek legalább a szaga olyan, mint az otthoninak!... A két ünnep között kicsit megenyhült az idő, megint találkoztunk, és sugárzó arccal újságolta, hogy amit tervezett, sikerült, eladta mind az ötszáz Hegyeken a hír szalad kezdetű, kézzel írott versét és a legénység küldöttséggel köszönte meg az akciót. „Most érzem igazán, ebben az elhagyatottságban, hogy milyen felemelő érzés másnak örömet szerezni és milyen egyszerűek az eszközök és mégsem gyakorolják az emberek.”

Még azon a télen eltemették.

2022 lövészárkából figyelem az európai naplementét és készítem az árnyékok seregének a listáját Gyóni Géza behívójára:

Csak egy éjszakára küldjétek el őket!...



Háborús valóságvonatkozások és szövegek közötti kapcsolatok

Babits Mihály Húsvét előtt című verséről

Annak ellenére, hogy Babits háborúellenessége közismert, az első irodalmi igényű reakciója, a *Nyugat* 1914. évi augusztus 16. – szeptember 1.-i dátummal megjelent számában közölt *Gyermekek és háború* című írása még inkább azt az általánosnak mondható szemléletet tükrözi, mely a háborútól a világ megváltozását reméli, s ezért egyfajta lelkesültséggel és elfogadással viszonyul az eseményekhez: „Ó, vajha az elesettek teste a jövő béke útját szőnyegeznék puhára! De legalább változik a világ: jobb?! rosszabb?! Kell a más! Kell már erőnknek, lelkünknek, szemeinknek! Kell, másképp nem volna!”¹ A keleti fronton elszenvedett első katonai kudarcok hatására a magyar közvélemény viszonya a háborúhoz már 1914 őszén megváltozott, s ezzel párhuzamosan módosult Babits véleménye is a háborúról. Szilasi Vilmos visszaemlékezéséből tudható, hogy Babitsot a háború lelkiileg rendkívüli módon megviselte², de a háború okozta lelki nyomásról maga is beszámol *A veszedelmes világnézet* című esszéjének nyitó mondatában: „Vannak napok, hetek, amikor visszaesem a háború monomániájába. Nem tudom megszokni. Nem tudok egyébre gondolni. Minden jelentéktelen esemény, minden szó, minden arc, minden kis

atoma az életnek az egész szörnyűséget tükrözi elem. Minden kis életatom fertőzve van már az egész szörnyűséggel.”³ Babits néhány hónappal a háború kitörése után már meggyőződéses pacifista volt.

Bár a *Húsvét előtt* nem tartalmaz olyan közvetlen közéleti utalásokat, mint az ugyanakkor keletkezett *Alkalmi vers*, a keletkezés élettörténeti és történelmi kontextusa miatt a *Húsvét előtt* tisz olvashatjuk politikai versként,⁴ de amíg az *Alkalmi vers*ben Babits közvetlenül reagál a magyar belpolitikai viszonyokra és a személyét ért támadásokra, addig a *Húsvét előtt*ben mindezt áttételesebben teszi, a háborús pusztulás érzékeltetése és a békevágy kimondása egyedülálló expresszív költői formában szólal meg. A vers közéleti-politikai vonatkozását erősíti, hogy elsőként a *Nyugat*nak a Zeneakadémián 1916. március 26-án a megvakult katonák megsegítésére rendezett matinéján hangzott el. Az eseményen Ignotus, Kéri Pál, Móricz Zsigmond és Karinthy Frigyes mellett Ady Endre és Babits is felolvasták verseiket, Székelyhidi Ferenc pedig megzenésített Ady- és Babits-verseket adott elő. A felolvasások előtt Ignotus tartott beszédet, mely másnap a *Világban* jelent meg *Irodalmi perzekutorság* cí-

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

1 Babits Mihály: *Gyermekek és háború*, *Nyugat* 1914/16–17., 260.

2 Babits Mihály és Szilasi Vilmos: *Babits–Szilasi levelezés*. Dokumentumok, kiad. Gál István, Kelevéz Ágnes. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda Kiadó, Budapest, 1980. 22.

3 Babits Mihály: *A veszedelmes világnézet*, *Pesti Napló*, 1918. január 9. 1.

4 Nemes Nagy Ágnes: *A hegyi költő*. Vázlat Babits lírájáról. Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 126.

men.⁵ A cikk utal a *Nyugat* szerzőit ért támadásokra, ez alatt Ignotus nyilván a Rákosi Jenő által néhány hónappal korábban Ady, valamint Babits ellen indított sajtókampányokat érti, és azzal szemben hangsúlyozza a művészetek szabadságát. A két költő szereplése a matinén egyfajta tüntetés volt a lap részéről a politikai indíttatású támadásokkal szemben, melyekben hazafiatlannak minősítették a két költőt.

A *Húsvét előtt* poétikai kidolgozottsága és ezzel összefüggésben irodalomtörténeti jelentősége miatt túlnőtt az alkalmi jellegen, és ma a Babits-életmű legjelentősebb alkotásai között tartjuk számon. Ezt támasztja alá a vers eszmeiségének értelmezése is. Rába György a *Húsvét előtt*t az 1918. október 1-jén a *Világ*ban publikált *Leibniz mint hazafi* vonatkozásában Babits „világnézeti fejlődése”-nek azon a skáláján vizsgálja, mely a „nemzeti megrendüléstől” a „nemzetekfölötti szempontok” következetes érvényesítéséig vezet. Rába értelmezése szerint ugyan a vers a nemzethez szól, de eszmei mondanivalója túlmutat a nemzeti vonatkozásokon. Babits a Leibniz-esszében a német filozófus kapcsán többféle ellentétpárt is felvázol: egyrészt ész és ösztön, másrészt nemzeti és nemzetközi – ebben a fogalmi rendszerben s különösen a korabeli háborús kontextusban – egymást kizáró ellentétpárjait. Leibnizhez Babits az ész és a nemzetköziséget rendeli, az írás címében jelzett *hazafiságot* pedig a következőképpen értelmezi: „*Hazafi*, az volt bizonyára! De hazafisága a békés Haladás és filozofikus közjó hazafisága volt, a Concordia hazafisága; s a német egység gondolatát is így sejtette meg: *velut Principum concordiam inter mutuos amplexus exsultantem*. Nem szabad feledni, hogy akkor, amikor Németország apró és viszálykodó nemzetekre tagolódott, egyesíteni akarni tulajdonképpen épp oly merész, nemzetközi gondolat volt, mint ma az európai egység gondolata lenne”.⁶ Rába

úgy látja, a hazafiságnak ez az értelmezése a *Húsvét előtt* „eszmei állásfoglalását” is jobban megvilágítja.⁷ A német filozófus példája Babits számára több ponton is alkalmat kínált az aktuális világeseményre való vonatkoztatásra. Gondolkodásmódjában a racionalizmus, ahogy erről a háború szellemi okait vizsgáló *A veszedelmes világnézet* című esszéje is tanúskodik, ekkorra már a korban uralkodó és Babits szerint a háború szellemi okaként megnevezhető antiintellektualizmussal szemben a kiút lehetőségét jelentette, Leibniz filozófusi karaktere ebben is példával szolgál Babits számára: „A Filozófiának sohasem szabad az ösztönöket szolgálni: mert ő az Ész szolgája. S hogy még a legszentebb ösztön is mennyire ellenkezhetik, következményeiben, az Ésszel: azt éppen e mai háború mutatta meg. A vak ösztön biztos talaja a babonának; s ha ma a filozófia nemzeti alapokra helyezkedik, azzal nem is az ösztönt, hanem a babonát szolgálja.”⁸ Rába György a „vak ösztön” filozófiai alapozású fogalmát a *Húsvét előtt* „vak hős”-ének felelteti meg.⁹ További párhuzamot kínál a két írás németellenes éle. A *Húsvét előtt* esetében ez kevésbé nyilvánvaló, de a vers egyes utalásai mögött, Babits kései visszaemlékezése szerint, kifejezetten németellenes célzások vannak.¹⁰ A Leibniz-esszé esetében ez sokkal explicitebb módon fejeződik ki, amikor Babits egyértelmű pozitívumként emeli ki, hogy a német filozófus életművét saját korának tudományos világnyelvének, a francián alkotta meg.

A *Húsvét előtt* közvetlen történelmi kontextusának az 1916. február 21-én a németek által Verdun térségében indított offenzíva tekinthető, melynek haditerve a francia seregek kivéreztetését célozta. Hatalmas emberáldozatokat követelő ütközetek után a csata a december közepén indított francia ellentámadással ért véget, melynek eredményeként a németeket sikerült visszaszorítani az offenzíva előtti hadállásaik-

5 Ignotus: Irodalmi perzekutórság. *Világ*, 1916. március 27. 1–2.

6 Babits Mihály: *Leibniz mint hazafi*. *Világ*, 2018. október 1. 5.

7 Rába György: Babits Mihály költészete. 1903–1920. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1981. 493.

8 Babits 2018., 5)

9 Rába 1981., 494.

10 Babits Mihály beszélgető füzetek. Szerk. Belia György. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 466.

ba. A csata német szempontból tehát kudarccal végződött, nem sikerült felőrlni a francia ellenállást, viszont a veszteségek mértéke, mely egyes becslések szerint német és francia oldalon együttvéve meghaladta a hétszázezer főt, a verduni csatát az egész első világháború véres szimbólumává tette.¹¹ A gépesített gyilkolás és a veszteségek mértéke miatt már az offenzíva során megszületett a jól ismert „vérszivattyú” mellett a „csontmalom” kifejezés is, melyet a német hadvezetés használt az egészen júniusig számukra többé-kevésbé kedvezően alakuló események leírására. Lehetne tehát ez is a *Húsvét előtt*ben szereplő „Malom”-motívum egyik forrása.¹² Abban az időszakban azonban, amikor Babits verse keletkezett, a magyar sajtóban a nyugati front eseményeire vonatkozóan ez a kifejezés nem található meg. A lapok német és francia hivatalos közlemények és sajtóhírek alapján rendszeresen beszámoltak a verduni csata történéseiről is, de a „csontmalom” kifejezés nem található meg a híradásokban. Babits *Húsvét előtt*jének egyik központi motívuma, a „szörnyü Malom” képe tehát feltehetően nem innen ered, hanem irodalmi előzményektől motiváltan Babits háborús pusztulást átérző fantáziájának terméke. A vers elsődleges történelmi referenciája egyértelműen az első világháború, ezért nem lehet véletlen az sem, hogy a technicizált gyilkolás eszköze a versben az ágyú, mely évszázadok óta elterjedt és hatékony lőfegyver, de tudható az is, hogy a Verdun elleni offenzíva Falkenhayn tábornok tervei szerint erős tüzérségi tevékenységre épült, s erről a korabeli lapokban is olvashatott Babits.

A *Recitativ* című kötetéről írt kritikájában Schöpflin Aladár az egész addigi költői pályára vonatkoztatva kiemeli a *Húsvét előtt* jelentőségét: „A *Húsvét előtt* című versben emelkedett Babits költészete eddig legmagasabb magaslatára, – a hallatlan kínok közt vergődő emberiségnek s benne a drága vérét omlasztó magyar-

ságnak az egész vergődő, esengő, a kétségbeesés elől menekülő lelke jajdul fel a vers dithirambikus, lélektől megszállott szavaiban.”¹³ Schöpflinnek ezt a költői hagyományra vonatkozó megállapítását Rába fejti ki részletesen. Értelmezése szerint a „*Húsvét előtt*”, akárcsak a ditirambus legősibb megjelenése a dionüziákon, félig önkívületi állapotban fölmondott közösségi ének, inkább himnusz, mint óda – azaz rendkívüli hangját nemcsak didaktikus célja, hanem legalább annyira a beszélőnek a mindennapok fölötti lelkiállapota határozza meg.”¹⁴ Rába a vers drámaisága miatt annak műfaját „lírai oratóriumként” határozza meg, a kötet címéből és címadó verséből kiindulva a recitativ költői beszéd egyik példajaként értelmezi, struktúrájában a wagneri formaprobléma „átderengését”, világnézeti és etikai jellemzőjében pedig Nietzsche Wagner-interpretációjával való rokonságot fedez fel.

Rába monográfiájában feltárja a *Húsvét előtt* lehetséges intertextusainak egy részét is. A nemzethalál víziója kapcsán a Berzsenyi- és Petőfi-utalásokat emeli ki, míg a *Húsvét előtt* képi világát meghatározó „pokoli malom” képzetét Vörösmarty *A vén cigány*ából eredezteti. A malom-motívum előfordulása a két versben megegyezik abból a szempontból, hogy mindkét említés a háborúra tett versbeli utalás kontextusában történik, Rába szerint azonban Babits versében a malomnak a Vörösmartyétól eltérő jelentés tulajdonítható: „pokoli malom Vörösmarty malma a pokolban, amely számunkra ma is rejtélyesen zokog oly vigasztalan helyen. De a *Húsvét előtt* egyszerűbb, allegorikusabb értelemben emberellenes államgépezetet vagy lélektelenül őrlő történelmi szerkezetet érzékeltet vele.”¹⁵ Milbacher Róbert szerint Vörösmarty kései versében a malom képe Bessenyei Sándor Milton-fordításából, pontosabban az *Elveszett Paradicsom* első könyvének félrefordításából származik, a fran-

11 A verduni csata lényegre törő összefoglalója: Hajdu Tibor és Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914–1918, Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 191–195.

12 Vö. Lapis József: Galáciától az Isonzóig: Az első világháborús magyar líra, Studia Litteraria 2015/3–4. 164.

13 Schöpflin Aladár: Babits Mihály új verseskönyve. Nyugat 1916/11. 637.

14 Rába 1981., 494.

15 Rába 1981., 500.

cia prózafordításból dolgozó Bessenyei ugyanis a francia *moule* (öntőforma) szót keverte össze a *moulin* (malom) szóval, és így került be Milton pokol-leírásába a „malom”.¹⁶

Miltontól nemcsak Vörösmarty felé mutat a hatástörténet, hanem William Blake felé is, akinek *Milton* című, 1804-ben keletkezett műve [*And did those feet...*] kezdetű előszavában megtalálhatjuk a „Satanic Mills” kifejezést. Elképzelhető tehát, hogy a *Húsvét előtt* „pokoli Malom”-képe Blake-től ered, bár közvetlen adatunk arra vonatkozóan nincs, hogy Babits ismerte az Angliában egyébként rendkívül népszerű, megzenésítve is előadott, gyakran *Jerusalem* címen említett verset. A mű korai ismeretét sejtetheti, hogy Blake versében is szerepel *A lírikus epilógjának* egyik meghatározó képe, a „vágnyilak” („arrows of desire”), melyet azonban a szakirodalom Nietzsche *Zarathusztrájának* egy részletére vezet vissza.¹⁷

Babits részletesen foglalkozik Blake-vel *Az európai irodalom történetében*, akit mint Dante-illusztrátort is ismerhetett régebről, és irodalomtörténetében mint misztikus prófétát és naiv dalköltőt jellemez.¹⁸ Ez a kettőség a *Húsvét előttre* is érvényes lehet, ha a misztikus prófétai látomást a vers első, a mű kétharmadát kitevő háborús vízióknak feleltetjük meg, míg a második szerkezeti egységet a naiv dalköltő megszólalásának. Az a korszakleírás, melyet Babits Blake korának megjelenítésére használ („Mert ennek a kornak szemében a történet s az emberi világ immár nem logikus cselekedetek láncolata, hanem a primitív őserő misztikus kiáradása.”¹⁹), szintén hasonlóságot mutat azzal, ahogy a háborúhoz vezető időszak szellemi tendenciáinak leírását adja, a „primitív őserő” pedig a versben említett „vak ösztön”-nek lenne megfeleltethető. A béke korszakának megjelenítése pedig azzal a Blake-interpretációval cseng egybe, mely szerint az angol költő „igazi

hangja valami szinte gyermeketeg muzsika, mely mintha az ős ösztönök paradicsomából zengene ki, rousseau-i idillekben és friss, együgyű dalokban”.²⁰ A naiv, gyermeki szemlélet ugyanis Babits versében egyfajta, Blake-re is jellemző szentenciózussággal párosul: „Ki a bűnös, ne kérjük, / ültessünk virágot, / szeressük és megértsük / az egész világot”.

Ennél erősebb szövegszerű kapcsolatot is megfigyelhetünk az [*And did those feet...*] kezdetű verssel. A *Húsvét előtt*ben a cím egyértelmű utalás a kereszténység legnagyobb ünnepe, pontosabban az azt megelőző időszakra. A cím időmegjelölése a vers első nagy szerkezeti egységére vonatkoztatható, a második, rövidebb rész ugyanis a versbeszéd felszólító módú igelakjai révén már a béke kimondása utáni boldog állapotot jeleníti meg. Mindez olyan nyelvszemléletet tükröz, mely szerint közvetlen kapcsolat van a szavak és a dolgok között, és ezáltal a szavak előhívhatják az emberi személység és a természet közös energiáit.²¹ Ez a mágikus nyelvszemlélet öröklődik tovább a katolikus szentmiseliturgiában is, amikor a pap szavára a kenyér és a bor átváltozik Krisztus testévé és vérévé. A *Húsvét előtt* 65. sorában a béke is mint „varázsszó” neveztetik meg, a „Szóljanak a harangok, / szóljon alleluja!” sorok pedig egyértelműen a húsvéti katolikus szertartásra utalnak. A nagycsütörtök esti szertartás részeként ugyanis a katolikus templomokban elhallgatnak a harangok, és a húsvét vigíliáján, nagyszombat este tartott szertartásig sem a harangok, sem a templomi csengő, sem az orgona nem szólalhat meg. A nagyszombat esti feltámadási szertartáson azután felcsendülnek a harangok, és a hívek örömet kifejezve az *Alleluját!* éneklnek. Ebből a szempontból a saját és közössége békevágját kimondani akaró, és ezért saját fizikai épségét kockáztató versbeszélő maga is krisztusi alakként értelmezhető. Egy más-

16 Milbacher Róbert: Szóval ennyit a lázadásról. A vén cigány mint a romantikus lázadás visszaéneklése. In Babel agoráján. Esszék, tanulmányok a nemzeti irodalomról. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2015. 155–156.

17 Rába 1981., 20. Illetve az ő nyomán Babits Mihály: *Összes versei 1.S. a. r.* Somogyi Ágnes, a keletkezéstörténeti jegyzeteket és magyarázatokat írta Hafner Zoltán. Argumentum Kiadó, Budapest, 2017. 274.

18 Babits Mihály: *Az európai irodalom története* Auktor, 1991. 355.

19 Babits 1991., 355.

20 Babits 1991., 354.

21 Northrop Frye: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom.* Ford. Pásztor Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996. 35.

féle krisztológiai vonatkozás Blake versében is egyértelműen felfedezhető. Az [*And did those feet...*] első két versszakának kérdései ugyanis egy apokrif történetre utalnak, miszerint Jézus első földi eljövetelkor járt volna Anglia földjén. A megidézett történetnek van azonban egy eszkatologikus, jövőbe mutató iránya is, míg ugyanis a 7. sorban Jeruzsálem említése a versbeszéd idejének múltjára, Jézus első eljövetelére vonatkozik („And was Jerusalem builded here / Among these dark Satanic Mills?” Kappanyos András fordításában: „S Ígéret Földje állt egykor itt / E rút Sátán-Malmok között?”), addig a vers záró sorai már a jövőre, az új Jeruzsálem eljövetelére utalnak, melyért a versbeszélő küzdeni is képes („I will not cease from mental fight, / Nor shall my sword sleep in my hand, / Till we have built Jerusalem / In England’s green and pleasant land.” Kappanyos András fordításában: „A Lelki Harc nem lankad el / Nem nyugszik addig két kezem: S ígéret földje lesz újra itt / A szép zöld angol réteken.”) Mindkét vers szakrális-liturgikus kontextusban megjelenített időszerkezete tehát hasonló: a küzdelmes jelen jutalmát a szebb jövőben nyeri el, mely Blake versében a *Jelenések könyvében* (Jel 21) leírt mennyei Jeruzsálem képében, Babits *Húsvét előtt*jében pedig a lírai én személyes üdvhorizontját is meghatározó feltámadás ünnepében testesül meg.

Melczer Tibor megállapítása szerint Babits „háborús, istenes énekével valamiképpen dantei szellemiségű művet hozott létre.”²² Melczer feltehetően a háborús pusztítás expresszív víziója miatt említi Dantét, ezen keresztül utalva az *Isteni színjáték* Poklára. Talán a „pokoli malom” képének Vörösmarty *A vén cigányához* kötése miatt merülhetett feledésbe a vers lehetséges dantei párhuzama, mely nem pusztán a versvilágban megjelenített szenvedés látványa miatt kötődik az *Isteni színjáték*-hoz, hanem akár szövegszerű kapcsolódást is találunk. A *Pokol* utolsó, XXXIV. énekének 6. sorában a föld középpontjában, a *Pokol* legmélyebb bugyrában lévő Lucifert Dante mesz-

szíról egy malomhoz hasonlítja („Mint mikor vaskos pára lengedez le, / vagy féltékénk már elborúl az éjben, / malmot ha látsz szélben forogni messze: / egy oly alkotmányt akkor látni véltem”. Babits Mihály fordításában. Az eredeti: „Come quando una grossa nebbia spira, / o quando l’emisperio nostro annotta, / par di lungi un molin che ’l vento gira, / veder mi parve un tal dificio allotta.”) Lucifernek hatalmas denevérszárnyai vannak – ezek tűnhettek fel a túlvilági utazó számára mint egy malom lapátkerekei –, három arca van, három szájával zúzza szét a bűnösöket, a szárnyai keltette hideg szélből fagy be a Kocitusz tava, benne a szenvedésre ítélt bűnösökkel. Így tehát a *Pokol* XXXIV. énekének 55–60. sorai párhuzamba állíthatók a *Húsvét előtt* 34–43. soraival.

És úgy zúz egy-egy bűnöst mind a három száján fogával, mint tiló a kendert gyötörve mind, hogy mind egyszerre fájjon.

És azt ki elülső szájába hemperg, fogánál jobban karma tépi, hátán csontig olykor nyúzván a bűnös embert.

sodrában a szörnyü Malomnak,

mely trónokat öröl, nemzeteket, százados korlátokat roppantva tör szét, érczabolát, multak acél hiteit, s lélekkel a testet, dupla halál vércafátává morzsolva a szűz Hold arcába köpi s egy nemzedéket egy kerékforgása lejárát

Babits tehát a Dante által leírt szenvedés látványát alkalmazza a háborúra, a bűnösöket szájaival őrlő Lucifer alakját a „pokoli malom” képével a háború technicizált, embertelen pusztításának képzetévé alakítja át. Ez a mozzanat már az eredeti mű hasonlataiban is benne rejlik, ahogy az *Isteni színjáték* vonatko-

²² Babits Mihály: Jónás könyve és más költemények. Pályakép versekkel. Szerk., a kísérőtanulmányt írta Melczer Tibor. Ikon Kiadó, Budapest, 1993. 34.

zó részének kommentárja megjegyzi: „Dante az énekben a szélmalom-hasonlat [...] után másodszer is géphez hasonlítja a Sátánt.”²³ Ez az intertextuális kapcsolódás még mélyebbé és irodalmilag is beágyazottá teszi a háborús szenvedés ábrázolását, noha lényeges különbség, hogy míg Dante Poklának legmélyén a három főbűnt elkövetők szenvednek, addig a háborús gépezet válogatás nélkül pusztít.

Mivel csak közvetett bizonyítékaink vannak arra vonatkozóan, hogy Blake „sátáni malmái”-nak hatása is ott állhat a *Húsvét előtt* „pokoli malom”-képe mögött, ezért elképzelhető, hogy Dante *Isteni színjáték*ának idézett részletei a közös forrás mindkét vers számára, hiszen amíg Babits fordítja Dante művét, addig Blake illusztrálja a középkori mester alkotását,

többek között a Pokol legmélyebb bugyrában fogaival bűnösöket őrlő Lucifert is.

Babits leghíresebb háborúellenes versének aktualitását nemcsak a napjainkban zajló háború adja, mellyel szemben mindig szükség lesz az örök emberi értékek védelméért felhangzó békeszózatra. Ugyanígy: a maga korában, 1916-ban sem csak az akkori történelmi valóságvonatkozás miatt hatott rendkívül erőteljesen a Zeneakadémia színpadán felhangzott sajátosan artikulált költői beszéd. A *Húsvét előtt* mondanivalójában rejlő humanitáselv és a szövegében megidézett magyar, és világirodalmi hagyományba való beágyazottsága nemcsak az érzelmi, de a szellemi ráhangolódás lehetőségét is felkínálja a mai olvasó számára.

23 Draskóczy Eszter: Pokol XXXIV. Fordítás, kommentár és értelmezés. In Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár. Szerk. Kelemen János és Nagy József. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja, Budapest, 2019. 502.



Száz év elmúlt: a Nagy Háború és a nagyvilág

„Okos ember: azt mondja, amit én.”

A fenti, Ignotusnak tulajdonított aforizmát régebben gyakran hallottam a Jászságban olyan emberektől emlegetni, akik alighanem a kiváló irodalmár nevét sem ismerték és bizonyára valami frappáns népi bölcsességnek hitték a mondást. Mindenestre akár Ignotus volt az ősforrás, akár nem, nekem most kapóra jön, hogy általa kijelenthessem: az alább bemutatandó kötet szerzőjét *okos embernek* tartom! Mégpedig természetesen azért, mert azt mondja, amit én...

2022 tavaszán jutott el a hazai és a külföldi olvasókhöz egy olyan első világháborús kiadvány, amely nyugodtan nevezhető egyedülállónak a könyvkiadás ezen szegmensében, még hozzá nem csupán a magyarországi, de a nemzetközi piacon is. Szerzője a sikeres magyar pénzügyi szakember, Szalay-Berzeviczy Attila, a Budapesti Értéktőzsde korábbi elnöke, a Raiffeisen Bank egyik csúcsvezetője, a magyar olimpiai mozgalom ismert képviselője, aki emellett még profi szintű fotós is. Mivel történelmi családok leszármazottja – felmenői között ott találjuk Berzeviczy Albert MTA-elnököt, Berzeviczy Béla tábornokot, továbbá neves politikusokat, minisztereket és országgyűlési képviselőket –, a történelem (különösen a hadtörténelem) iránti érdeklődése természetesnek mondható. Saját bevallása szerint 2014-ben fogalmazódott meg benne a cél: felkeresni a Nagy Háború egykori hadszíntereit és fényképeken megörökíteni, hogyan őrzik száz év elmúltával világszerte ennek a borzalmas történelmi traumának az emlékét a helyi társadal-

mak, valamint a centenáriumi megemlékezéseken részt vevő politikusok. A nyolc esztendeig tartó projekt során elkészült sok ezer fotó egy részét kiállításokon mutatták be (pl. Sarajevóban 2019 nyarán), és egy részükből (mintegy 1700 képből) kétkötetes kiadványt készített a szerző. Ennek első (az 1914–1915-ös eseményeket tárgyaló) része jelent meg magyar (A nagy háború százéves nyomában. Sarajevótól Trianonig. 1914–1915) és angol (In the Centennial Footsteps of the Great War from Sarajevo to Versailles. 1914–1915) nyelven. Reklámfotók tanúsága szerint egyébként már kész a második kötet is, de annak megjelenésére még néhány hónapot várunk kell. Mivel nekem az első rész magyar verzióját volt módomban forgatni, a továbbiakban minden megállapítás erre vonatkozik majd. Ez persze okozhat némi problémát, hiszen előfordulhat, hogy esetleg olyasmit hiányolok az első kötet alapján, ami az általam egyelőre nem ismert másodikban már megtalálható, stb. Talán érdemes lett volna megvárni az ismertetéssel, amíg a teljes kiadvány megjelenik. Másfelől viszont az első rész most friss, és ez elég nyomós érv mellett, hogy most szóljak róla.

Visszatérve arra, hogy miért tartom én *okos embernek* a szerzőt, mi az, amiről „ugyanazt mondja, amit én”, nos, ez természetesen Szalay-Berzeviczy Attila szilárd meggyőződése az első világháború döntő történelmi jelentőségével kapcsolatban. Magam hadtörténészként egész pályám során ugyanerről próbáltam olvasóimat meggyőzni, és mindig nagyon hálás

voltam minden ez irányú segítségért. A szóban forgó kötet szerzője ezt a fontos gondolatot az élénk médiaérdeklődés kínálta alkalmakkor sohasem mulasztotta el hangsúlyozni: „Az első világháború volt az emberiség elmúlt kétszáz évének legfontosabb eseménye, amelynek megismerése és megértése segít napjaink világpolitikai folyamataiban eligazodni.” – mondta például a *Forbes* magazinnak adott interjújában idén márciusban (<https://forbes.hu/interju/szalay-berzeviczy-attila-interju-orosz-ukran-haboru-szankciok/>). Szalay-Berzeviczy láthatóan komolyan veszi a *historia est magistra vitae* működképességét, és úgy gondolja, hogy az első világháború keserű tapasztalataiból levonható tanulságok felhasználásával elkerülhető egy *harmadik* világháború bekövetkezése. Elmondása szerint egy újabb világméretű konfliktus reális veszélyére a 2014-es krími események hatására döbönt rá. És mivel hasonlóságokat véltek felfedezni az akkori, illetve a pontosan száz évvel korábbi világpolitikai folyamatok között, ezzel a kötetrel próbálta meg felhívni a nagyvilág figyelmét: „a béke nem adottság, még Európában sem”.

Ami mármost magát a kötetet (illetve annak első részét) illeti, az már fizikai megjelenésében is tekintélyt parancsoló. Meglehetősen nagy formátumú (24 x 33 x 4 cm, 264(!) dkg), de hát a sok száz fotót csak jó minőségű papíron érdemes publikálni. Belső felépítése alapvetően kronologikus, vagyis az eredeti hadiesemények sorrendjét követik az egyes fejezetek. Szalay-Berzeviczy Attila nem elégedett meg azzal, hogy kiváló minőségű fotóit magyarázó képaláírásokkal ellátva nyújtsa át az olvasóknak: komoly hadtörténeti szakirodalmat felhasználva bőséges háttéranyagot is készített a száz évvel ezelőtti események megértetése érdekében. (Feltehetőleg erre vonatkozik az egyes könyvbemutatók felvezetőiben szereplő utalás arra, miszerint „A könyv szövege szakít a szokásos hadtörténeti és tudományos megközelítéssel. Helyette nemcsak közérthetően és tárgyilagosan meséli el az eseményeket, de a fotókat kiegészítve megpróbál olyan ismereteket is adni, amelyek az említett színterekre

történő utazáshoz adnak segítséget.” <https://www.uni-nke.hu/hirek/2022/03/29/szarajevo-tol-trianonig>) Az általa írott szöveget azután neves történészekkel lektoráltatta. Egyikük, Romsics Ignác akadémikus a magyar kiadásához előszót is írt. A másik felkért lektor, Norman Stone időközben elhunyt. Úgy gondolom, az ő helyére „ugrott be” a brit Spencer Jones, a wolverhamptoni egyetemen tanító kiváló hadtörténész.

A kötetbe végül belekerült képanyagról azt lehet mondani, hogy gyönyörű. Ezt laikus szemmel is kijelenthetem. Lenyűgözőek a színek, kiváló a képek kompozíciója. Az oldaltűkör is meglehetősen egységes: a legtöbb esetben három fotó került egy oldalra, két kisebb és egy nagyobb. Hogy végül is hány fotót tartalmaz a kiadvány? Általában azt olvasni, hogy a két kötetben összesen 1700 felvétel szerepel. Vettem a fáradságot, és megszámláltam, mennyi jutott ebből az elsőbe. Nekem 726 jött ki, de ebben már benne vannak a kötet közreműködőinek képei is. Szóval ezek szerint a második kötet még az elsőnél is gazdagabb lesz, ami érthető, hiszen az közel három esztendő fog majd át.

Nyilván nem volt könnyű feladat a szerző számára az egyes hadszínterek közötti megfelelő arányok eldöntése. A „szokásos hadtörténeti megközelítés” általában a világháború kimenetele szempontjából döntő fontosságú frontok eseményeinek nagyobb figyelmet szentel, mint az ún. mellékhadszíntereknek. És mivel a háború döntően az európai frontokon dőlt el, ezért az Európán kívüli eseményeknek óhatatlanul kisebb figyelem jutott a hagyományos szakkönyvekben. Szalay-Berzeviczy Attila azonban ezzel a megközelítéssel szakítani kívánt: „[...] tudatosan törekedtem arra, hogy egyetlen nemzet se legyen túlréprezentálva a könyvemben a háborúban játszott valós súlyát meghaladóan, és a háború ne egyik vagy másik nemzet szemzőgéből legyen feldolgozva. Ugyanis csak így lehet azt biztosítani, hogy a világban bárki érdekesnek tartsa a könyvespolcára helyezni ezt a könyvet.” – mondta egyik interjújában. (<https://index.hu/kultur/2022/05/08/karnyujtasnyira-putyintol---paratlan-konyvet-irt-a-nagy-ha>

borurol-a-korabbi-tozsdeelnok/) „Tehát nem magyar szemüvegen keresztül nézi a nagy háborút” – fordította le az interjú készítője a szerző szavait. Nézzük, mit jelentett ez a gyakorlatban! Ha megszámoljuk, hogy az első kötetben hány felvétel ábrázolja az egyes hadszínterekkel kapcsolatos tájakat, eseményeket, vagy szereplőket, akkor kiderül, hogy azért a világháború végkimenetelére döntő (vagyis tulajdonképpen a legdöntőbb) hatást gyakorló *nyugati front* részesedett a legnagyobb arányban (202 felvétel), de a második helyre meglepő módon az oszmán birodalom hadszínterei kerültek (143 felvétel), megelőzve a keleti frontot (127 felvétel). Persze mindez érthető, ha meggondoljuk, hogy a törökök négy különböző fronton (a Kaukázusban, Mezopotámiában, a Közel-Keleten illetve a Dardanelláknál) is érdekeltek voltak. A Balkánra jutó 51 felvétel, az olasz front eseményeivel kapcsolatos 44 fotó és az Afrika különböző pontjain lezajlott harcok emlékezetével foglalkozó szintén 44 kép lényegesen elmaradt a három fenti hadszíntér által élvezett figyelemtől (habár Afrika pozíciói javulhatnak, ha a Szuezi-csatornánál lezajlott harcokkal kapcsolatos 13 fotót nem az oszmán birodalom frontjainál vesszük figyelembe...)

Ami a hiányzó „magyar szemüveget” illeti, az olvasó az akkori Monarchia mindhárom frontjával (Galícia, Szerbia, Olaszország) kapcsolatos „magyar” fotókat talál a könyvben. Ám az feltűnhet neki, hogy Bártfa helyett Bardejovot olvashat a magyar kiadásban (248. oldal). Azt is furcsállhatja, hogy a balkáni hadiesemények bemutatása mennyire „szerb szemüvegen” keresztül történik. Én magam az irodalomjegyzékben szereplő James Lyon-kötet (Serbia and the Balkan Front, 1914) hatását vélem felfedezni a szerző szövegén. (Az 1914. július 28-án éjszaka végrehajtott állítólagos osztrák–

magyar partraszállási kísérlet megtörténtét Belgrádnál kizárólag szerb források állítják. És a balkáni halálmars kapcsán is jó volna a mérhetetlen szenvedéseken keresztül visszavonuló szerb hadsereg és szerb civilek mellett a magukkal hurcolt osztrák–magyar hadifoglyok sanyarú sorsát is említve látni.) Az olasz hadszíntérrel kapcsolatban is feltűnően kevés figyelem vetül az Isonzó-rontra az 1915-ös évre jutó négy rendkívül véres csatájával együtt. Mindezzel együtt a szerkezeti arányok terén nincs mit felróni a szerzőnek. (És különben is: lehet, hogy a második kötetben ezen a téren is lesznek – illetve hát vannak – változások.)

Még szeretnék írni a közölt képanyag tematikus összetételéről. Bár ezen a téren nem végeztem számításokat, úgy tűnik, hogy a legtöbb fotón korabeli eseményeket felidéző *emlékművek*, eredeti egyenruhákba beöltözött *hagyományőrzők*, és hivatalos megemlékezésen résztvevő *politikuskok* szerepelnek, illetve az egykori hadiesemények helyszínein készült *tájképeket* láthatnak az olvasók. Azt világosan kiolvashatjuk ebből a káprázatos fotókollekciónál (amelynek túlnyomó többsége a szerző saját munkája), hogy a Nagy Háború *valóban* világháború volt, hiszen valamennyi kontinenst érintette, és a Föld szinte minden zugában található olyan emlékhely, amely felidézheti az egykori tragikus eseményeket. Ez a *globális emlékanyag* a kötet tulajdonképpeni legfőbb értéke, pontosabban ennek megbízható és sokszor komoly emóciókat kiváltó megjelenítése. Számomra azonban erre a szerepre főleg az emlékművek tűnnek igazán alkalmasnak, míg a hagyományőrzők díszes *maskarádéi* éppen azt rejtik el a mai néző elől, amitől a háború háború: a szenvedést, a kínokat. És a halált...



A művészet különböző parcellái emlékezetre bírnak bennünket

Beszámoló A II. világháború kulturális emlékezete című konferenciáról

2022. május 16-án tartották meg a Pesti Vigadó épületében A II. világháború kulturális emlékezete című konferenciát a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete (MMA MMKI) szervezésében, amelyen számos előadó a 20. század egyik legvéresebb és legtragikusabb háborújának művészeti ábrázolását, kulturális hatásait mutatta be. A konferenciasorozat előadásaiban szó esett a hadieseményekről, a politikai döntésekről és a társadalmat érintő tragédiák kulturális megjelenéséről. A kutatók nagy hangsúlyt fektettek a katonai erőviszonyok közötti különbségekre, a háború erőszakosságára, és az aktuális háborús katasztrófa analógiáit is felhasználták előadásaikban.

Az ülés első része

Az előadássorozatot *Windhager Ákos*, a konferencia szakmai vezetője, művelődéstörténész, a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet tudományos munkatársa, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem óraadó oktatója nyitotta meg.

„Az egykori eseményekről szerettünk volna elkezdni beszélni, az eseményeket kibeszélni, megbeszélni, de legfőképp hallgatni, meghallgatni” – mondta az előadó. Hozzátette: jelenleg nagy kihívást jelent az is, hogy hallgassunk, hiszen hallgatni nehéz, és manapság önmagunkat is nehéz meghallgatni, nemhogy másokat. A konferáló hangsúlyozta, hogy

az előadássorozat nem egy történettudományi műhelytalálkozó, sokkal inkább egy művészetelméleti megközelítésbe helyezett emlékezetről van szó. Szeretnének elkezdni egy beszélgetéssorozatot, ennek első lépcsőfoka volt a Vigadóban megrendezett konferencia, amelyből hiányzott például a képzőművészet és más művészeti ágak is, mert nagy volt a lehetőségek száma, de nem akartak túl nagyot méríteni. Így pedig a konferenciasorozat újabb résszel, újabb előadásokkal bővíthet a későbbiekben.

Windhager Ákos beköszöntőjét követően *Ujváry Gábor*, a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár Horthy-kori Kutatócsoport intézetvezetője kapott szót: Érzékeny kérdések a háborús emlékezet megidézéséről címmel tartott előadást. A kutató elmondta, hogy az aktuális háborús helyzet, a szomszédunkban dúló háború elrendeli, hogy a művészet találja meg a választ arra, miként lehet a háború után emlékezni egy adott korszakra, eseményre. Ujváry kitért arra is, hogy a 20. században miként jelentek meg az emlékezetpolitikában azok a kardinális kérdések, hogy hogyan emlékezzünk a múltunkra. Kiemelte, hogy Klebersberg Kuno, néhai belügyminiszter, később vallás- és közoktatásügyi miniszter regnálása idején a kulturális költségvetés főösszege növekedett. Márai Sándor szavait is felidézte az előadó: „[...] szükség van arra, hogy anyagi és szellemi erőinket feltétel nélkül a magyarság

önvédelmének és megmaradásának szolgálatába állítsuk.”

Előadásában még szót ejtett arról is, hogy a második világháború idején (1939–1945) számos kulturális rendezvényt szerveztek, és olyan kiemelkedő jellemei voltak a magyar irodalomnak ekkoriban, mint *Babits Mihály*, *Keresztury Dezső* vagy *Zsirai Miklós*. Több alkotó támogatta ezeket a kulturális eseményeket, mintha nem vennének tudomást a háború tényéről. Ennek eredményeképpen a könyvkiadás 1940 és 1943 között megháromszorozódott. Főként angolból, franciából és oroszról készült fordítások láttak napvilágot. Előadásában kitért arra is, hogy a kulturális külpolitika terén szintén változások következtek be, ugyanis az ellenséges országokban a magyar vonatkozású kulturális intézményeket szüneteltették, míg a semleges országokban inkább erősödött a magyar kulturális hatás.

Tóth Zsolt hadtörténésznek, a Nemzeti Örökség Intézete osztályvezetőjének, a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság titkárának *Hőskultuszépítés – Hadisírrombolás* című előadását hallgathatták meg az érdeklődők. Az előadó kiemelte, hogy kultúrtörténeti szempontból vizsgálta meg a második világháborút követő időszakot, ilyenformán kiemelt szerepet kaptak számára a háborúk legfőbb és legnevezetesebb emlékei közül a hadisírok, hiszen a hadisírok emlékeztetnek bennünket a pusztulásra és a hősi halottakra. *Tóth Zsolt* számos hősi központi emlékművet emelt ki előadása során. Szóba került az ypres-i (Belgium) *Menin Gate*-emlékhely, a gdański (Lengyelország) *Westerplatte* emlékmű, az asuncióni (Paraguay) *Nemzeti Hősök Panteonja*, a *Kranjiban* található (Szingapúr) *háborús emlékmű*, de figyelmet kapott a minnesotai *Fort Snelling Nemzeti Sírkert* is. Viszont a magyar temetkezési helyekről sem feledkezett meg az előadó, így kiemelte a budapesti *Fiumei Sírkertben* található *Hősök parcelláját* is, ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy a magyarországi emlékhelyen nem magyar, hanem szovjet hősi halottak vannak eltemetve.

A kutató előadásában felvázolta, hogy az *Osztrák–Magyar Monarchiától* kezdődően foglalkoznak a magyar hősi halottak sírjaival.

1924-ben bevezették a *Hősök emlékünnepét*, amely a két nemzeti ünnep mellett (március 15. és augusztus 20.) szintén nemzeti ünnepévé vált. A május utolsó vasárnapján tartott ünnepnap azonban a kommunista hatalomátvétellel megszűnt létezni, 1954-ben beszüntették az emléknapot, ám – mivel csak az ünnepet akarták beszüntetni, az ünnepnapot nem – a rezsim bevezette a *gyereknapot*, amelyet mindmáig május hónap utolsó vasárnapján tartanak meg. Viszont 2001-ben visszaállították a *Magyar hősök emlékünnepét*, azonban mégsem lett újra nemzeti ünnep, a *gyereknap* viszont megmaradt. A rendszerváltást követően a megmaradt emlékműveket igyekeztek megóvni, így létrejött például a *Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottságis*, amelynek első elnöke, *Jókai Anna* író a bizottság munkájáról a következőket mondta: „Alapvetően szükséges a felismerés, hogy tartozunk a múltunknak, tartozunk azzal a jóvátétellel, tartozunk a méltó és hiteles emlékezéssel, ahol a megtörtént történelem már megváltoztathatatlan. A jövőtől akkor követelhetünk, ha adósságunkat már leróttuk.”

Az előadássorozat következő felszólalója *Benke Attila* filmtörténész, filmkritikus, szerkesztő volt, aki a *Magyar sasok szárnyalása és alábukása – A második világháború ábrázolása az 1939 és 1944 között készült magyar filmekben* című előadásában definiálta a háborús filmek koncepcióját, miszerint azt a filmet tekinthetjük háborús filmnek, amelyben a cselekmény alapkonfliktusát bármilyen háború adja, valamilyen háborús övezetben játszódik, ahol a katonák – akik a film főhősei – vagy túlélnek, vagy nem az adott katonai hadműveletet. Az előadó felhívta a figyelmet, hogy e filmek többségében, bár a második világháborút kívánják ábrázolni, mégis inkább valamilyen melodráma vagy szerelemdráma bontakozik ki a cselekményből, mintsem háborús moralitás. Tehát heterogén azon filmeknek az összetétele és listája, amelyek a háborút nem közvetlenül ábrázolják. Ilyenformán tehát beszélhetünk olyan filmekről is, amelyek átesztétizálják az erőszakot, vagyis az interpretáció során nem elborzasztanak bennünket, hanem izgalmassá válnak egyes jeleneteik.

Benke három különböző csoportra osztotta fel a háborús filmeket. Vannak háborúpárti filmek, amelyek a háború izgalmát mutatják be, mint például a *Joseph Vilsmaier* rendezésében 1993-ban bemutatott *Sztálingrád* című film. A második szekcióba sorolta a heroikus, emberközeli megközelítéssel operáló filmeket. Ide sorolta a *Christopher Nolan* rendezte 2017-es *Dunkirket*. A harmadik oszlopban pedig a háborúellenes filmek kaptak helyet, amelyek a háború borzalmait, a véres értelmetlenség ábrázolásmódjának technikáját fejtik ki, mint például *Elem Klimov* 1985-ben napvilágot látott *Jöjj és lásd* című filmje. Ezekon kívül számos magyar filmet is kiemelt az előadó. Így az előadásának címet adó, a hősiességet bemutató, *László István* rendezésében megjelent *Magyar sasok* (1944) című filmről is értekezett, de megannyi olyan klasszikus is szóba került az előadás során, amely a második világháború idején került a filmvászonra, ám lassan mégis a feledés homályába veszett, hiszen a cenzúra vagy más hatások miatt nem lehetett megtekinteni.

Windhager Ákos 1973–1988–1993: *Gyász-zene egy hadseregért* című előadásában a zenei hatásokról, a zene mint művészeti ág emlékezőkultúrájának kihatásáról értekezett. A zene-kutató gondolatmenetét *Hidas Frigyes Gyász-zene egy hadseregért* című művére építette fel, amely alapvető élményt szolgáltat a második világháború magyar hőseiről való megemlékezéshez, ám a korszakban mégis meglepően kevés a második világháború magyar áldozataira emlékező zenemű. Windhager kiemelte, hogy a korszakban sokkal kardinálisabb erővel bírtak a kórusművek, míg az oratorikus alkotások háttérbe szorultak. Kidomborodik azonban *Hollós Máté* lírai oratóriuma, az *Egyenes adása háború dúlta Budapestről*, bár a nyilvánosság számára mindmáig nem elérhető ez a mű. Szóba került *Hidas Frigyes* életútja, aki a Nemzeti Színházban kezdte pályafutását, később pedig a magyar zenei élet kiemelkedő zeneszerzője lett. Az 1943-as doni katasztrófa emléke már főiskolás korában komponálásra készítette, de néhány részlet után mégis abbahagyta munkáját. Külső megerősítést kapott viszont *Nemeskürty*

István 1972-es könyvétől, amelynek hatására végül befejezte az alkotását. 1973-ban, vagyis egy évvel később a Rádió felvételt készített róla, és egyszeri sugárzását engedélyezték. Ezt követően másfél évtizedig nem lehetett hallgatni a zeneművet, végül 1993-ban sikerült bemutatni a Zeneakadémia nagytermében, ám a lemezkiadás mindmáig várat magára.

Az ülésszak második része

A rövid szünetet követően *Fehér Anikó* kar-nagy, népzene-kutató, szerkesztő felolvasásában hallgathattuk meg *Cziffra György Ágyúk és virágok – Vonatrablás, orgonakoncert* című életrajzi írásának egy részletét.

Gombos Péter olvasáskutató, a *Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Neveléstudományi Intézet* egyetemi docense konferenciabeszédét *A költő disztópiája – Babits és az Elza pilóta* címmel kezdte meg. Rövid előzményként az érdeklődők ízelítőt kaphattak az utópiák, a disztópiák előzménytörténetéből, szót ejtett a legkiemelkedőbb alkotásokról (*H. G. Wells: Az időgép, Zamjatyin: Mi, Aldous Huxley: Szép új világ*). Előadása ekképp építette fel azt a nyomvonalat, amelyben a 20. század egyik legkiemelkedőbb magyar antiutópiáját elemezte az előadó. A költőként ismert Babits Mihály *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* (1933) című regénye a lírai hangtól – amelyen Babits elbeszélője megszólal – vált a magyar disztópiák esszenciális részévé, sőt azokon túlmutatóan még kiemelkedőbb ábrázolásmódja valódi különlegességet rejt magában. Gombos Péter sorra vette a regény fontosabb sajátosságait, érnyeit, mint például a részletgazdag struktúrát, a remek karakterábrázolást, a sajátosan magyar hangnemet. Többször hangsúlyozta az előadó, hogy a gulliveri sorsmotívum ironikus karakterisztikája helyett ez a regény inkább az orwelli sötétséget, a disztópikus jelleg aggályait emeli ki. Elmondta, hogy Babits regénye az ok és vég nélküli háború korszakáról szól. Előadásának végén *Margaret Atwood* kanadai író regényét, *A szolgálólány meséjét* emelte ki, mintegy analógiaként. Ugyanis Atwood regénye még 1985-ben jelent meg, mégis a 21. században fedezték

fel igazán. Így pedig lehetetlen elmenni amellett az értelmezés mellett, hogy a disztópiák aktualitása megkérdőjelezhetetlen manapság. Fontos, hogy megértsük: a 21. század embere jobban megérett a disztópiák értelmezésére.

Domokos Áron, a *Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Neveléstudományi Intézet Anyanyelvi és Gyermekkultúra Tanszékének egyetemi adjunktusa* folytatta a műhelytalálkozót *A tízfilléres sátán?* című előadásával. Az elsőre nehezen érthető címet rögtön feloldotta: füzetes ponyvák, amelyek egykoron tíz fillérbe kerültek. A téma azért is lényeges – mondta a kutató –, mert a ponyvairodalom az ember lelkére és elméjére nagy hatással volt. A '30-as évek második felében naponta négy-öt ponyvafüzet jelent meg. A kiadók konkuráltak egymással, és a könyvkiadásra mint üzletre tekintettek, ám a nemzeti kultúra számára probléma lett, hogy ezek a ponyvák eltűntek az irodalmi palettáról, nem sok maradt fenn belőlük. Domokos hangsúlyozta, a ponyvairodalomban a népszerűbb rétege volt érdekelt, hiszen akinek sok munkája volt, vagy nem volt pénze drágább irodalomra, az kikapcsolódhatott akár ezzel is. Ugyanakkor az irodalmi életbe való bejutás első vízválasztója volt a fiatalok számára a ponyvaírás. Ezek a könyvek többnyire bűnügyi, kaland- vagy cowboy-regények voltak, gyakran egy-egy visszatérő konfliktust emeltek be történeteikbe. Viszont voltak olyan ponyvaregények, amelyek a '30-as évek viszontagságait is bemutatták, mint például a zsidótörvényeket, ponyvarendeleket vagy a háborús eseményeket. Számos műben a sors, a szerelem, a hazaszeretet elengedhetetlen téma volt. Domokos kitért arra is, hogy bár sok szempont szól a ponyvairodalom ellen, mégis fontos, hogy olvassuk ezeket – már kamaszkorban –, hiszen ez kialakíthatja az olvasás iránti érdeklődést.

A műhelytalálkozót záró előadó *Kovács István* költő, történész, a *Magyar Művészeti Akadémia* rendes tagja volt, aki a *Magyar téma egy második világháborús lengyel filmben* elnevezésű előadásában vázolta *Andrzej Munk* lengyel filmrendező *Eroica* című filmjét, amelyet a konferencia résztvevői megtekinthettek az előadásokat követően. A film eredetileg két részből épül fel, s egyik része a magyarokról szól. Lényegében a történet azt az eseményt dolgozza fel, amikor az 1944 augusztusában kirobbant felkelés idején Varsót a Kampinos-erdők felől lezáró magyar hadosztály átállna a lengyelek oldalára, amennyiben kezeséget kap arra, hogy katonái nem lesznek a Vörös Hadsereg hadifoglyai. Ugyanis fény derül arra, hogy a *Lengyel Béla* altábornagy parancsnoksága alatt álló hadtest nemcsak támogatta a varsói lázadókat, hanem tárgyalásokat is kezdett arról, hogy a föld alatt megbúvó Honi Hadsereg önálló egységként esetleg átáll a felkelők oldalára.

Kovács István kitért előadásában arra is, hogy az 1957-ben készült lengyel film a lengyel filmiskola mérvadó műve, amely tisztelettel és alázattal dolgozta fel az akkor még közelmúltbéli eseményeket, a lengyel katonák hősiességét, nem utolsósorban tiszteletét kifejezve az 1956-os budapesti ellenállásnak. Hiszen a budapesti események, a magyar forradalom híre kardinálisan megváltoztatta a lengyelek gondolkodásmódját. Az aktuális háborús helyzetben a helytálló ukrán ellenállók hősiességét pártoló humanitárius lengyel segítségnyújtás ma is fontos, erre pedig Andrzej Munk filmje igazán jó példa lehet.

A konferencia teljes anyaga visszanezhető a MMA MMKI YouTube-csatornáján.

► BENCSIK ORSOLYA



Lejegyezhető-e a nyers valóság?

Közelítések egy horvát dokumentarista regény délszláv háborús reprezentációjának a bemutatásához

A huszadik század végi horvát prózairodalom egyik tendenciája (az autobiografizmus, majd később a poszttraumatikus próza mellett), a dokumentarizmus (ami „olyan irodalmi stratégia, amelyben a faktográfiai valóság esztétikai ténynyé alakul át”¹) a (közel)múltra (konkrétan a kilencvenes évek etnikai, a fals narratívákban: honvédő! háborújára) való emlékezéstől, vagyis a valóság elfedésétől, elferdítésétől és az utólagos manipulációktól való félelemben gyökerезik. Éppen ezért ezek a dokumentarista írók (Dubravka Oraić Tolić tanulmányában Alenka Mirković, Ratko Cvetnić, valamint bizonyos megkötésekkel Nedeljko Fabrio és Slavenka Drakulić nevét emeli ki) egyfajta „prevenció”-ként élik meg „a nyers valóság lejegyzését”, hiszen úgy vélik, a dokumentálás által „megakadályozhatják, hogy az elkövetkezendőkben a történelmi tények tolmácsolását ideológiai erőszak irányíthassa.”² Anélkül, hogy relativizálni szeretném a délszláv háború borzalmairól írottakat, csak jelezném, a posztmodern, analitikus, narrativista történetfelfogás (például Frank Ankersmit vagy Hayden White) teorémái nyomán kérdésként merülhet fel, hogy a szerzők mennyire képesek hitelesen (mind az irodalom, mind a történelem *igazsága* szerint) dokumentálni a történéseket, milyen irodalmi, történet-

írói, zsurnalisztikai eszközökkel és/vagy morális kategóriák mentén reflektálnak saját perspektívájukra, illetőleg hogyan képesek a forrásokat, dokumentumokat, tényeket feldolgozni, az irodalom rendszerébe strukturálni. Egyáltalán – „meg lehet-e (...) írni mindazt, ami történt”³, sőt – ahogy Theodor Adorno nyomán a szlovén Mitja Velikonja kultúrtörténész fogalmaz – „lehet-e verset írni Srebrenica után”⁴?

Értekezésemben a Horvátországban 1992-ben hazafiatlansággal megvádolt, ezért Svédországba emigrált író, Slavenka Drakulić 2004-ben megjelent (magyarul 2005-ben adta ki a pécsi Jelenkor Kiadó Csordás Gábor fordításában), *A légynek sem ártaná* című dokumentumregényét vizsgálom, miközben két vajdasági magyar prózakötetre (Végel László *Exterritórium* című esszéregényére és Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényére) is kitékintek, melyek – akárcsak a horvát mű – többek között a délszláv háborúval kapcsolatos hazug győzelmek és a meghamisított történelmek narratívájával kívánnak erőteljesen leszámolni. Igaz, hogy Drakulić a háborús bűnösök hágai felelősségre vonásával foglalkozó, a hazafiasság kérdését, valamint a történelmi igazságot és igazságszolgáltatást tematizáló, az elkövetők perspektívájába is behelyezke-

1 Oraić Tolić, Dubravka: A valóság kihívása. A horvát próza attraktivitása a 20. és 21. század fordulóján (Medve A. Zoltán ford.), Tiszatáj, 2008/6, 51.

2 Uo.

3 Szerbhorváth György, Háború, irodalom – háborús irodalom a vajdasági irodalomban (1991–2005), *Regio*, 2005/3, 119.

4 Vö. Velikonja, Mitja, Lehet-e verset írni Srebrenica után? – Kulturális reflexió a jugoszláv nyolcvanas évekre, *Regio*, 2021/3, 19–44.

dő non fiction-regényében a lejegyzés évekkel később történik, illetve a szövegtérben a fikció és a valóság közötti transzgressziók figyelhetőek meg, mégis a múlttagadással szembenemő, számadó intenciója (dokumentálás, tanúságtétel, prevenció) megegyezik a horvát dokumentarizmust képviselő művekkel. Sőt Medve A. Zoltán egyenesen a dokumentarizmus (a valóság in statu nascendi) mint irodalmi stratégia reprezentáns képviselőjeként tárgyalja Drakulić munkásságát, akitől már 1995-ben magyarul is olvashattuk a délszláv háborúval és hátterével kapcsolatos „tárca-esszé-novellákat” tartalmazó *Balkán expressz – Képek a délszláv háborúból* című könyvét (Gállos Orsolya fordításában jelentette meg a budapesti Officina Nova).⁵ E mű kapcsán írja Medve A. Zoltán – Andrea Zlatar a női önéletrajzi szövegekről megfogalmazott koncepcióját („saját maga dokumentálásánál a szubjektumnak néha magának kell létrehoznia a saját nyelvét, »hogy ezen keresztül el tudja mesélni a saját magáról szóló történeteket [...] sajátjává tudja tenni sorsát és történetét. [...] A múltrol való beszéd így tehát nem annak összessége, ami megtörtént, hanem a múltba való beavatkozás«.⁶) továbbgondolva –, hogy habár a dokumentarista, illetőleg autobiografikus elemeket használó Drakulić saját nyelvet nem is hoz létre, de a dokumentáláshoz kötődő problémákat a *Balkán expressz* erősen közvetíti. Mint ahogy Medve A. írja: „a jelen dokumentálása, amely jelen a dokumentálás pillanatában máris múlttá vált, megóvhat ugyan az emlékezet konfiskációjától, de egyúttal könnyen deformálhatja is az eseményeket.”⁷ Így, jelzi a média szerepe kapcsán Drakulić, „[a] dokumentálásból [...] a halál perverzciója, pornográfiája lesz.”⁸

A légynek sem ártanának írója elsősorban zszurnalista, aki tehát tisztában van médiumának hátrányaival, veszélyeivel, de előnyeivel is. Művének hágai pereket figyelemmel kísérő én-elbeszélőjének fontos álláspontja, hogy a második világháború nyomai és a jugoszláv történelemkönyvek, a partizánfilmek, a megmá-sított, elferdített családi történetek által megismertetett, megtanult múlt, vagyis a tények helyett a legendák, a történelmi igazságként előadott hazugságok és csalások vagy az omerta, a közös történelem hiánya, a történelem helyett a „poros képek”, a „véres történetek” által megkreált emlékezés s az erre épített propaganda együttesen szerepelnek a délszláv háború kitörésének indítékai között.⁹ Ez a meglátás a magyar olvasó számára elsődlegesen Végel László műveiből, különös tekintettel a délszláv háború idején írt esszéiből (például az 1995-ben megjelent *Wittgenstein szövegszéke* című esszénaplóból, illetőleg a 2000-ben kiadott *Exterritórium – Ezredvégi jelenetek* című esszéregényből) lehet ismerős. Fontos megjegyezni, hogy a kilencvenes években Végel tudatosan, egy határhelyzetre reagálva, a háborús kataklizma és az alkotói légszomj miatt választja a monologizálás és cselekménytelenség helyett a narráció, a próza, az emlékezés és a napló felé elmozduló esszéformát. A regényíró kisebbségi léthelyzetének következményeként – mint ahogy Bányai János megállapítja – az esszé teljesen a regény helyére lép, tehát nem pusztán beépül annak műfajába, hanem „a regényírás irodalmi és nemcsak irodalmi feltételei[nek az] elnehezül[ése] vagy ellehetetlenül[ése]”¹⁰ miatt helyettesíti azt.¹¹ Az *Exterritórium* című autobiografikus esszéregényben tehát – Drakulić írói módszeréhez hasonlóan – a történelmi mélystruktúra feltárá-

5 Lásd Medve A. Zoltán, *Kontextusok és annotációk. Adalékok az újabb horvát próza történeti-komparatív vizsgálatához*, Bp., Kijárat, 2009, 110–120.

6 I. m., 112.

7 Uo.

8 Uo.

9 Pl. „És minél többet gondolkodom a dologról, annál inkább meggyőződésemmé válik, hogy az ő [ti. az apja] hallgatása és az 1939–1945 közötti események hivatalos változata együttesen tették lehetővé ezt a legutóbbi háborút.” – Drakulić, Slavenka, *A légynek sem ártanának* (Csordás Gábor ford.), Pécs, Jelenkor, 2005, 8.

10 Végel László, *Két tükör között – Időírás irodalommal*, Zenta, zEtna, 2016, 126.

11 Bányai János, *Az esszé: útban az elbeszélés felé* = Uő., *Egyre kevesebb talán*, Újvidék, Forum, 2003, 5–13.

sa vezet el a regényírás jelenében zajló délszláv háborús állapotok megértéséhez. Ahhoz tudniillik, hogy „a történet, amelynek részese voltál, nemcsak az újabb kori háborúról szólt, hanem azokról a régebbiekről is, amelyekre nem emlékszel, amelyet szüleid, nagyszüleid vészeltek át, amelyek sohasem fejeződtek be. Nem zárták el jól a csapot, fortyogott benne, majd lassan csepegni kezdett belőle a lé. Most már: nem lehet elzárni. Évtizedek múltak el, berozsdásodott, minden tönkrement, nemzedékek sora mímelte előttetek, hogy nem maradt erejük befejezni egy háborút se. Noha rendre akadtak győztesek és vesztesek, a többi szóra sem érdemes. Valahol kiosztották a kártyát. Ez a meghatározó. A győztesek a kelletténél jobban elbízták magukat, a vesztesek pedig bűnhődtek, mintha a háború tényleg befejeződött volna.”¹²

Drakulić a személyes és a nyilvános, az autobiografikus és a biografikus, a fikcionális és dokumentáris, valamint az értelem, a szigorú logika és az érzelem (Medve A. Zoltán koncepciójában a női irodalom differencia specifikája „az érzelmek direkt vállalása”¹³) közötti transzgressziók közepette leplezi le az ex-jugoszláv nemzet tragédiáját és a szerbek/horvátok/bosnyákok kollektív bűnösségének/ártatlanságának az állítása helyett a felelősségvállalásra, majd a szembenézésre hívja fel a figyelmet: „egy egész nemzet nem tekinthető *felelősnek* a háborús bűnökért, politikai és erkölcsi értelemben egyaránt.”¹⁴

A horvát emigráns szerző non-fiction regényébe beépülnek az író-elbeszélő saját (gyermekkori) emlékei, tapasztalatai, családjának történetei, miközben a hágai bírósági pereket (személyes jelenléttel is) nyomon követve egyrészt reflektál a brutalitásokra, kommentálja, interpretálja a hazugságokat, feltárja a volt Jugoszlávia történelmi, vallási és kulturális hátterét és benne a nők helyzetét. Másrészt az elhangzottak, a tanúvallomások, beszámolók

alapján rekonstruál, cselekményesít, azaz fikcionalizál eseményeket. Harmadrészt az elkövetők, a bűnösök démonizálása helyett nagyon is emberi karakterüket, személyes vonásaikat, mindennapiságukat emeli ki. Drakulić ily módon nem a bűnösök vagy a bűnök megítélését relativizálja, hanem (azáltal, hogy az olvasóhoz közelebb hozza őket, intimebbé teszi, illetve az, hogy nem az áldozatok, hanem a bűnelkövetők, a vádlottak nézőpontjából narrativizál) éppen *a gonosz banalitására* hívja fel a figyelmet. A délszláv háború ezen dokumentarista reprezentációja tehát arra figyelmeztet, hogy bárki lehet a bűnös: a jóképű, az illedelmes, a szomszéd, a barát vagy a családi hozzátartozó. A nacionalista ideológiák, a manipulatív hazugságok, a módszeres történelemhamisítás és végül a háború nemcsak a bűnös hajlamúakat, hanem bárkit gyilkossá, erőszakolóvá, harácsolóvá stb. tehet, akárcsak áldozattá, miközben maga a bűnös is lehet egyben áldozat.

A vajdasági magyar irodalomban megrázó módon Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című, 2015-ben a Magvető Kiadónál megjelent fikciós regényében tárja fel a bűnös áldozatiság létmódját és feldolgozhatatlan tapasztalatait, melyhez kapcsolódik az emlékezés örökös jelenléte, a felejtés lehetetlensége. Danyi egy nem közép-európai, hanem balkáni Odüsszeia labirintusszerkezetében, egy poszttraumatikus szubjektum (egykor etnikai tisztogatásokat végző, később az eltaposott állatokat az úttestről eltisztítóként, azaz dögeltakarítóként dolgozó férfi) narrációján keresztül gondolja újra a térségét, a hazát mint a feldolgozhatatlan bűn, a trauma locus-át. Ex-jugoszláv „bűnös áldozata” éppen abból a jótékony, aktív feledékenységből (a „pozitív gátlóképességből”) nem részesülhet, mely – mint írja Friedrich Nietzsche *az Adalék a morál genealógiájára* című művében – a tudat számára helyet adhat az újnak (az irányításnak, az előrelátásnak, a döntésnek).¹⁵ A felejtés fela-

12 Végel László, *Exterritórium – Ezredvégi jelenetek*, Bp., Noran Libro, 2000, 9.

13 Medve A., i. m., 112.

14 Drakulić, i. m., 159.

15 Nietzsche, Friedrich, *Adalék a morál genealógiájához* (Romhányi Török Gábor ford.), Bp., Holnap, 1996, 59.

data, hogy az átélt tapasztalatok, mindaz, amit „mintegy magunkba fogadunk, az az emésztés állapotában [...] éppen olyan kevéssé tudatosuljon, mint a test asszimilációjának sokrétű folyamatában a fizikai táplálék megemésztése”.¹⁶ „A feledékenység nélkül nincs boldogság, vídamság, remény, büszkeség, vagyis egyszerűen nincs jelenünk.”¹⁷ Danyi narrátorának traumatikus emlékezete miatt az átéltek megemésztése válik problémássá, ami a labirintusszerkezetben kanyargó, belekként működő hosszú mondatok fortyogásában, az úton levő antihős szelentéseiben is hangot kap. A vajdasági szerző azonban, Drakulićtal ellentétben módszeresen nem fókuszál a mészárlásokban vezető szerepet betöltőkre, egyedül a srebrenicai genocídium fő felelősét (és a Szarajevó elleni ostrom vezetőjét) idézi meg *A természetgyógyász* című fejezetében. A háborús traumák gyomor- és bélpanaszokban való előtörése ellen, a gyógyulás reményével Danyi antihős-narrátora a szerb fővárosban egy természetgyógyászt is felkeres, a szöveg ironikus módon játszik rá arra, hogy utóbbi alakjában az olvasó a Szerbiában a hágai törvényszék elöl tizenhárom évig természetgyógyászként bujkáló boszniai szerb háborús bűnöst, Radovan Karadžićot, a boszniai Szerb Köztársaság egykori elnökét fedezi majd fel, aki valóban – mint ahogy a korabeli média beszámolt róla – alternatív gyógyításhoz kötődő tevékenységet folytatva, nagy szakállat növesztve rejtőzködött egészen 2008-ig. A gyilkosok tehát még mindig köztünk vannak, sőt tőlük kérünk segítséget, jelzi a tényelemeket mozgósító, referenciális olvasattal apelláló szöveghely, mely a felismerésre, valamint a múltra való emlékezés tudatosítására is felszólít.

A srebrenicai mészárlások reprezentációjára *A légynek sem ártaná* ugyancsak kísérletet tesz, azonban Karadžić nem kap külön fejezetet, mindössze Ratko Mladićtal (a szerb erők főparancsnokával, a srebrenicai genocídium másik fő felelősével) kapcsolatos összefüggés-

ben jelenik meg néhány mondat erejéig. Mladićról Drakulić *Az istenek büntetése* című tizenegyedik fejezetben ír „főszereplőként” – habár regényének megírása idején mind Mladić, mind Karadžić még szabadlábon bujkált, mindkettőjüket népirtással, emberiség ellen elkövetett bűntettel stb. vádolt (és majd később életfogytiglani börtönbüntetésre is ítélte) a nemzetközi törvényszék. Mladić „mellékalakként” Karadžić mellett *„A gonosz diadala”* című hetedik fejezetben kap szerepet, ahol a már a nemzetközi törvényszék elé állított Radislav Krstić (a Szerb Köztársaság Hadseregének tábornoka, az első háborús bűnös, akit a hágai törvényszék genocídium vádjával elítélte) elleni tárgyalásokról számol be az író-narrátor, miközben egyértelműen (de felmentés nélkül) súlyozódik, hogy Krstić Mladić parancsait követte. *Az egy nap Dražen Erdemović életében* pedig a fejezet címadó szemlével kapcsolatos per apropóján keresztül, a tárgyalóterem steril teréből kilépve jelenítődik meg (cselekményesítődik) a srebrenicai népirtás. Erdemović – mint ahogy a fejezet elején szereplő, dőlt betűs bekezdésből megtudhatjuk – részt vett a muszlim férfiak tömeges legyilkolásában, a Krstić-ügyben és a Karadžić–Mladić-ügyben tanúként szerepelt.¹⁸

A felejtés lehetőségének negligálása, a boldogság elérhetetlenné tétele a horvát dokumentarista prózához kapcsolódó drakulići szövegvilág meghatározó etikai alapvetése (különösen, hogy a 2004-es regény invenciózusan nem az áldozatokra, hanem a hágai per vádlottjaira, a bűnösökre fókuszál), ami a preventív gesztussal, a történelmi trauma ismételt elkövetésének a kivédésével és a történelmi tények, igazságok ideológiai kisajátításának, meghamisításának az elkerülési igényével is összefügg.

Drakulić regényének utolsó előtti fejezetében, a *Miért van szükségünk szörnyetegekre?* címűben saját maga magyarázza és értelmezi írói módszerét és műve perspektívájának eredetét, valamint a bűnök elkövetésével kapcsolatos

16 Uo.

17 I. m., 60.

18 I. m., 92.

álláspontját. Az író korábbi két háborús könyve, egy berlini könyvbemutató emléke, a horvátországi nyilvánosságból való kiközösítése, a svédországi exiliuma és a háborús tapasztalat, trauma feldolgozhatatlansága együttesen nyitnak utat *A légynek sem ártanának* szövegterében a regény genezisééről, poétikájáról és elkövetői perspektívájáról szóló metabeszédnek. A bűnök létrejöttének, realitásának kiváltó okát az elkövetők megértésével próbálja feltárni, és jelzi, az elkövetők szörnyetegekként való definiálása kizárja őket az emberek közül, így azonosulni sem lehet velük, és ezáltal a bűnök elkövetését eltávolítja a hétköznapi emberektől. Mint ahogy írja:

„És minél világosabbá válik, hogy a háborús bűnösök hétköznapi emberek lehetnek, annál jobban megijedünk. Természetesen azért, mert súlyosabb következtetések vonhatók le ebből, mint ha szörnyetegek volnának. Ha hétköznapi emberek követtek el háborús bűntetteket, az azt jelenti, hogy bármelyikünk elkövethet ilyeneket. Most már kezdjük érteni, miért olyan könnyű és kényelmes elhinni, hogy a háborús bűnösök szörnyetegek, semmint egyetlen Ervin Staubbal abban, hogy »nem kivétel, hanem szabály, hogy a gonosz hétköznapi gondolatokból ered, hétköznapi emberek műve«”.¹⁹

Drakulić hivatkozik a téma jeles kutatóira (Raul Hilbergre, Theodor Adornóra, Zygmunt Baumanra, John Steinerre, Ervin Staubra, Christopher Browningra) és Philip Zimbardo pszichológiai kísérleteire, mindemellett fontos kiemelni, hogy regénye a dokumentarista szépirodalom eszközeivel próbálja a gonosz banalítását tetten érni. *A légynek sem ártanának* egy Hannah Arendt-mottóval nyit az *Esszék a megértésről (1930–1954)* című kötetből, mely mottó utolsó mondata Drakulić regényé-

nek címadója lett: „A puszta élvezet kedvéért a légynek sem ártott volna.”²⁰ Hannah Arendt 1963-as könyve, az *Eichmann Jeruzsálemben* a Drakulić-regény előképeinek tekinthető, hiszen a horvát szerző a délszláv háborút kirobbantó nacionalista ideológiát, propagandát – Arendt nyomán²¹ – a náci ideológia működéséhez hasonlítja. Másrészt Drakulić a perek során a vádlottak kapcsán nyelvileg és érzelmileg is Arendttel analóg tapasztalatokat közvetít. Például amit Miloševićről ír, az megfelel annak, amit Arendt Eichmann kapcsán fogalmaz meg: „az elkövető felületességével döbentett meg”, „[a]z egyetlen megfigyelhető jellemvonása valami egészen negatív volt: nem ostobaság volt ez, hanem gondolatatlanság.”²²

Hogyan teszi közelivé, ismerőssé, hétköznapivá Drakulić a hágai bíróság előtt kihallgatott, perbe fogott háborús bűnösöket? Radislav Krstić tábornok például a szerző-narrátor apjához való hasonlóságában tűnik fel, vagy a kinézetében bizalmat keltő boszniai szerb Goran Jelišićet (aki több mint száz muzulmánt végzett ki) a szerző-narrátor lányának a nemzedéktársaként (barátlehetőségként, férjlehetőségként) ábrázolja stb. A regény szövegterében az emotív és a konatív kettősség²³ meglétét jól reprezentálják a volt államfő, a „balkáni mészáros”²⁴, Slobodan Milošević hágai pere és annak szemtanúként való figyelemmel kísérése kapcsán megfogalmazott narrátori reflexiók. A drakulići elbeszélő nem tudja elhinni, hogy Miloševićet kiadták Hágának, hogy a tárgyalás valósággá válhatott, és ehhez kapcsolódóan saját ambivalens reakcióin (a megkönnyebbülésén, a zavarán, a kellemetlenségérzetén) is meglepődik:

„Abban a kiváltságban részesültem, hogy végignézhetem a »balkáni mészáros« perét,

19 Drakulić, i. m., 155–156.

20 I. m., 5.

21 Jósfa Lídia Drakulić-tyal készített interjújában is említi az író Arendt nevét. Lásd Jósfa Lídia, *Szemrebbenés nélkül* – Slavenka Drakulić író, Magyar Narancs, 2005. július 28. Letöltés: 2022.06.28. https://magyarnarancs.hu/film2/szemrebbenés_nelkul_-_slavenka_drakulic_irono-64348

22 Heller Ágnes, *Elmélkedések Arendtről, a gonosztevről és a gonoszról*, Ex Symposion, 1999/26–27., Letöltés: 2022.06.28. <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/gonosz/Heller/szoveg.htm>

23 Medve A., i. m., 112.

24 Drakulić, i. m., 104.

aki a gonoszt jelképezte életében, aki lángra gyújtotta a hazámat – és mégis kínos volt ott látnom a tárgyalóteremben.”²⁵

A tényigazságokkal szembenézni próbáló (horvát, női) identitásban a totalitarizmusra törekvő, személyi kultuszt építő, Tito utáni államfő (a hatalmon levő férfi) elleni per, illetve ezt megelőzően maga Jugoszlávia széthullása (a jelen percepció szempontjából viszont éppen a gyerekkor és a nosztalgia terepe), a különböző népek békés együttélését véres gyilkosságokká változtató ideológia, a következmények felismerése az érzelmek ambivalenciájával együtt komoly válsághelyzetet (az identitás azonosságának, kontinuitásának problémáját) hoz(za) létre. A hágai törvényszék tárgyalóterme így a jugonosztalgiával való szembenézés és leszámolás, valamint a narrátor önvizsgálatának a terévé is válik.

„A tárgyalóteremben ülő férfi látványában volt valami, amit nem tudtam összeegyeztetni az emlékeimmel, énem rejtett, sebezhető részével. A ráció szintjén természetesen örültem annak, hogy a bíróság előtt láthatom. Élveztem, hogy végül is szembe kell néznie az igazságszolgáltatással. Mégsem volt ilyen egyszerű a dolog. Ráeszméltem, hogy őt látva a személyi kultusszal szembesülök, amelyben felnőttem. Bizonyos értelemben a Jugoszláviában eltöltött egész életemmel, amire legkevésbé számítottam.”²⁶

Még ha Medve A. Zoltán női irodalomról tett, kissé leegyszerűsítő megállapítását (azt tehát, hogy a női irodalom sajátja az érzelmek direkt vállalása) el is fogadjuk, Drakulić regénye néhol mégis túlságosan intenzíven, időnként didaktikusan alkalmazza az érzelmi kizökkentés, felkavarás kiváltására alkalmas eszközöket, sokszor zavarba ejtő zszurnalisztikai hatáselemeket. Például a kötet címadó fejezetében Jelišić horgászszenvedélyét összemossa a későbbiekben előtörő, érzelmileg közömbös gyilkolási hajlamával. Ennek ellenére *A légynek sem ártanának* elsődlegesen mégiscsak etikai

tétet ad fel magának, így vitathatatlan érdeme a háborús bűnökkel való szembenézés, a történelmi tény(ek) kérdésének problematizálása, valamint a hazugságok feltárásával, leleplezésével az igazsághoz, illetve ezáltal az igazságszolgáltatáshoz való eljutás és a kollektív felelősségvállalás igénye. Drakulić regénye tehát egy olyan diskurzusterbe lép be, mely a kollektív emlékezet és a tényleges múltbeli események közötti ütközőzóna, a dicső, honvédő háború és az etnikai háború, a népirtás közötti szemantikai és morális szakadék verbalizálását teszi önmaga feladatává, miközben azért erős, emlékezetes képekkel, metaforákkal is dokumentálja a megbocsájthatatlan háborús bűnöket. Ilyen emlékezetes képek a tisztogatással-tisztasággal kapcsolatos jelenetek. A tisztogatás-tisztaság motívum a felejtés negligálásával (a tabula rasa elutasításával) kiegészülve egyébként *A dögelta-karító* fontos és a szöveg több rétegébe is szervesen beépülő alakzata is.

A légynek sem ártanának dokumentarista szövegvilágában a gyilkolás, a tisztogatás poétizálásának egyik kiemelkedő példája – Radomir Konstantinović 1958-as (magyarul Csuka Zoltán fordításában 1964-ben megjelent) *Tiszták és piszkosok* című (Újvidék, Forum), többé-kevésbé háborús regényének a címét játékba hozva – a tisztaság és piszkosság oppozíciójában valósul meg. Az *Egy nap Dražen Erdemović életében* című fejezetben a gyermeki, zsigeri emlék megidézését beindító, az emlék véres, bűzös, abjekt horizontjával összeolvadó srebrenicai mézárulás leírása az ex-jugoszláv irodalmakban fontos helyet betöltő Danilo Kiš-i történelmi mézárszék szemantikai mezejére hatol be:

„A bűz egy mézárszékre emlékeztette. Az anyja néha elküldte húst venni, de ő igyekezett ezt elkerülni. Nyáron a mézárszék bűzét elviselhetetlennek érezte, kövér, zöld legyek szálltak a nyers húsdarabokra, táplálkozni és lerakni a petéiket. A hentes azzal szórakozott, hogy elkapdosta és egy pohár vízbe dobálta a legyeket. Dražen futott hazáig, hogy minél előbb meg-

25 I. m., 104.

26 I. m., 106.

szabaduljon a szagtól. Milyen kényes orrod van, korholta az anyja. Most ugyanez a bűz csapta meg a mezőn, és ugyanazok a fajta zöld legyek szálltak a friss tetemekre.”²⁷

Majd ennek ellenpontozásaként Erdemović (aki „ma már szabadlábban van, és a védett tanú státuszát élvez”²⁸) saját (gyilkos) kezének tisztaságára történő rácsodálkozását fogalmazza meg:

„Nem volt rajta vér, csak egy kis vízhányag. Milyen furcsa, gondolta, vízhányag a gyilkolástól. Kiszámolta, hogy körülbelül hetvenszer kellett lőnie. Hetven embert ölt meg, és vízhányag lett a kezén! Ez hirtelen olyan mulatságosnak tűnt, hogy Dražen kurtán, hisztérikusan felkacagott.”²⁹

De a tisztaság és piszkosság szemantikai összejátszásának egyik legtömörebb leírása a kötet címadó fejezetében olvasható, mely megidézi a német náci ideológia és a zsidó megsemmisítés nyelvi reprezentációját is: „Jelišić pedig megparancsolta, hogy takarítsák le a vért. Gyűlölte a rendetlenséget.”³⁰

A nyers valóság lejegyzésére törekvő, a délszláv háborút megtapasztalt szubjektum fontos írói feladata, hogy (részrehajló) ítélkezés nélkül, egyfajta külső, objektív megfigyelőként dokumentáljon. Drakulić horvátként nem pusztán a Szerb Köztársaság hadseregének és vezetőinek a háborús bűneivel foglalkozik, és habár regényének jóval több fejezetében ír a szerbek által elkövetett vérengzésekről, a horvát hadsereg etnikai tisztogatásait is feltárja. Az első fejezetben ír ezekről, illetve az *Öngyilkos forgatókönyv*

című harmadik és az *Egy csendes októberi éjszaka* című negyedik fejezetben, utóbbiak a *Gospiciban, Pakracban vagy Sisakon tömegével megölt szerb civilekről*³¹ és a „gospíci csoport” (például a Mirko Norac, „a horvát hadsereg első háborús bűnökkel vádolt tábornoka”³²) ellen valló Milan Levar haláláról szólnak. Drakulić mindemellett keményen kritizálja Franjo Tuđman és az őt követő kormány politikáját és a háborús bűnökkel való szembenézéssel kapcsolatos hozzáállását és tevékenységét is. Mint írja:

„Az új, Tuđman utáni kormány semmivel sem buzgóbb a háborús bűntettek kivizsgálásában, mint elődje, és aziránt sem mutat nagyobb lelkesedést, hogy horvát háborús bűnösöket adjon ki a hágai törvényszéknek. A tuđmani propaganda évei után nehéz és politikailag veszélyes lett elfogadni az igazságot – nevezetesen, hogy horvát katonák elkövethettek és el is követtek háborús bűntetteket.”³³

Miközben Drakulić non-fiction regényének szövegvilágába erősen behatolnak az autobiografikus és biografikus vonatkozások, a hágai bíróságon látottakkal, hallottakkal kapcsolatos emóciók, a feltörő személyes traumákkal való szembenézések és a nosztalgiával való leszámolások, *A légynek sem ártanának* mégis képes – a háború jelenvalóságának (mintha a háború még nem ért volna véget) felmutatásán, a lezárhatatlanságon keresztül – a történelmi múlt, a kollektív traumák „feldolgozására”, irodalmiasítására, azaz képes nemcsak a történelem, hanem az irodalom igazságfeltételeinek is megfelelni.

27 Drakulić, i. m., 101.

28 I. m., 92.

29 I. m., 102.

30 I. m., 67.

31 I. m., 13.

32 I. m., 39.

33 I. m., 38.



'W'endégségben Wenckheiméknél

Lokális legendák és globális nézőpontok az ókígyósi Wenckheim-kastély megújulásához¹

A közösség a társadalmi gyakorlat révén kiválasztja, megjelöli a kollektív emlékezet gyakorlatainak élménytereit. Az emlékezésre kijelölődő fókuszpontok lehetnek konkrét terek, utcák, de még inkább épületek, objektumok, melyek leginkább nevesítésükkel, megnevezésükkel lesznek, lehetnek a lokális emlékezet helyei, lásd: > emlékmű, > műemlék, > skanzen, > múzeum. A feliratokkal, emléktáblákkal való megjelölés, a fizikai tér konkrét pontjának nevesítése, megnevezése az első és legfontosabb lépés ebben a kijelölő folyamatban, ami a műemléki védelmet jelöli. Ehhez képest minőségi váltás a hely birtokbavétele, a műemlék skanzenizálása, majd múzeumi jellegű tartalmakkal, konkrét és helyhez kötődő műtárgyakkal való feltöltése. Az ókígyósi Wenckheim-kastély az építéskor még nem volt se skanzen, se muzealizált tárgyak gyűjtőhelye, bár rendelkezett műgyűjteménnyel és olykor volt egy-egy falszakasz is a nyilvános terekben, ahol a család önmaga muzealizált „történeteinek” állított emléket.

1944 augusztusában, még a szovjet csapatok bevonulása előtt a grófi család elmenekült.² A jószágállományt és a mozdítható javakat bevagonírozták. A vasúti szállítmány Bécsig jutott, ahol egy légitámaszban részben odaveszett, részben megsérült. A családtagok 1947-ig éltek a császárvárosban, ahol egy cso-



A kastély utolsó örökös lakója, Wenckheim József gróf, földbirtokos, diplomata, a főrendiház tagja (1877. szeptember 24. – 1952. október 6. Algír, Birgadem) Benczúr Gyula (1844–1920) ecsetjén (1916 körül; olaj, vászon; NÖF Szabadkígyósi Wenckheim-kastély gyűjteménye)

koládégyárban dolgoztak. 1947 és 1961 között Algériában laktak. Wenckheim József itt halt meg 1952-ben. Fia, Keresztély 1949-ben kötött házasságot, 1961-ben Franciaországba költöztek, majd 1964-ben Bonnba. József unokája,

1 A szerző, Tóth G. Péter történész muzeológus, a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram munkatársaként a szabadkígyósi kastély *Vendégségben Wenckheiméknél* című kiállításának kurátora.

2 Az emigrálás körülményeiről a családtagokkal készült riportok tudósítanak: Békés Megyei Hírlap, 1997. augusztus 21. 52. évf. 194. szám, p. 1., 3.; Népszabadság, 1993. november 24. 274. szám, 13. oldal; Napi Magyarország, 1998. december 30. 2. évfolyam, 304. szám, p. 10.; Szabad Föld, 2003. 2003. augusztus 15. 33. szám, p. 2.. Helyi visszemlékezésekre is hivatkozik: Hankó József: Két évszázad a Wenckheim családdal, Linotype Betéti Társaság, Gyula, 2000. 7.

Friederic 1950-ben született, ma Bonnban és részben Újkígyóson él.³

A családi iratok sem maradtak a kastélyban, a legfontosabbakat a család magával vitte. Nagy részük ma is a leszármazottak birtokában van, de a történeti vonatkozásaiban jelentősebb iratok egy csekély része a Magyar Nemzeti Levéltárba és annak Békés Megyei Levéltárába is került.⁴ A kastély üresen állt, kívülről szinte alig érte kár a háború alatt, az épületből azonban az összes rézkilincset és a villanyvezetéket szakszerűen leszerelték, a selyembrokát és az aranyozott, domborított műbőr tapétákat letépték a falakról. A bútorokból, berendezésből helyben semmi sem maradt. A kastély osztozott magyarországi társainak sorsában: a szabad rablás áldozata lett.⁵ 1945. május 15-étől az Országos Földbirtokrendező Tanács az államosított kastélyt, a parkot és a földterületet az 1921-től itt működő mezőgazdasági iskolának utalta ki. A grófi múlt eltörlése a kollektív emlékezeti folyamatok drasztikus megváltozásának fontos állomása volt. Ókígyóst 1953-ban Szabadkígyóssá nevezték át, és ehhez a névhez a helyi közösség azóta is ragaszkodik.⁶

A kastély az 1945-ös funkcióváltással lett hosszú időre iskola, az 1960-as évek végén pilanatokra filmes díszlet, majd időről időre és fokozatosan turisztikai látványosság. Az első valódi rekonstrukciók és az épület műemléki védelme csak 1956-tól indult meg. Ennek befejezéséről a kortársak emléktáblával is nyomot hagytak a bejárati lépcsőház falán.⁷ A park azonban csak az 1980-as évek végétől kapott

örökségvédelmet.⁸ A funkcióváltás nem volt zökkenőmentes, volt benne a család kényszerű kiköltözése, a kastély spontán kifosztása, az épület államosítása, a „mentés másként” elve alapján a bútorok, tárgyak önös megőrzése éppúgy, mint tudatos múzeumi begyűjtés. A kortárs itt élők hol némi indulattal fordultak a kastély felé a felejtést erősítve, hol meg némi büszkeséggel, a magukénak érezve annak falait, őriztek meg belőle több-kevesebb részletet. A pusztulás és a felejtés helyett azonban a múlt jó értelemben vett birtokbavétele inkább megmentette a kastélyt és olykor a tartozékait is, mintsem veszni hagyta azt.

Az épület újabb idejű muzealizálása fokozatos és kezdetben nem gyors ütemű volt. Az újabb funkcióváltás velünk kortárs események sora. 2011-ben megszűnik az iskolai működés, elkészül a műemléki értékleltár, az épület építészeti felmérése, a falak és a park régészeti, archívumi múltjának feltárása, majd a rekonstrukciós tervkészítés és a felújítás. Ennek része lett a termek és szobák új tartalommal való megtöltése, konkrétan egy tematikus kiállítás kivitelezése a folyamatok végén.⁹

Az (emlékező) közösség mindenkori feladata a társadalmi kötelezettségek betartása és a csoportidentitás megőrzése az önértelmezés tükrében. De az emlékezőcsoportok alkalmankénti vagy rendszeres interpretatív jellegű megerősítésére van szükség a hely mint emlékhely életben tartásához is. A közösség teremti meg az emlékezet társadalmi kereteit és alakítja az emlékezés médiumait. Ezért szükséges a hely

3 Hankó J. 2000: 95–96.

4 *Gróf Wenckheim Frigyesné, szül. Wenckheim Krisztina hitbizományi alapítólevele*, 1886, Gyulai Levéltár, XI. 601. 17. dosszié; *Gróf Wenckheim Frigyesné, szül. Wenckheim Krisztina végrendelete*, 1924, Gyulai Levéltár, XI. 601. 17. dosszié; *Gróf Wenckheim József kígyósi uradalmának ingó és ingatlan leltára*, 1831, Gyulai Levéltár, XI. 601. 14. dosszié; MNL OL P 350 3. tétel, Wenckheim család iratai 1805–1850.

5 MNL BéML, Békéscsaba megyei város polgármesterének iratai, V. B. 82. 2100/1945, Ókígyósi kastély védelme, 1945.; Viharsarok, 1945. június 9. pp. 1–2.

6 Járosi József: *Szabadkígyós – Újkígyós. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht.* Budapest, 2000.; Timkó Béla: *A szabadkígyósi mezőgazdasági iskola története 1921–1980.* Békés Megye Képviselő-testülete Pedagógiai Intézete, Békéscsaba, 1993. 36.

7 Virág Zsolt: *A szabadkígyósi Wenckheim-kastély.* In: *Várak, kastélyok, templomok 2010.* 1. szám; Virág Zsolt – Bullbuk Zsuzsanna – Ulreich Renáta: *A szabadkígyósi Wenckheim-kastély.* Tudományos dokumentáció, 2013.

8 Busa László: *Békés megyei kastélyok állapota és parkjaik növényállományának taxonómiai felmérése.* I–II. 1988. Kézirat, MNL BéML, Gyula.

9 Az értékleltárt F. Dóczy Erika és Csukai Márta állította össze 2012-ben. A tudományos dokumentációt Virág Zsolt és munkatársai végezték 2013-ben. Az épületfelújítási terveket Balogh Csaba és munkatársai (Konkrét Stúdió), a kiállítási terveket Tóth G. Péter és munkatársai (Föld-Nyelv Bt.) készítették 2016/2017. évben a Forster Gyula Nemzeti Örökségdélkező és Szolgáltatási Központ megbízásából.

emlékekkel való folyamatos „újrátöltése”: életben tartása, majd pedig a hely közösségének, közönségének való átadása, „játsszótérre” való átlényegítése. A kollektív emlékezet ilyen ki-tüntetett helye lehet a múzeum mint a tér már nevesített, „múzeum” felirattal ellátott objektuma. Éppúgy, mint egy műemlékként megújított kastély, amit az emlékezés (történetmesélés) mediatizált helyeként és/vagy a tárgyak rendezett otthonaként írunk le, lakunk be.

A kérdés ezt követően a „hogyan csináljuk”. Pontosabban hogyan keressük meg a hely történeteit, mi legyen a tárgyakkal, miként történjen az emlékek „feltöltése”, milyen ütemben gondoskodjunk a kiüresített terek „újrátöltéséről”. Ezek a kérdések természetesen összetettebbek annál, hogy egy rövid esszé kielégítő választ adjon rájuk. Az írás szándéka szerint csak problémafelvetés lesz, melyre csak esetleg kínál jobb-rosszabb, elfogadható vagy elutasítható válaszokat. Maga az esszé is egy újrátöltés eredménye, mivel az itt vázolt szöveg majd minden gondolati íve magában a Wenckheim-kastélyban, pontosabban annak kiállítói térére átlényegített termeiben öltött testet, vagyis lassan már múlt idő.

1. Kastélytörténetek cérnaszálon

Minden muzeális intézmény igyekszik körülhatárolni az általa birtokba vehető teret. A tér birtokbavétele a gyűjtéssel valósul meg. A gyűjtéssel vagy spontán módon múzeumba érkező tárgyak, dokumentumok és ezek történetei, felfedezéstörténetei, ha átmennek a muzealizálás folyamatán, jobb esetben képviselhetik egy adott tér vagy egy adott hely emlékezetét. Ahogy ez a „gyűjtés” gyarapodik, a

tárgyak, dokumentumok, történetek sokasága ennek megfelelően egyre nagyobb teret vesz, vehet birtokba, vagy egy adott tér idődimenziókkal kitágított mélyebb rétegeit érheti el. A történetek által birtokba vehető tér véletlenszerűségét és töredékességét, a múlt romjelleget élményszerűen tudják megjeleníteni a tárgyak, de a róluk készült fotók is.

De haladjunk sorban, induljunk el a család-történeti cérnaszalak pókhálófonatán, majd haladjunk a tervezői dokumentumok két-dimenziós lapjain. A kortársak az ókígyósi Wenckheim-kastélyt a 19. század második felének legszebb kastélyai közé sorolták. Nem csoda: az építető grófi pár nagy reményeket fűzött hozzá, és nem sajnálta rá a pénzt. Miután 1872-es esküvőjük után sikertelen kísérletet tettek a gyulai várkastély megvásárlására, Wenckheim József Antal ősi tanyájára álmodták meg a vagyonukhoz méltó új vidéki otthont.¹⁰ A tervet Ybl Miklós (1814–1891) készítette. Az előképek a művészettörténeti elemzés szerint a heidelbergi vár, a nürnbergi Pellerhaus és francia kastélyok lehettek.¹¹

Ybl sokoldalú és népszerű építész volt, tervezett templomot, kastélyt, magtárat, városi palotát és síremléket. A bárói és grófi ághoz tartozó Wenckheim-birtokokon már az 1850-es években is dolgozott. Ekkor már állt az ugyancsak Ybl-tervezte családi kriptá a régi majorsági kúria szomszédságában.¹² A kastélytervet Ybl abban a neoreneszánsz stílusban készítette, amelyben kiválóan érvényesült klasszikus építészeti tudása. Nemcsak igényes, de divatos és korszerű épületnek tervezte. A mester a kész mű egyik első látogatója volt, nevét 1879. július 22-én örökítette meg a kastély birtokbavételét is szimbolizáló vendégeknyv.¹³

10 Öröm-ének, mellyel Gróf Wenckheim Frigyes és Grófi Wenckheim Krisztina házassági egybekelésük alkalmával grófnéjuknak, mint kegyes jótevőjük s feledhetetlen tanítónéjuknak szeretettel hódolnak az Ó-Kígyósi tanoncok. Pest, Kertész József, 1872.; Békés [napilap] 1872. június 23.; Emlékalbum nagyméltóságú gróf Wenckheim Frigyes valóságos belső titkos tanácsos és neje Wenckheim Krisztina grófnő ő exelenciája ezüst mennyegzőjére, 1872–1897. június 18., Budapest, 1897.

11 Ybl Ervin: Ybl Miklós. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1956. 73.

12 Emlékalbum 1897. 148.; Sisa Béla: *Békés megye műemlékei*. Békés Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Békéscsaba, 1981. 249.; Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon 10*. Békés megye kastélyai és kúriái. Fo-Rom Invest, Budapest, 2009. 41.

13 Vendégeknyv = Kígyósi Vendégeknyv, Ó-kígyós, 1879–1918, eredeti kézirat, több kéz írása, 188 f. 330 x 252 mm, tulajdonos: gróf Wenckheim család, jelenleg a Békés Megyei Könyvtár őrzi Békéscsabán. Kiállítva 2022 márciusától az ókígyósi Wenckheim-kastély nagyszalonjában.

Ókigyóson is tartottak alapköveteteli ünnepséget, melyre 1875 júniusának első napjaiban került sor. Az eseményt egy tragédia árnyékolta be. Az egyik meghívott vendég, a mindössze 27 éves gróf Szapáry Imréné Rudics Nella séta közben egy pincébe esett és sérüléseibe június 7-én belehalt.¹⁴ Az építkezés hét évig tartott, ezalatt a grófi pár és gyermekeik az ókastélyban laktak.¹⁵ Az utolsó három évben feltehetően már csak belső munkálatok voltak, hiszen a kastély vendégekönyvét már 1879 nyarán megnyitották. A vendégekönyv megkezdése szimbolikus nyitánya volt több családi eseménynek: jelentette a kastély birtokbavételét, az ifjú házaspár házassági évfordulóját, a további gyermekek érkezését és a vendégkör rajzolta emlékező közösség létrejöttét. A kastély ünnepélyes felavatására 1882. július 19-én került sor a Frigyes (július 18.) és a Krisztina (július 24.) névnapokhoz igazítva. De még ekkor sem készült el minden eleme. Az Ybl-féle építésműhelyben javában rajzolták egy családi kápolna terveit.¹⁶ A kastély építésére fordított idő megfelelt a kor átlagának. Egy új épület nagyjából három év alatt készült el, de a különösen igényes belső terek kialakítása még legalább ennyi időt emésztett fel. Az építkezés költségeit a különböző források másfélmillió forint körül jelölik. A ráfordított összeg egy jelentősebb középület költségének felelt meg!¹⁷

A kastély „ideje” (akár a napi, akár az éves ritmust, vagy a generációs időtartamokat tekintjük) szorosan összetartozik a család idejével. Ennek a családi eseményeket is magába sűrítő tárgyi lenyomata volt az az apró keresztelőkancsó is, melyet még 2018-ban sikerült Békéscsabán fellelnünk, majd pedig a kastély enteriőrjeinek kulcstárgyává avatnunk. Az 1883-ból származó Wenckheim-címeres ezüst



A kastély ezüstcsatos, bőrkötéses vendégekönyve, amelyet 1879-től 1912-ig, majd 1918-ban vezettek (Békés Megyei Könyvtár, Régi könyvek gyűjteménye, RK36, Wenckheim 2700)

edény minden bizonnyal a kastélykápolna egyik legfontosabb szertartási kelléke lehetett. Vele az épület mint „múzeum” is felavatódott, hiszen a visszazáraztatott műtárgyakkal saját gyűjteményt, ezúttal muzeális kiállítóhelyi rangot is szerzett projektünknek köszönhetően.¹⁸

Vendéglátónk, Wenckheim Frigyes gróf (1842–1912), a magyar mágnásvilág közismert férfinja volt. Harmincesztendőskorában vette feleségül közeli rokonát, Wenckheim Krisztinát. Ekkor már túl volt jogi tanulmányain, és apja birtokain gazdálkodási tapasztalatokat is szerzett. Az országos és a helyi politikai életben fiatalokora óta részt vett, összességében 23 évet töltött el a képviselőházban. A kiterjedt Wenckheim-birtok ügyeit, gyarapítását személyesen irányította, halálakor 106 ezer hold földbirtokot hagyott örököseire! 1890-ben lett tulajdonosa a borossebesi vadászbirtoknak,

14 Gróf Szapáry Imréné, született almási báró Rudics Petronella gyászjelentése, Ó-Kigyóson, 1875. június 7-én. Hungary Funeral Notices, 1840–1990. FamilySearch. <http://FamilySearch.org>: 14 June 2016. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

15 Békés [napilap], 1875. május 2.

16 Ybl E. 1956: 73. és Wenckheim Frigyes gróf kastélya. A kastély és a hozzá csatlakozó szárnyak alaprajza a felvezető lépcsővel. Méretarány (mm): méret nélkül, Méret (cm): 50x62, Anyag, technika: papír, tus Építető: Wenckheim Frigyes gróf, Tervező: Czigler Antal, 1875–1879, Budapest Főváros Levéltára, HU BFL - XV.17.f.331.b - 20/14.

17 Emlékalbum 1897: 34.

18 A kiállítási nyitással egyidejű szerzett jogot a Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (NÖF) kezeli 2022. március.



Wenckheim Krisztina címeres keresztelőkancsója (üveg, vésett díszítésű ezüstözött alpakka foglalat, oldalán feliratok: Wenckheim-címer, „Sacella Kígyós 1883” „Comes Cristina Wenckheim”; 1883; NÖF, szabadtúgyósi Wenckheim-kastély gyűjteménye)

melynek kastélyát a közeli hadgyakorlat miatt itt időző Ferenc József számára alakíttatta át.¹⁹ Mind az országos, mind a helyi politikai élet szereplőit rendszeresen vendégül látta a kastélyban és a fővárosi palotájában. Közéleti szerepvállalása azonban nem zárta ki a család iránti elkötelezettségét sem.²⁰

Frigyes apja, Wenckheim Károly gróf (1811–1891) egyben Krisztina unokatestvére volt, majd házassága révén az apósa lett. Egyike volt azoknak a rokonoknak, akiket a közvélemény azzal rágalmazott meg (minden bizonnyal alaptalanul), hogy Krisztina apjának, József Antalnak és alacsonyabb rangú, ifjú

arájának (Scherz Krisztina) esküvőjére annak idején koporsót küldött, kimutatva ellenszenvét e házassággal kapcsolatban. Fia, Frigyes azonban egy negyedszázaddal később valóra váltotta az álmot: házasságával egyesítette a két grófi Wenckheim-vagyont, és ezzel végleg lezárta az egykori ellenségeskedést, ha volt is ilyen a szóbeszéden vagy a rágalmazó pletykákon kívül. Gróf Wenckheim Károly 1838-ban Milánóban kötött házasságot Radetzky József tábornok lányával, Friderikával, aki még három gyermeknek adott életet.²¹ Károly a Békés megyei birtokai közül Gerlát szemelte ki otthonául, amely ma Békéscsaba része. Itt épült fel 37 szobás kastélya 1860-ban.²² A magyar érzelmű, Wenckheim József Antal idősebb grófi ága és a császári kötődést nagyobb hangsúlyokkal megélő Wenckheim Károly ifjabb grófi ága Krisztina és Frigyes esküvőjén fonódott össze, mintegy szimbolizálva az ország dualizmust eredményező kiegyezését, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia 1867-től felívelő korszakának nyitányát.

Ebben a párhuzamban értékelhetjük a kastély és a birtok egyetlen örökösének számító Krisztina grófnő Erzsébet királyné (Sissy) személyével rokonítható lényét. Az ókígyósi kastély valódi vendéglátója, a család erős tengelye Wenckheim Krisztina grófnő (1849–1924) volt. Az ország egyik legnagyobb vagyonának várományosa háromévesen maradt egészen árván. Apja hozzá fűzött reményeit jól mutatja, hogy születésekor mindhárom feleségének keresztnevével felruházta (Krisztina; Anna Mária, Regina Rozália).²³ Krisztina gyámjai a birtokot is kezelő uradalmi főtisztek voltak, nevelését egy pap, Göndöcs Benedek irányította. Göndöcs ápolta, sőt valódi kultuszt teremtett a Wenckheim családnak.²⁴

¹⁹ Emlékalbum 1897: 10–14.

²⁰ Vendégekönyv: 1912. június 28. péntek. Utólag az üresen maradt lapokra 1920-tól még pótbejegyzések kerültek, de ezek már nem követték a kastély életének valódi ritmusát.

²¹ Emlékalbum 1897: 10–13., 67.

²² Emlékalbum 1897: 67–68.; Vendégekönyv: 1879. július 17. – 1891. május 18.: összesen 259 vendégnap.

²³ Emlékalbum 1897: 13–15.

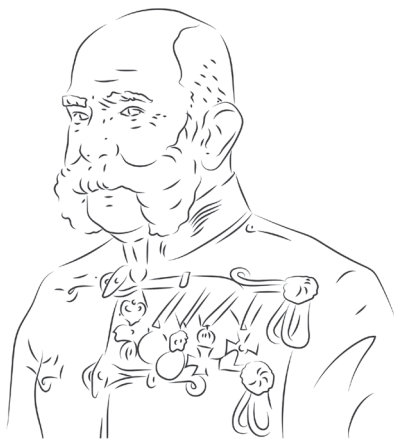
²⁴ Békésmegyei Közlöny 1877. augusztus 2. 4. évf. 61. szám, p. 2.; Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza. Szerkesztette Szegedy-Maszák Elemérné. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1944. 267; Göndöcs Benedek: Elnöki megnyitó beszéd és a néhai gróf Wenckheim József Antal emlékezete. A Békésmegyei Régész és Művelődéstörténeti Egyletnek Orosházán, 1882. augusztus hó 6-án tartott vándorgyűlésén. Franklin-Társulat, Budapest, 1882. 7.



Vendéglátónk, a királyné palotabölgye, Wenckheim Krisztina grófnő (1849–1924) portréja (Karakó Zsana kiállítási illusztrációja)



Öfelsége titkos tanácsosa, vendéglátónk, gróf Wenckheim Frigyes (1842–1912) portréja (Karakó Zsana kiállítási illusztrációja)



Ferenc József (1830–1916) császári vendég időskori portréja (Karakó Zsana kiállítási illusztrációja)



Wenckheim Károly gróf (1811–1891), Frigyes apja, Krisztina apósa (Karakó Zsana kiállítási illusztrációja)



Göndöcs Benedek apátplebános, Wenckheim Krisztina gyámja (Karakó Zsana kiállítási illusztrációja)



Ybl Miklós (1814–1891) műépítész portréja (Karakó Zsana kiállítási illusztrációja)

Krisztina életének meghatározó eseménye volt 1857-ben az uralkodópár köszöntése, amely biztosította számára Erzsébet királyné megbecsülését. Művelt, társasági hölgygé vált: hat nyelven beszélt és olvasott, tehetségesen énekelt és zongorázott. A magyar és európai szalonok világa mellett otthonosan mozgott a háztartási teendők között is. Hét gyermeket nevelt fel, irányította a hatalmas kastély napi ügyeit. Apja vagyonát tovább növelte rokonával, Wenckheim Frigyessel kötött házassága révén.²⁵ Egyszerre volt társasági és közéleti szereplő, ugyanakkor egy meghitt családi otthon lelke.²⁶

2. Az anekdoták (fakenevs) fonatától az irodalomig és vissza

Krisztina származása azonban csak apai oldalról volt erősen megtámogatva. Anyai ágról erős, a közvélemény meggyőzését segítő gesztusokra volt szükség, amiről az idős korú apa jó előre gondoskodott. Itt jön történetünkbe a Jókai által felingerelt hírlés, majd a Jókai regénye által támadt erős népszerűség kérdése, valamint mindezeknek a kastély falai közé való illesztése. Legenda és valóság? A kétszer is megözvegyült Wenckheim József Antal 67 évesen vette el harmadik feleségét, a 22 éves Scherz Krisztinát (A feleség anyja, Müller Katalin, a gróf kulcsárnője volt). Az esküvőt 1847. november 25-én tartották meg, örömben azonban nem mindenki osztozott.²⁷ Különösen a gerlai kastélyban lakó Wenckheim Károlyról hírlétt, hogy övé lett volna a hatalmas vagyon, ha a gróf örökös nélkül hal meg. Mindenki „tudni vélte” (vagy visszamenőleg akár Jókai regényének áthallásaira alapozva „tudta” is), hogy a hoppon maradt rokon dühében egy fekete kopor-

sót küldött az esküvőre. Sőt az a hír is járta, hogy egy egész halottas hintó gördült be Ókigyásra. Utóbbi rosszízű hírlés valamilyen szövegvariánsa, már csak a szinte felfoghatatlanul nagy vagyon és a Wenckheim József Antal közhírű patriarchális életmódja miatti irigység okán is gyaníthatóan terjedőben volt, akár már az 1850-es években. Maga az anekdota azonban biztosan későbbi. Az *Egy magyar nábob* először a Pesti Naplóban jelent meg folytatásokban, az első rész 1853. július 1-jén. Vagyis csak fél évvel József Antal 1852. december 28-án bekövetkező halálát követően. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a gróf mindegyik esetben rangon alul házasodott, és a főúri rokonok vagy más mágnások sem az esküvőnél, sem a keresztelésnél, de később a vagyon gondozásánál sem kaptak szerepet.²⁸

Hogy mi volt előbb, a Jókai által is hallott pletyka, vagy a regény által támasztott hírbehozás, valójában mindegy. A családra vetett árnyék feltja mindig is ott keringett a kastély körül.²⁹ Valójában már Jókai is az *Egy magyar nábob* regényének megírását egy lokális legenda globális nézőpontú megismerésének köszönte. Az író, saját bevallása szerint, egy „kortárs anekdota” ihlette, amit neje, a híres színésznő, Laborfalvy Róza (1817–1886) mesélt neki, míg Szolnoktól Nagyváradig utaztak postakocsin. Az utazás négy napig tartott. Ekkor idézte fel a személyes találkozás emlékét egy alföldi nemesi dinasztia fejével. Az anekdota alanyát „egész Magyarország” ismerte, az emlékezetében a „Józsa Gyuri” név ragadt meg. „*Ez volt az első eszmecsíra, a miből én a »Magyar nábob«-ot megköltöttem*” – vallotta a regény összkiadású bevezetőjében Jókai 1893-ban.³⁰ Az irodalomtörténetírás a „nábob” és Wenckheim József Antal személyének direkt kapcsolatát azonban diszkréten kezelte. Elsőként H. Kiss Géza vetette

25 Emlékalbum 1897: 10–16.

26 Békésmegyei Közlöny 1878. március 17. 5. évf. 22. szám, p. 1.; Békés [napilap] 1913. június 15. 24. szám, p. 4.

27 Göndöcs B. 1882.; Vásárnapi Újság 1882. december 3.. 29. évf. 49. szám pp. 773–774; Emlékalbum 1897: 13.; Hankó J. 2000: 57.

28 Szilágyi Adrienn: "Neked nem asszony, hanem koporsó kell": Egy magyar nábob kései házassága. 2019. MTMT2 30727438. <http://families.hu/neked-nem-asszony-hanem-koporso-kell-egy-magyar-nabob-kesei-hazassaga/>

29 Pesti Napló, 1853. november 9. 1100. szám; 1853. december 28. 1140. szám.; Magyar Polgár, 1870. február 25. Kolozsvár, 4. évfolyam, 24. szám.

30 Jókai Mór: *Egy Magyar Nábob*. Franklin-Társulat Kiadása, Budapest, 1925. p. 3.



Jókai Mór abban a svábbegyi villában, amelyet 1854-ben az *Egy magyar nábob* című regényéből befolyt jövedelmekből vásárolt (1893 körül, jelzet: *Új Idők felvétele, PIM*)

fel 1935-ben, hogy a „nábob” nem a tiszafüredi középnemes Józsa György, hanem Wenckheim József Antal kigyósi földesúr lehetett. Erről a lehetőségről azonban csupán egy röpké interjúból értesült a közvélemény, amelyet H. Kiss rádiófelolvasása alkalmával adott.³¹ György Lajos volt az első, aki némileg hangosabban írta le 1940-ben, hogy Kárpáthy karaktere mögött egy Wenckheim gróf személye rejtezik.³² A velünk kortárs irodalomtörténet azonban egyre meggyőzőbben mondja ki, hogy bár vitathatatlan Jókai fantáziájának szabadsága, mégis a legtöbb motívum a Wenckheim család irányába mutat.

A történet mai nézőpontú esszenciáját azonban nem egy anekdota, hanem egy globális platform téríti a lokális tartalmaktól további *glokálitások* felé. A Wikipédia mozgó-változó szócikke ekképp sűrítette össze a nagyregényt három mondatba: „A reformkorban játszódik. A mű olyan adomákra épül, mint a tékozlóan élő mágánás, vagy az idős főnemes fiatal polgárlánnyal kötött frigye, amivel semmirekellő

rokonát kisémmizheti. A könyvet 1966-ban megfilmesítették.”³³ A Várkonyi Zoltán rendezésében készült filmek immár a 20. században is újraalkották a lokális múlt legendáit. Általuk pedig nem csak Jókai olvasótáborra, de a történetmesélés szélesebb mozikközönsége, ezáltal újabb és újabb generációk sora is megismerhet-e az ókigyósi kastély, egyúttal a Wenckheim (j)szellemét.³⁴

Innentől „spoilerezzünk” a regény és a filmek világába. Az *Egy magyar nábob* című regényében a Wenckheim gróffal számos közös vonást mutató Kárpáthy János közelgő névnapját szeretné megünnepelni, ezért a vigasságra meghívja haragosát, Kárpáthy Abellinót is, aki azzal viszonzza a kedves gesztust, hogy egy koporsót küld ajándékba. A nábob szelűtést kap, de pár nap alatt felépül. Nem értelmezhető kérdés, hogy Wenckheim József Antal hogyan reagált volna erre a morbid meglepetésre, az azonban tény, hogy – a regényalakhoz hasonlóan – ő sem sokáig élvezte a házaseletet, ugyanis miután felesége a gyermekágyban elhunyt, maga is betegségbe esett, majd rövid időn belül meghalt. Gazdag örökségét hároméves lányára hagyta. Miként Jókai művében, úgy a filmben is hasonló sorsa jutnak a szereplők: Kárpáthy



Koporsót ajándékba... Várkonyi Zoltán filmklasszikusának képkivágata (1966, Magyar Nemzeti Filmintézet, Filmarchívum)

31 Dömötör Sándor folklorist gyűjtéséből ismert, hogy Steib János dobozi plébános 1975 nyarán halványan még emlékezett arra, hogy 1930 körül valamelyik rádiós műsorújságban olvasott a magyar nábob Wenckheim gróffal való azonosításáról. Ez volt az *Antenna* című lap 1935. június 16–22. száma. Dömötör Sándor: Jókai és a Kigyósi „magyar nábob” életregénye. Békési Élet. 1980, 229–241.

32 György Lajos: A magyar nábob. Erdélyi Tudományos Füzetek. Kolozsvár, 1940.7–10.

33 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Egy_magyar_nábob_\(regény\)#cite_note-Szepirodalom-2](https://hu.wikipedia.org/wiki/Egy_magyar_nábob_(regény)#cite_note-Szepirodalom-2) (2022.06.27)

34 Az *Egy magyar nábob* 1966-ban Jókai Mór azonos című regényéből készült magyar film. 2012-ben a *Kárpáthy Zoltánnal* együtt bekerült a Magyar Művészeti Akadémia tagjai által kiválasztott legjobb 53 magyar alkotás közé. Rendező Várkonyi Zoltán, forgatókönyvíró Erdődy János, operatőr Hildebrand István, jelmeztervező Láng Rudolf, díszlettervező Simonka Boldizsár, főszerepben Bessenyei Ferenc, Darvas Iván, Latinovits Zoltán.

János szintén kései házasságot köt a nála jóval fiatalabb és rangban nem hozzá illő Fannyval, gyermekük születése miatt pedig Abellino elveszíti a jogot, hogy örököljön a nábob után. Kárpáthyne belehal a szülésbe, az öregúr pedig pár nappal később követi őt a sírba.³⁵

Az összekuszálódó szálakat nehéz kibogozni. Amiről a Wenckheim család archívuma beszámol, éppúgy regényíró tollára való, tele tragédiával, szellemi nagyságokkal és mélységekkel. Erre lehetne példánk a közelmúltból Bauer Barbara lányregénye, „A leggazdagabb árva” Wenckheim Krisztina életéről.³⁶ Már a család múltja is mesébe illő volt. Joggal tette fel mindenki már az eredendő kérdést is, hogyan jött létre ez a mesés vagyon, és hogyan kerülhetett egy grazi gyógyszerészcsalád Békés megyébe? A válasz elsöre nagyon egyszerű, például úgy, hogy a Wenckheimék beházasodtak egy linzi számvevőtiszt családjába, utóbbi volt a Harruckern dinasztia. Kicsit bonyolultabban: a sikeresebb, vagyonba torkolló házasságok és a birodalmi terjeszkedés bizniszeiből való nyereszkedés lehetett a fő magyarázat az osztrák polgárcsaládnak a magyar mágnásvilágba való emelkedéséhez.³⁷ A „nábob” 1852. december 28-án halt meg Pesten, 72 éves korában. Holttestét két nap múlva pompás gyászmenet szállította Ókígyósrá.³⁸ Temetésére 1853. január 4-én került sor.³⁹ A temetésre elköltött összegek az elhunyt örökül hagyott mérhetetlen gazdaságát tükrözték. A grófot az ókígyósi Szent Anna-kápolna alatti családi sírboltba temették, harmadik felesége, Scherz Krisztina mellé. A halálhírről és a temetésről a jelentősebb fővárosi lapok mindegyike beszámolt.⁴⁰

A temetés híre további lokális legendák szájhagyományát alapozta meg egészen turbulens módon. Ahogy azt Dömötör Sándor

folklorista a majd' évszázadnyi szóbeszédet az 1970-es években, mint történeti mondákat felgyűjtötte, sokak által még ismert volt minden, a Wenckheimeket körüllegző mendemonda. Steib János plébános például 1975 nyarán a Wenckheim Krisztina esküvői ruhájából készült miseruhát a dobozi templomban konkrétan Kárpáthy Zoltán(!) egykori ruhajaként mutatta be. A nábob életregénye itt már a Wenckheim család múltbéli közéleti szerepléseit is felülírta.⁴¹ Sokan tudni vélték, hogy Wenckheim József Antal nem sokkal a halála előtt egy vasárnap délután a az uradalmi cselédek a majorság központjába rendelte. A kápolna melletti tér közepére egy aranypénzzel teli edényt tett egy asztalra. A gróf az akkor hároméves kis Krisztinát az aranyakkal teli edény mellé állította, majd minden cselédjének sorban egy-egy aranyat adott. Amikor a jelenlevők megkapták az ajándékot, Wenckheim jó hangosan így szólt: „Itt mondom előttetek, az isten szabad ege alatt, hogy ez a kisleány az én törvényes gyermekem. Gondoskodni fog rólatok, de ti is vigyázzatok reá!”⁴²

Aztán az árván maradt gyermek további, újabb és újabb legendateremtő buborékba került. De nem csak az apjának, hanem az őt nevelő személyeknek köszönhetően is. A gyámú ságra jelölt Göndöcs Benedek segédlelkészből lett nagyhírű gyulai apátplébános, múzeum-alapító, akadémia-pártoló tudós és kísérletező méhészgazda, összefoglalva a Békés megyei értelmiségi körök origója. Mindössze 23 éves segédlelkész volt, amikor Wenckheim József Antal és Scherz Krisztina esketésén kapcsolatba került a családdal. Ez a kapcsolat egész életét végigkísérte, rendszeres látogatója volt a régi, majd az új kastélynak is. Ahogy a családban emlegették, a „pap bácsi” gondolko-

35 https://hu.wikipedia.org/wiki/Egy_magyar_nábob (film); https://hu.wikipedia.org/wiki/Kárpáthy_Zoltán (film) (2022.06.27)

36 Jaffa Kiadó, több kiadásban.

37 Emlékalbum 1897: 8., 51–52.; Hankó J. 2000: 7., 18–20.; Palatinus József: Békésvármegyei Nemes Családok története. Első rész. Mágnás családok (Harruckernek és örököseik). Budapest, 1909.

38 Emlékalbum 1897: 8., 14.

39 Budapesti Hírlap 1854. január 4.

40 Dömötör S. 1980: 231.

41 Dömötör S. 1980: 240.

42 Dömötör S. 1980: 233.

dásmódja nagy hatással volt a grófnő műveltségére és „honleányi” elkötelezettségére. Mire nevelt lánya férjhez ment, karrierje a zeniten volt: szentszéki ülnök és parlamenti képviselő volt együtt.⁴³

Bizonyára árvaságában szerzett lelki tapasztalatai is hozzájárulhattak ahhoz, hogy Wenckheim Krisztina otthonában a „főúri körök háziatlansága” – ahogyan akkoriban mondták – kevéssé vagy egyáltalán nem érvényesült. A róla szóló cikkek kivétel nélkül kiemelik, hogy a grófnő „jó anya”, aki „nyájas” és megértő gyermekeivel szemben. Ez a meghitt viszony nem korlátozódott kizárólag gyermekeire, hanem kiterjedt unokáira, valamint az általa pártfogolt szegény sorsú gyermekekre is.⁴⁴ A sokat emlegetett Vendégkönyv ráerősít a Krisztina és Frigyes személyét körülölelő, szeretettel teli társasági légkör méretére. Lépünk most be a Vendégkönyv által megrajzolható társadalmi körök szalonjába.⁴⁵

3. A könyvtár és a Vendégkönyv sűrű szövésű hálójá

A Wenckheim családot körülvevő társadalmi háló szoftvere mögött nagy teljesítményű hardverként beszélhetünk a kastélyépületről, a kastélyban lévő könyvtárról és a könyvtárban elhelyezett könyvekről. Legalább is annak alapján, ami ezekből a könyvekből és a könyvtárból a pusztulás és a kifosztás ellenére fennmaradt.⁴⁶

Nem sok szoba maradt belülről érintetlen a kastély 1945-ben történt államosítását köve-

tően. A könyvtár volt az egyik. Megmaradt a kazettás mennyezet, valamint az összefüggő, a kandallót és az ajtók körüli kapuzatokat is magába foglaló könyvespolcrendszer. A szobáról enteriőr fénykép nem ismert.⁴⁷ A könyvtár polcain a közelmúltig csak olyan könyvek kaptak helyet, melyek az államosítás utáni iskolai működéshez keltek. A kastély és a család egykori tudásbázisa az 1944 végén történt kiüresítésnek köszönhetően szétesett, a könyveket a helyi lakosság, olykor politikai agitátorok hordták szét vagy semmisítették meg. Ami maradt a könyvtárként már nehezen értelmezhető könyvsokaságból, azt Fėja Géza írónak, könyvtárosnak, kultúramentőnek köszönhetjük.⁴⁸

Fėja Géza megyszerte folytatott kutatómunkát az 1945–1948-as kommunista rendszerváltozás óta – sokszor eredménytelenül – eltűnt gazdátlan, a háborúban vagy azt követően megsérült könyvgyűjtemények nyomait keresve.⁴⁹ Az elhagyott kastélyokból és különösen az ókigyósi kastélyból ugyanekkor összesen közel félszáz műtárgy került a békéscsabai múzeum épületébe is. A két közgyűjteményben ma is figyelemre méltó becses kéziratokat, régiségeket, első kiadásokat és pótolhatatlan helytörténeti műveket találunk.⁵⁰ Ma, amikor a kastély falai közé új, élő, bár múzeumi funkciót kerestünk, nem volt kérdés, hogy a könyvtár polcait könyvekkel, lehetőleg az egykori könyvtár kötetivel kell feltölteni, vagy ha a horror vacui oly nagy még ezt követően is, további Wenckheim-kastélyok családi kötődéssel ide irányítható könyveivel gazdagítsuk az épületet. A beépített szekrényekbe ezért is került vissza az egyko-

43 Vasárnapi Újság 1882. december 3. A kigyósi pusztán a Wenckheim-tanya, Teleki Sándor riportja a család belső életéről.

44 Vendégkönyv: 1888. január 16. – 1904. november 18.; 159 nap

45 Emlékalbum 1897: 39.

46 Ballabás Dániel: Látogatók az ókigyósi Wenckheim-kastélyban. A vendégkönyvből kibontható genealógiai hálózat. <https://aprogramozotortenesz.hu/latogatok-az-okigyosoi-wenckheim-kastelyban-a-vendegkonyvbol-kibonthato-genealogiai-halozat/> 2021-9-10.

47 F. Dóczi Erika – Csukai Márta: Szabadkigyós, Wenckheim-kastély, értékleltár, Budapest, 2012.

48 Fėja Géza: A Városi Népkönyvtár története. In: Fėja Géza: Csabai nappalok és éjszakák. Napló- és levélrészletek. (Vál. és összeáll.: Fėja E.) Békéscsaba, 2001. 151–160.; Nagyné Varga Éva: Könyvtárak egy viharsarki múzeum égisze alatt (1899–1951) A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 24–25 (2003) 213–233.

49 Fėja G.: Emlékezés a kezdetre. Új Aurora 1979/1. 24–26.

50 Ezúton is köszönjük a Munkácsy Mihály Múzeum munkatársainak, hogy a kastélyból származó műtárgyak, festmények nagyobbik része ma ismét az épület kiállításait gazdagíthatják. Ugyanígy örömteli, hogy a Szamossy Eleknek tulajdonított, Schecz Krisztina portréját ábrázoló festményt (a gyulai Erkel Ferenc Múzeum gyűjteményéből) a projekt során restauráltathattuk.

ri kigyósi Wenckheim-könyvtár megmaradt könyvvállománya. Ebben a „mentett” könyvvállományban önálló színpadképet kapott a család és a kastély Vendégekönyve.⁵¹

Mint a nagyobb kastélyokat általában, a kigyósi is nagyszámú vendég fogadására tervezték. Az emeleti harminc vendégszoba mellett jól mutatja ezt az elvárás a közösségi terek – szalonnok, ebédlő, biliárdszoba – mérete és reprezentatív berendezése. 1879-ben, amikor a kastély elkészült, a grófi párnak már három gyermeke volt, s híresen családcentrikus gondolkodásuk révén méltán számíthattak rá, hogy ők felnőtt korukban is sűrűn hazlátogatnak majd. S valóban, az 1879-ben megnyitott vendégekönyv lapjain az 1890-es évektől kezdve gyakorta tűnik fel a már házas, hazuról elköltözött lányok neve, a vejek és az unokák neveivel együtt. A házasság révén rokonná váló Széchenyi, Nádasdy, Zichy családok több tagja korábban is megfordult a kastélyban, ha máskor nem, az októbertől esedékes januárig-februárig tartó vadászatok alkalmával. Vissza-visszatérő, állandó vendégnek számított Krisztina fogadott testvére és családja, a grófi pár mindkét tagja részéről rokon távolabbi és közelebbi Wenckheimék, valamint Frigyes gróf közelben élő testvérei és rokonai: az Almásyak és a Walterskirchen bárók.

Az állandó vendégek közé tartoztak az uradalomhoz tartozó plébániákon vagy a közelben szolgáló papok és a magasabb egyházi méltóságok, köztük a mindenkori váradai püspökök. Ismerve a grófi pár buzgó vallásosságát és egyháztámogató tevékenységét, a klérushoz köthető látogatók nagy száma nem meglepő. Az állandó vendégekön kívül időről időre fel-

bukkan a vendégnévsorban egy-egy híresség. Mindjárt ez első napokban látogatóba érkezett például Gyuláról Erkel Adele zongoraművésznő, Erkel Ferenc volt felesége. Nem Ybl volt a grófi pár egyetlen építész vendége az évtizedek alatt. Bizonyára az épület híre vonzotta ide a keszthelyi Festetich-kastély tervein dolgozó bécsi építész, Rumpelmeyer Viktort.⁵² A századfordulón néhány festőművészt is vendégül láttak a kastélyban, ők talán a két Krisztina grófnő (anya és lánya) művészetrajongása révén kerültek kapcsolatba a családdal, esetleg megrendeléseket teljesítettek.⁵³

A látogatások másik része a grófi család hétköznapijainak normál üzemmenetébe illeszkedett: ügyvédek, orvosok, újságírók, az uradalmi tisztikar tagjai, a helyi plébános és tanító tartoztak ebbe körbe. Időről időre felbukkantak a családtól segítséget kérő vagy támogatásban részesült szervezetek képviselői is.⁵⁴ S hogy milyen lehetett a tervezett vagy spontán vendégségek protokollja? A vendégekönyv lapjai erről mélyen hallgatnak. Teleki Sándor azonban – akinek látogatását 1881. június 24–25-én rögzítették a vendégekönyvben – erről is érzékletes képet festett a Vasárnapi Újságban: *Ott nem a ruhát, hanem az embert nézik* – szöveg az újságírói konyhabölcselet.⁵⁵

4. Tértörténetek oda-vissza

A Vendégekönyv által megrajzolható virtuális körök mellett az analóg világ is figyelmünkre érdemes, értve ezen az épület falkutatásokkal vagy épp fényképezéssel feltárt fizikai tereit. Hogy milyen történetek rajzolódnak ki

51 Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba, Régi Könyvek Különgyűjteménye, ltsz. RK36, eredeti kastély ltsz.: 2700

52 Benedikty József (1858–1920) 1887-ben; Bolza József (1807–1887) 1879-től 1886-ig; Feszty Adolf (1846–1900) 1885-ben; Meinig Artúr (1853–1904) 1885. és 1890 között; Rumpelmayer Viktor (1830–1885) 1885-ben; Schlichter / Hlatky-Schlichter Lajos (1855–1920) 1905-ben; Siedeck Viktor (1856–1937) 1896-tól 1898-ig volt vendége a kastélynak: Vendégekönyv.

53 Komlóssy Ede (1862–1942) 1892. és 1895 között; Kurzweil Max (1867–1916) 1898-ban és 1899-ben; a rajzművész Schirnböck Ferdinánd (1859–1930) 1900-ban és 1902-ben; Scholz Róbert (1837–1912) díszítőművész viszont négyszer is, 1890, 1894, 1896-ban és 1901-ben is vendég volt: Vendégekönyv. Adler Adél (1820–1899) 1879-től 1898-ig rendszeresen járt a kastélyba zongoraleckéket adni; Fábry Mártonné, Laczay Anna (+1928) a gyulai nőegylet alelnöke 1879-től 1907-ig járt rendszeresen itt; Rudnyánszky Emilia (1823–1896) a kezdetektől 1896-ig, és sorolhatnánk még: Vendégekönyv.

54 Békésmegyei közlöny, 1904. június 29. 31. évf. 53. szám p. 3. Ebben az évben került két díszes Wenckheim-címeres cífraszűr a múzeumba: Békés, 1904. január 24. 36. évf. 4. szám p. 3.; nagyobb összegű adományról tudósított a lap: Békés, 1904. augusztus 7. 36. évf. 32. szám p. 2.

55 A riport csak egy évvel később jelent meg: Vasárnapi Újság, 1882. december 3., 29. évf. 49. szám, 774–778.

a térelemzésekből, és ezek a történetek hogyan járultak hozzá a kiállítási tematikáinkhoz, vegyük most sorra azt a néhány enteriőrképet, amit Klösz György készített még az 1894 és 1901 közötti években. Mindössze négy teremről maradt fenn a kastély fénykorát jelentő időszakból a történetmesélést segítő fénykép. Csak a nagyebédlő, a nagyszalon, a házikápolna és a grófi dolgozószoba kínálta magát, hogy képként megszólaljanak, majd a térbe fordítva őket, képregényeket idéző olvasmányaink legyenek.

Klösz György (1844–1913) ismert felvételeinek száma négyezer, de az életmű egésze a kutatók szerint akár ennek többszöröse is lehetett.⁵⁶ Fényképeit a sajtóban publikálta, illetve az 1880-as évektől sokszorosítva árulta. Egyik legismertebb sorozata az a több száz felvétel, amelyet a századforduló vidéki kastélyairól készített.⁵⁷ Az ókígyósi kastélyról készült, pótolhatatlan dokumentációs értékű képeit az exkluzív *Szalon Újság* közölte.⁵⁸

Hogy mit látunk Klösz ókígyósi képein? Vegyük sorra, elsőként menjünk a nagyszalonba. Bár a kastélyépület egésze a reprezentáció céljait szolgálta, ebben mégis kiemelkedő szerep jutott a nagyszalonnak, amely az épület „szívkamrája” volt. Érkezésükkor itt fogadták a vendégeket, amíg az előcsarnokban hagyott poggyászokat a személyzet elhelyezte az emeleti vendégszobákban. Később, a vendégség ideje alatt itt zajlott a társasági események nagy része: zenehallgatás, felolvasás, beszélgetések. A szalon kialakítása, berendezése tehát egyfajta névjegy volt, amely a család világképét közvetítette a vendégek felé. Az ókígyósi nagyszalon 90 négyzetméter alapterületű terem, kényelmes bútorokkal zsúfolásig megtömve. Jelentősebb események idején a kastélyban egy időben ötven vagy annál több vendéget is fo-



A nagyszalon reprezentatív, egyben kényelmes berendezése Klösz György eredeti üvegnegatívján (1894 körül, MNM, Történeti Fotótár 02 78–303 / Fortepan)

gadhattak. A teljes telítettség persze soha nem volt cél, a kastélyban nagyobb bálakat, táncos multságokat nem rendeztek.

A bútorok száma az aktuális vendégsereg nélkül is világossá tette mindenki számára, hogy tekintélyes és népszerű család otthonában járunk. A bútorok a változó divatokat mutatták, melyek „azért vannak, hogy használják, a székre rá lehet ülni, a pamlagba be lehet fészkelődni, az asztalra rátehetem kalapomat” – foglalta össze a szalon erényeit a Vasárnapi Újság tudósítója. A család vagyoni helyzetéről informáló drága porcelánok, nehéz bársonyfüggönyök vagy a márvány kandalló mellett fontos berendezési tárgy volt a család értékrendjét, a grófnő művészetek iránti közismert elkötelezettségét tükröző Bösendorfer-zongora és talán ifjabb Krisztina vagy a neves festő hírében álló Friderika grófnő néhány festménye.⁵⁹

A nagyszalonban kiemelt helyen, kiállítás-szerű elrendezésben tártult a vendégek szeme elé az a képsorozat és az a festmény, amely a család és az uralkodó kapcsolatát mutatta be. Mindkettő felületet a Klösz-fotón is látjuk. A családi „kiállítás” egyik részét az 1857-es császárlátogatás Békés vármegyei állomásait ábrázoló és

56 Töry Klára: Klösz György (1844–1913) élete és ritkán látott felvételei. In. A Mai Manó Ház blogja, 2020. május 17.

57 <https://adt.arcanum.com/hu/collection/VasarnapiUjsag/>

58 Fogadószalon, grófi dolgozószoba, nagyebédlő, kápolna, Szalon Újság 1902. augusztus 31. VII. évf. 16. szám. Eredeti üvegnegatívon és műnyomó lapon pozitív papírképen: Negatív: MNM-fotótár 78.303, 4 / Papír: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. HU.BFL.XV.19.d.1.11.17, 174, 203.

59 Kriszta nem csak festő volt, de könyvillusztrátor is. A Nagyváradon kiadott Szent László emlékalbumban több rajza is szerepelt: „A szentté avatása hétszázados évfordulójának váradi ünneplése alkalmával közrebocsátotta Bunyitay Vincze”; illusztrálva Windisch-Grätz Lajosné, Vécsey Paulina, Wenckheim Krisztina anyagi támogatásával. Budapest: Franklin, 1892.

az ókígyósi fogadást is bemutató litográfiák alkották. A másik részét egy festmény képviselte, amit a zongora fölé akasztva láthatunk. Ez az 1893 szeptemberi borossebesi vadászkastélynál történt találkozást ábrázolja. Tudjuk, hogy ugyanígy a kastély egyik díszhelyén függesztették ki Ferenc József fiatalkori és időskori arcképeit is, valamint saját kezű köszönőlevelét az említett találkozási eseményről.⁶⁰ Az uralkodóval kapcsolatos képek hitvallásának különös szint kölcsönöz, ha tudjuk, hogy Wenckheim József Antal 1849 áprilisában még részt vett a debreceni országgyűlésen, és azon kevés magyar főrangú közé tartozott, aki aláírta a Habsburg-Lotaringiai-ház trónfosztását. Ehhez mérten fél évszázaddal később a lánya és veje (egyben unokaöccse) fogadószalonjában kiállított kultikus képek jól tükrözik azt a fordulatot, amelyet az 1867-es koronázás és a kiegyezés jelentett az ország életében. Ebben a szalon-enteriőrben azonban ennél is fontosabb üzenet a két személyes találkozás családi tétje.

Európa birodalmaiban kevesen uralkodtak olyan hosszú ideig, mint Ferenc József (1830–1916). Ez idő alatt szélsőségesen változott megítélése. Uralkodása első két évtizedében véreskezű hóhérként, a magyar függetlenség eltiprójaként tekintettek rá. A kiegyezést követően azonban, miután helyreállította a magyar alkotmányosságot, magyar királlyá koronázták. Sokat javított megítélésén a magyarokkal kezdettől fogva rokonszenvező felesége, Sissy, akit rajongó szeretet övezett. Ferenc József számos alkalommal járt Magyarországon. Ilyenkor főrangú családok vendége volt. Így vendégeskedett Wenckheim Krisztina ókígyósi kastélyában 1857-ben (27 évesen), majd

Wenckheim Frigyes borossebesi kastélyában is 1893-ban (63 évesen).⁶¹

Ókígyóásra eredetileg 1857. május 14-én kellett volna érkeznie az uralkodópárnak, de Gizella gyermekük betegsége miatt az utazást május 25-re halasztották. A fogadás helyszíne az orosházi határszél, vagyis a megyehatár volt. Kígyóásra délután négykor érkeztek; a császárt és a császárnét a kastély előtt a nyolcévés Wenckheim Krisztina fogadta gyámjai és a tisztikar körében. Rövid pihenő után a császár és kísérete továbbindult Gyulára. Másnap bejárták Gyulát, Békéscsabát, elutaztak Dobozra, ott megtekintették az új Kettős-Körös medrének építését, majd gróf Wenckheim Rudolf dobozi kastélyában vendégül látta a császári párt. Ezzel zárult a Békés megyei látogatás.⁶²



Az ebédlő Klösz György eredeti üvegnegatívján (1894 körül, MNM, Történelmi Fotótár 02 78–304 / Fortepan)

De menjünk tovább, és nézzünk körül a Klösz György által megörökített ebédlőben is. A kastély három nagyobb enteriőre közül az egyik legkarakteresebb terem volt a nagyebédlő. Jelenlegi állapotát a fényképeken látható beren-

60 Előzmények, tervek: Budapesti Hírlap, 1892. április 27., 12. évf. 117. szám; Pesti Napló, 1893. június 25., 44. évf. 178. szám. Az ominózus párbeszéd: Budapesti Hírlap, 1893. szeptember 10. 13. évf. 250. szám.

61 Manhercz Orsolya: Adalékok a császári utazások történetéhez. Konferencia-előadás. Visszatekintés a 19–20. századra, ELTE BTK, Szekfű Gyula Könyvtár, 2010. június 3.; Manhercz Orsolya: Az 1857-es császári utazás sajtója. In: Fejezetek a tegnapi világból. Tanulmányok a 19–20. század történelméről. Főszerk.: Gergely Jenő, Budapest, ELTE BTK, 2009. 56–75.; Manhercz Orsolya: Az uralkodó Magyarországon, 1865–66. In: Vázlatok két évszázad magyar történelméről. Tanulmányok. ELTE BTK, Bp., 2010. 35–49.; Manhercz Orsolya: Az uralkodó Magyarországon, 1865–66. Konferencia-előadás. Vázlatok két évszázad magyar történelméről, ELTE BTK, D épület, 2009. május 7.

62 Négy darabban álló színes könyvát-sorozat, [1858]. B. Hohmann és Böss J. rajzát kőre metszette Heicke József. Nyomtatta Reiffenstein és Rösch, Bécsben. Mérete: 31,4x43,2cm, a teljes lapméret: 48,6x62,9cm. Színes litográfia sorozat fehér paszpartuval, fekete keretben, Munkácsy Mihály Múzeum Helytörténelmi Gyűjtemény / Szabadkígyósi Helytörténelmi Gyűjtemény 1) A császári pár fogadása a megyehatáron; 2) Ferenc József és kísérete megtekinti Doboznál az új Kettős-Körös csatornát; 3) A császári pár fogadása Ó-Kígyóson, 1857. május 25-én; 4) A császári pár megtekinti a gyulai népnepélyt.

dezések szerint rekonstruáltak. Az 1949-ben kezdődő iskolakorszakban tornateremként működött, falairól a díszes bőrtapéták ekkor már éppúgy hiányoztak, mint a kazettás borítás egy része.⁶³ A látogatók szemében az ebédlő a kastély egyik látványossága volt, amelynek magas tere, faragott oszlopokkal díszített faburkolata és az egyszerű bútorzat neoreneszánsz stílusa összhangban volt az épület külső megjelenésével.

A Klösz György által készített fényképeken a szőnyeggel burkolt ebédlő közepén egy asztal állt hat székkal, a falak mentén további székek voltak. A bútorzatot egy kandalló, néhány kisebb tálalószekrény, egy tükör, valamint óra és néhány dísztárgy egészítette ki. Mint általában, a kigyósi kastélyban is úgy alakították ki az ebédlőt, hogy az ablakokból a park legegánsabb részére, esetünkben a franciakertre lehessen látni. Az egykori látogatók dicsérték a bútorok kényelmét, tehát a kor átalakuló ízlésének megfelelően az előkelőség szempontjai mellé már a komfort követelményei is felsorakoztak. A „ruganyos székek”, amelyek egy 1820-as évekbeli angol szabadalom következtében fokozatosan hódítottak tért az európai kastélyokban, külön említést kaptak az 1882-ben ide látogató újságíró beszámolójában.



A grófi dolgozószoba enteriőrje Klösz György fotóján (1901 körül, Szalon Újság 1902. augusztus 31. VII. évf. 16. szám)

A *Szalon Újság*ban került közzétételre a grófi dolgozószobát megörökítő fotó. A 19. századi kastélyok kötelező helyisége volt a dolgozószoba, még akkor is, ha az úr tényleges munkavégzése egy másik kastélyában, esetleg pesti palotájában folyt. Klösz György fennmaradt fényképe jól tükrözi a szoba hangulatát, amely a kötelező úri szenvedélyek (vadászat, lovaglás, kártya), a családszeretet (képek) és a felelősségteljes munkavégzés (gazdasági könyvek) terét sejteti. A vidéki kastélyok egyik legfontosabb funkciója – a gazdálkodás irányítása mellett – az évi egyszeri vagy többszöri vadászatok megrendezése volt. A vadászat presztízse a kastélyberendezésekben is érvényesült: a férfias helyiségeket, úri szobákat valamint a fogadótereket és folyósókat szinte kötelező jelleggel díszítették trófeák. A Wenckheim-kastély sem volt ez alól kivétel. „A gróf ur szobáiba mentünk. Nincs szerencsém személyesen ismerni a gróft, de szobáiról itélek jellemére, s tudom, hogy szenvedélyes gazda, nagy vadász, vendégszerető ember és jó magyar.”⁶⁴ Ehhez a meglátáshoz azonban nem is kellett elmenni a grófi lakosztályig: a vendéget már az előcsarnokban két nagy farkasbőr-trófea fogadta.⁶⁵

Utolsóként térjünk be a kastély kápolnájába. A külső és belső bejáráttal is rendelkező házikápolna egy kisebb előtérből és egy sekrestye-fülkéből áll. A kastélykápolna későbbi toldalék a kastélyon, 1884. október 23-án szentelte fel Nogáll János püspök.⁶⁶ A környék minden temploma kegyúri templom, amelyek a Wenckheim család adományából épültek meg.⁶⁷ A négyzetes alaprajzú, kupolával fedett kápolna bal oldalán három félköríves záródású ablak nyílik. Az apszisban fehérmárvány oltárépítmény, rajta a Koronás Madonna a kisdeddal állt, mellette három-három gyertyatartó. A kápolnában és a kastélyban a környék kisebb-nagyobb egyházi gyakori vendégei voltak a grófi párnak. A család életében fontos

63 Vasárnapi Újság 1882. december 3.. 29. évf. 49. szám pp. 773–774.

64 Vasárnapi Újság, 1882. december 3.

65 Nimród, 1920. december, 8. évf., 24. szám; 1925. december 15. 13. évf. 24. szám. Vadászat-történeti áttekintésben: Nimród, 1982. február. 102. évf. 2. szám.

66 Békés [napilap] 1884. október 27.; Emlékalbum 1897: 47.

67 Emlékalbum 1897: 47.



A kastély-kápolna belseje Klösz György fotóján (1901 körül, Szalon Újság 1902. augusztus 31. VII. évf. 16. szám)

események – keresztelő, születésnap, névnap, eljegyzés, házassági évfordulók – alkalmával az ókigyósi Vendégeknyvbén a kegyurasági papság tagjai is szerepeltek. A kápolnában eredeti berendezés a neoreneszánsz márványoltár, a fali szenteltvíztartók, a fapadok, a faragott gyóntatószék és az amerikai gyártmányú harmónium maradt. A márvány Madonna kivételével minden tartozékot ma is láthatunk a megújított kápolnában.

5. A képeskönyvtől a mozgóképig (glokális filmek hátterek)

Mivel több olyan termünk is akadt a kastélyban, melyekről eredeti képi forrás nem állt rendelkezésre, így ezek történetekkel való feltöltése, kiállítási élménytérként való megépítése dilemmát okozott. Erre a problémára kerestünk választ úgy, hogy ha tudunk, reflektáljunk

is azokra a látogatóktól érkező globális elvárásokra, melyek az ő igényeikhez igazítják az általunk még nem ismert tereket. Sajátos globális élményt nyújtott az a felfedezés, hogy a kastély bizonyos tereit, melyekről olykor semmiféle bizonyosságunk nem volt, mások és előttünk mégis milyen elképzelésekkel tölthették meg. Amikor 1968-ban Sándor Pál filmrendező és stábjja az ókigyósi kastély épületét és belső tereit egy többhetes filmforgatásra birtokba vette, hasonló dilemmával küzdött. A mozgókép, ami létrejött ekkor Vayer Tamás látványtervező díszleteiben és a színészi játéknak köszönhetően, úgy tűnik, megoldotta a mi kérdésünket is. Egyrészt élmény és emlékkép jött létre abban a térben, ahol ma a látogatók fizikailag is sétálnak, másrészt az egykori forgatási helyszín „eredetisége” össze tudta kapcsolni a fikciós történet moziélményét a látogatók mozgásával és elvárásaival.

Bár manapság nagyobb figyelemmel választjuk ki a helyünket, mint régen, a helyvel kialakított kapcsolatunk ma arra hasonlít, amit Edward Relph egy kissé más környezetben „véletlen kívülállásnak” nevezett.⁶⁸ Minél jobban kötődik a tapasztalatunk a médián keresztül közvetített kapcsolatokhoz, annál inkább a fizikai helyünk és nem a teljes életterünk válik ezeknek a másfajta tapasztalatoknak a háttérévé. Ehhez fogható élményt kínálnak azok a „turisztikai” élmények, melyek sajátos háttérrel biztosítanak a látogatóknak, hogy a jelenlétüket, önképüket (selfie) az általuk megélt helyen megragadhassák vagy épp rögzíthessék.

Az „eredeti tér” és a fikciós moziélmény kapcsolódásait további eredeti, mindkét térben jelen lévő, abban szereplő tárgyi fókuszpontokkal is meg tudtuk erősíteni. Konkrétan olyan, a térhez kapcsolódó műtárgyakkal, berendezési tárgyakkal tudtunk most a kiállításban számolni, melyek éppúgy tartozhattak a kastély egykori tér-történetéhez, mind a filmes fikciós kép-történetéhez. Akadt példánk a könyvtárban egy nagyméretű, fekete páncélláda „személyében”, ami már csak súlya miatt sem sokat

⁶⁸ Relph, Edward 1976. Place and Placelessness. London: Pion Ltd., 51–52.

mozdulhatott az épületben. Ez a kinézetre is nagyméretű, belső fémfiókokkal, rejtett rekeszekkel ellátott vas levelesláda valójában a páncélszekrények őse volt. Valószínűleg a régi kastély tartozéka lehetett. A minden bizonnyal 18. századi kovácsmunka a fémpezér tárolására szolgált, de ebben tarthatták a család legfontosabb jogbiztosító, birtokgazdálkodási iratait, a kastélyleltárt és az adásvételi szerződéseket is. Részben tűzálló anyaga, részben tekintélyes súlya miatt – elrabolni ésszerűtlen lett volna! – a vasláda alapvetően biztonságos őrzési mód volt. A könyvtárban állhatott egykor. Utóbb, a 19. század második felében már ennél korszerűbb páncélszekrények honosodtak meg a kastélyokban is, így ez a vasláda „múzeumi” darab lett. A láda még az 1960-as években is a könyvtár tartozéka volt, így tűnik fel a kastélyban, amikor 1968-ban a *Szeressétek Ódor Emiliát* című mozifilm (rendezte Sándor Pál) forgatták. Talán épp általa lett a filmbéli könyvtár és a kastély „eredeti” könyvtára, fikció és valóság „egy”.⁶⁹

Ugyanígy tudtuk újraalkotni, élménytérként birtokba venni mind a kápolnát, mind a tornyot, de különösen a parkot, ahol a kameramozgások alkotta mozgóképek és térélmények sűrítve tudtak mesélni immár a film eredeti fikciós vonalvezetésétől függetlenül is a kastélyról és annak környezetéről. Az elektronikus kort megelőzően a helyet a fizikai és tapasztalati kötöttség jellemezte. A helyzeteket az határozta meg, hogy hol és mikor történtek meg, és ki volt *fizikailag* jelen, valamint az, hogy hol és mikor *nem* történtek meg, és ki *nem* volt fizikailag jelen a történetkor. A helyzetek meghatározása segít telíteni, megtölteni egy idő és tér által meghatározott, vagy ha úgy alakul, egy korábban kiüresített környezetet.⁷⁰

Sándor Pál filmje a Wenckheim család eredeti élettereit lakta be, és adott nekünk történetmesélésre alkalmas, a hézagokat kitöltő

nyersanyagot a tér újraalkotásához. De ugyanilyen élményadalekok voltak Várkonyi Zoltán filmes regényadaptációi (*Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*) a családtörténet virtuális világának „kitöltéséhez”.

Minden tapasztalatunk lokális, mindent, amit látunk, hallunk, tapintunk, az érzékeink tapasztalata. Hacsak nem lettünk teljesen függők a virtualizálási technológiáktól, el kell fogadnunk, hogy önmagunk és a testünk elválaszthatatlan egymástól: „Mindig egy helyen vagyunk, és a hely mindig velünk van” – írta Joshua Meyrowitz *A globalitás hajnala* című esszéjében című esszéjében. Miközben napi feladatainkat elvégezzük, „függünk az adott hely természetétől”. Mi több, mindannyian tudatában vagyunk annak, hogy mennyi időt vesz igénybe a mindenkori mozgásunk. Az utazási idő mindig valós, még akkor is, ha a virtuális térrel és a telekommunikációval dolgozunk, vagy előadást tartunk, online kapcsolódunk másokhoz. Mindazonáltal a folyamatos helyi jelleg nem mond ellent a globalizáció realitásának sem. Mert bár a világot mindig egy lokális térben érzékeljük, az általunk érzékelt emberek és tárgyak nem kizárólag lokálisak: a különböző médiumok tágítják érzékelési mezőnket.⁷¹

Ma „globalitásokban” élünk. Esetünkben a kastély lesz az a sajátos háttér, az a fizikailag és egyúttal virtuálisan is birtokba vehető hely, ami a látogatói élmény megszerzését eleve megteremti. Az ókigyósi kastélyba tervezett kiállításunk azért is vett elő a kastély tereit *háttérként* díszletező mozgóképeket, melyek erre a látogatói elvárásainkra is jól reflektálnak. Olyan „moziélményeket” értek ezen, melyek eredendően az ókigyósi kastélyt vagy annak történeteit használták háttérként, így ezek felidézése, a kastély tereibe való elhelyezése sajátos oda-vissza ható emlékgenerálást és jelenlét-élmény okozhattak.

69 A filmforgatásról készült fotósorozat megtalálható az MTVA <https://archivum.mtva.hu/photobank/query> = Szeressétek Ódor Emiliát. A filmfelvételek 1968 júniusában készültek a kastély belső tereiben, a tetőről és a parkban. A film rendezője Sándor Pál, operatőr Zsombolyai János, operatőr asszisztens Halom Béla, forgatókönyvírók: Sándor Pál, Tóth Zsuzsa és Simó András. A filmet 1970. január 22-én mutatták be a Szikra moziban.

70 Goffman, Erving: *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books, 1959. 106.

71 Joshua Meyrowitz: *A globalitás hajnala: a hely és önazonosság új élménye a globális faluban*. Világosság, 2005/6. 29–36. 33.



Nibelungok

Második rész – Kriemhild bosszúja

Harmadik felvonás

Első jelenet

*Pöchlarn, Rüdiger vára, női lakosztály.
Jön Rüdiger és a IV. mosónő.*

RÜDIGER

Gotelinda, hol vagy? Gyere gyorsan! Helyzet van!

GOTELINDA *(beszalad)*

Mi történt, édes, drága férjem?

IV. MOSÓNŐ *(mutogat)*

Eeeee!

RÜDIGER

Itt van ez a derék, bátor, kötelességtudó mosónő, aki társnőivel együtt megbízhatóan őrzi az államhatárt. Államtitkokat sem tud kifecsegni, mert süketnéma.

GOTELINDA

Tudom. Nem először látom ezt a lányt.

De mégis, miről van szó?

IV. MOSÓNŐ *(mutogat)*

Eeeee!

RÜDIGER *(tolmácsol)*

Azt mondja, hogy közelednek Pöchlarn felé a három királyok.

GOTELINDA

Akkor egy kicsit el van tévedve szegénykém. A három királyok Betlehem felé közelednek már vagy ötszáz éve, de még mindig nem érkeztek meg.

RÜDIGER

Természetesen a három burgund királyról van szó, Kriemhild fivéreiről. Úton vannak Esztergom felé, urunkat és úrnőnket meglátogatni.

Szeretnének megpihenni nálunk három-négy napig vagy egy hétig. A nyári napfordulóra kell Attilavárba érkezniük.

GOTELINDA

Éppen most, amikor várjuk a püspök urat Passauból? Pontosabban Attilavárból, vagyis Esztergomból, mert igaz ugyan, hogy a püspök úr székhelye Passauban van, tőlünk nyugatra, viszont látogatóban járt Attilánál, Attila vára pedig Esztergomban található, tőlünk keletre.

RÜDIGER

Ez nekem külön öröm. Még sohasem volt ennyi magasrangú vendégünk! Három napnyugati király meg egy püspök. Ja, és Volker, a költő, akinek annyira szereted a verses beszólásait.

GOTELINDA

Volker is itt lesz? Na, ezt már szeretem!

IV. MOSÓNŐ *(mutogat)*

Eeeee!

RÜDIGER

Azt mondja, hogy a három királyok nem ám, hogy hárman vannak, vagy Volker költővel együtt négyen, hanem tízezren, ha a kíséretüket is hozzájuk számítjuk. Márpedig muszáj lesz így számítani, mert az ellátásukról nekünk kell gondoskodnunk.

GOTELINDA

Szent Minotaurus! Nehogy már kiegyenek minket a vagyonunkból!

RÜDIGER

Édes lelkem, jusson eszedbe, hogy idén Attila még nem kérte tőlünk az adót. Sőt, még a tavalyi adót sem kérte. Van miből etetni az apródotkat és a csatlósokat.

(A IV. mosónőhöz:) Kis bogaram, te most már elmehetsz. Őrizd a gyepűelvét ugyanolyan odaadó hűséggel, mint eddig.

IV. MOSÓNŐ *(felmutatja a Günthertől kapott karperecet)*

Eeeee! *(Kiszalad.)*

RÜDIGER

Most pedig, édes lelkem, hívd ide a lányunkat. Fontos szerepe lesz.

GOTELINDA

Anonyma! Gyere gyorsan! Ide, a fűthető szobába! Beszélni akarunk veled! Nem kell szépen felöltözni, csak az apád van itt!

RÜDIGER

Úgy bizony! Csak az apád!

ANONYMA *(jön)*

Apuci! De jó, hogy itt vagy! Valami vendégekről hallottam. Királyokról meg ilyenekről. Mert akkor mégiscsak fel kell öltözni. Igaz a hír?

RÜDIGER

De még mennyire igaz! Hamarosan itt lesz Wolfger püspök úr, aki Esztergomból tér vissza, ahol meglátogatta Kriemhildet és Attilát. És a három burgund király, Günther, Gernold és Giselher már meg is érkezett a gyepűlvére. Lesz itt akkora vigasság, hogy évszázadok múlva is emlegetni fogják!

ANONYMA

Végre-valahára! Az igazat megvallva, egy kicsit unalmas ez a vidéki élet. Nem mondom, szép a Duna, és még szebb az ártéri fűzfák törzsén burjánzó sárga gévagomba, meg a vadkacsák hápogása, de azért nem árt időnként egy kis változatosság. Királyok meg ilyenek.

RÜDIGER

Csak semmi hápogás! Egy idős főpap, meg három fiatal, tettekre szurkáló uralkodó. És a kíséretükben daliás lovagok százával, ezrével. És csinos apródfücskák. – Édes lelkem, szólj a hórukk-embereidnek, hogy készítsék elő az összerakható szabadtéri asztalokat, szólj a pékeknek, hogy süssenek jó sok bucit, és szólj a bölléreknek, hogy ne legyenek irgalmasak se bárányhoz, se malachoz, de még a pincében is csorgassák ki a hordókból a szőlőhegy vérének. Na persze ne a földre, hanem kannába. És öltözz fel szépen, ahogy illik.

GOTELINDA

Juj, de izgalmas! Nem is tudom, mikor volt Pöchlarnban olyan fényes vendégség, mint amelyet látok a lelki szememmel!

(El.)

RÜDIGER

Te pedig, édes lányom, vedd elő azt az atlasszal és tafotával bélelt smaragdzöld brokátruhát, amelyet még a bizánci követjárásból hoztam neked. És okvetlenül vedd fel hozzá a strucc-tollas pörge halántékabroncsodat! Hadd lássák a vendégek, hogy Pöchlarnban is illik tudni, mi fán terem a strucc.

Második jelenet

Térség a pöchlarni vár előtt. Lakoma a szabad ég alatt. Vidám zene, amely váratlanul félbeszakad. Jön Werbel és Swemmel.

WERBEL

A püspök úr érkezik Esztergom felől!

SWEMMEL

Látogatóban járt gazdánk nál, Attilánál, minden idők legnagyobb királyánál. Meg a feleségénél, Kriemhildnél. A pogány hunok megtérítéséről tárgyaltak.

WERBEL

És most visszatérőben van székhelyére, Passauba.

GERNOLD

Nocsak, nicsak. Régi ismerősök!

GISELHER

Azt értem, hogy a püspök úr hazafelé tart, de titeket mi szél sodort ide?

WERBEL

Mi ketten, mint köztudott, Attila udvari költői vagyunk, de nemcsak költőként nyújtunk kimagasló teljesítményt, hanem utaskísérőként is. Elkísértük a püspök urat Esztergomból Pöchlarnig, aztán el fogunk kísérni benneteket Pöchlarnból Esztergomba.

SWEMMEL

A püspök úr szívesen tölti költőkkel az időt. Nagy irodalompartoló.

VOLKER

Akkor engem is pártoljon egy kicsit. Én is költő vagyok. Nem ám a pogány hunok felmosórongya, hanem burgund nemzeti dalnok. Nemesember és bátor kardforgató.

(Jön Wolfger von Erla passauai püspök.)

WOLFGER

Így igaz. Valóban kedvelem a kortárs irodalmat. Igyekszem odafigyelni rá.

RÜDIGER

Püspök úr! Micsoda megtiszteltetés! Dicsértessék Jézus Krisztus, továbbá dicsértessék az a döntésed, amelynek értelmében felkeresed szerény hajlékomat. Máskor mindig a vízi utat választod, hajóval sodródva lefelé, lovaktól vontatva felfelé, és nem szokásod Pöchlarnban megállni. Annál nagyobb öröm, hogy most mégis itt vagy. Ugye, a vendégünk lesz néhány napig?

WOLFGER

Köszönöm a szíves meghívást. – Mindörökké, ámen. – Szóval, kedvelem a kortárs irodalmat. Naggyon kedvelem a kortárs irodalmat. Például Walther von der Vogelweide költőnek tavalyelőtt ajándékoztam egy télikabátot, pontosabban utaltam neki egy összeget prémgalléros köpönyegre. Nemrég pedig kiírtam egy meghívásos pályázatot a Nibelungok történetének nagyepikai feldolgozására. Van egy szép tehetségű dalnok, nevezzük nemes egyszerűséggel Szerzőnek...

RÜDIGER

De hiszen itt vannak a Nibelungok! Ők azok. Günther, Gernold, Giselher. Ő pedig régi barátom, Trójai Hagen.

WOLFGER

Gratulálok! Regényhős lesz belőletek! Ti magatok előbb-utóbb el fogtok enyészni, akárcsak én, de a nevetek a nagy műben örökre fennmarad. Nem úgy, mint a Szerző rendes neve, mert azt nem árulhatom el senkinek. Tehetséges fiú ez a Szerző, mégsem válhat nevéssé. Nem lesz neki neve soha, de soha. Szóval, a Nibelung-ének – ez lesz a mű címe – nagyrészt már el is készült. Ti meg most indultok Attilavárba, vagyis Esztergomba? Már ez a rész is meg van írva. Ne aggodjatok, benne van a műben, csak én még nem olvastam, úgyhogy nem tudom, hogy ott mi fog történni veletek, de mihelyt visszaérkezem Passaubá, első dolgom lesz, hogy elolvasom. Lenyűgözően versel ez a Szerző, és fölényes biztonsággal tartja kézben a cselekményt. Csak az a baj vele, hogy kikeresztelkedett zsidó. Sőt, igazából még csak meg sincs keresztelve. Pedig nem is gyakorolja a vallását. Miért éppen egy

ilyen embernek jutott ez a nagy-nagy tehetség? Na, mindegy. Inkább hagyjuk ezt a kínos témát. *(Trombitaszó.)*

RÜDIGER

Itt jön a feleségem és a lányom.

(Jön Gotelinda és Anonyma.)

I. LOVAG

Na végre! Csajok is vannak!

II. LOVAG

Miért? A parasztlányok neked nem elég jók? Azokból jut is, marad is.

I. LOVAG

Igen, de most a szerelmi szolgálat felsőbb regisztere következik. Ugye, milyen szépen mondtam?

RÜDIGER

Ő Gotelinde, a ház úrnője. Mindenben a rendelkezésekre áll.

GOTELINDE

Hát azért mindenben talán mégsem.

RÜDIGER

Neki pedig az a neve, hogy Anonyma. Ő a szórakoztatásokról gondoskodik.

GOTELINDA

Kislányom, csókolj kezét a püspök úrnak. Így írja elő a protokoll.

ANONYMA *(kezet csókol)*

Igenis. Hú, de izgi.

GOTELINDA *(a burgund királyokra mutat)*

Őket pedig csókold meg rendesen. Nem, ne az arcukon, hanem a szájukon. Így írja elő a protokoll.

ANONYMA *(Günthert és Gernoldot röviden, Giselbert hosszasan csókolja meg)*

Igenis. Nahát, ki hitte volna, hogy ilyen érdekes lesz a mai nap!

GOTELINDA *(Hagenre mutat)*

És még őt is meg kell csókolnod. Nem az arcán, a száján. Így írja elő a protokoll. A többieknek már elég lesz egy biccentés.

ANONYMA

Őt is? A száján? De hiszen ez undorító! Mészsziről érzem rajta a vérszagot!

GOTELINDA

Leszel szíves tudomásul venni, hogy a vitézek a csatában vagy mások vérét ontják, vagy a sajátjukét. Vérszag nem kifogás. Ne húzd az időt, csókold meg!

I. LOVAG

Nekem erekcióm van.

II. LOVAG

Az mi?

I. LOVAG

Hát az, hogy megkívántam a kisasszonyt.

II. LOVAG

Ja, megkívánni én is megkívántam, csak azt nem tudtam, hogy ilyen furcsa szóval kell mondani.

I. LOVAG

De én annyira megkívántam a kisasszonyt, hogy mindjárt szétreped a nadrágom. Muszáj keresnem odabent a várban egy kamrát vagy szobát, ahol segíthetek magamon. Jaj!

II. LOVAG

Hát menjél. Mi tart vissza?

I. LOVAG

Az, hogy akkor nem láthatom őt. Márpedig én bámulni szeretném, amíg csak élek. Jaj nekem, jaj!

VOLKER

Én is megkívántam a kisasszonyt. Vele fogok álmodni az éjjel. Fennhangon hirdetem: ha uralkodó volnék, császár vagy király, akkor csakis Rüdiger lányát venném feleségül, senki mást!

RÜDIGER

Ugyan már, költő uram! Ágrólszakadt krétai menekültek vagyunk. Miért is akarná feleségül venni egy király ezt a jelentéktelen lányt? Szépnek szép, az már igaz. Aranya-ezüstje is van bőven. De már például örökletes birtokai vagy várai nincsenek. Ez a vár sem a mi családunk tulajdona. Csak ideiglenesen kaptam Attilától. Akármikor felszólíthat, hogy költözzem ki belőle.

GÜNTHER *(vállon veregeti)*

Ugyan, kedves barátom. Ez ma már nem olyan fontos szempont, mint száz évvel ezelőtt.

GERNOLD *(izgatottan)*

Én például király vagyok. Én vagyok a középső burgund király. Fel is rakom a koronámat. *(A tarisznyájában kotorászik.)* Egy pillanat. *(Elővesz egy koronát, a fejére illeszti.)* Így ni. Szóval, én aztán király vagyok, nekem aztán vannak váraim is, birtokaim is otthon, a Rajná-nál, és arra gondoltam, hogy feleségül veszem a lányodat, Rüdiger.

RÜDIGER

Ezt komolyan mondod?

GERNOLD

A lehető legkomolyabban.

RÜDIGER

Nahát! Ez olyan nagy öröm, hogy alig bírom hordozni a terhét.

GOTELINDA

Mindjárt elájulok a megtiszteltetéstől. – És te, édes lányom, te mit szólsz?

(Anonyma hallgat. Kínos csend.)

HAGEN

Egy pillanat! Igaz, hogy Gernold egy burgund király, de például ő, Giselher szintén egy burgund király. *(Átrakja a koronát Gernold fejéről Giselherére.)*

Én úgy látom, hogy Giselhernek éppen olyan helyes kis feleség volna megfelelő, mint ez itt. Előre látom, hogy ez egy nagyon jó házasság lesz.

RÜDIGER

Mit szólsz ehhez a váratlan fordulathoz, édes lányom?

(Anonyma hallgat. Kínos csend.)

GISELHER

De ugye nem neheztelsz rám, Gernold? Ugye nincs harag?

GERNOLD *(sértett méltósággal)*

Nekem a testvéreim boldogsága mindennél fontosabb.

GÜNTHER

Nagyon helyes. Maradjatok jó testvérek, mint eddig!

HAGEN *(megsókolja Anonymát)*

Én és a rokonaim a legtüzesebb lelkesedéssel fogunk a rendelkezésekre állni, mihelyt egymáséi lesztek.

WOLFGER

Hát akkor diktum-faktum. Kérem a gyűrűdet. A tiédet is. *(Gyűrűcsere.)* Ez a gyűrű mostantól a tiéd. Ez pedig a tiéd. Kedves jelenlevők, lépjete közelebb. Tanúsíthatjátok, hogy megtörtént az eljegyzés.

HANGOK

Éljen az ifjú pár! Hurrá!

RÜDIGER

Édes kislányom, valamit most már tényleg mondanod kellene.

GOTELINDA

Láthatod, hogy szégyenlős. Gátlásai vannak. Én is ilyen voltam annak idején. Rá van írva a homlokára, hogy akarja, sőt nagyon, de nagyon akarja. Ott van az, csak le kell olvasni.

WOLFGER

Most pedig vonuljunk át a várkápolnába, ahol egyházi méltóságomnál fogva minden halogató nélkül lebonyolítom az esküvői szertartást. Este pedig a távozó nappali fény a vigasságnak és az örömeinek adja át a helyét.

(A jelenlevők kivonulnak, a színen csak a két lovag marad.)

I. LOVAG

Három hétig a nászéjszakáról fogok fantáziálni.

II. LOVAG

Fantázia? Az mi?

Harmadik jelenet

Wolfger vendégszobája a pöchlarni várban.

Jön Wolfger és Günther.

WOLFGER

Ebből a szobából pazar kilátás nyílik a Dunára. Szeretem a Dunát. Naggyon szeretem a Dunát. Különösen a Passau és Esztergom közti szakaszt, mert ami alatta meg fölötte van, azt nem igazán ismerem. Nekem Duna-vidéki identitásom van. Én egy Duna-vidéki hazafi vagyok. Szekéren is jó a part mentén haladni, de még nagyobb élvezet felfelé hajózni a Dunán, például amikor hazautazom Bécsből vagy a melki apátságából. A lovacskák vontatnak, prüszkölnek, a hajótest ringatózik, a fedélzet rózsaszírommal van felszórva. A hajó orrában ott áll Walther von der Vogelweide költő a prémes télikabátjában, és előadja a költeményeit. Régebben szerelmi költészetet művelt, de abból kiöregedett, úgyhogy mostanában politikai verseket ír, harapós-gunyoros modorban. Olvastad őket?

GÜNTHER

Arról is beszélj, püspök úr, amit a hunok földjén tapasztaltál. Mire számíthatunk?

WOLFGER

Jó benyomásaim vannak. Naggyon jó benyomásaim vannak. A hunok, vagy más néven magyarok többsége ma még pogány, de a missziós tevékenység magjai termékeny földre hullanak. Nem adok ötven évet, és a magyarok olyan hitbuzgó keresztények lesznek, mint ide Lachá-

za, akarom mondani, mint a tizenkét apostol együttvéve. Attila kiváló uralkodó. Félig-meddig még ő is pogány, de megbeszéltük, hogy a közeljövőben megkeresztelhetem. Azt mondta: elég nagy úr ő ahhoz, hogy egyszerre két istent szolgáljon. Nem igaz, amit nyugaton terjesztenek róla, hogy ő az „Isten ostora”. Széles látókörű, bölcs ember, békében él a szomszédaival. Az udvarában jól megértik egymást keresztények és pogányok. A törzsökös hunok szívélyes viszonyban élnek együtt a szlávokkal, a görögökkel, az avarokkal, de még a besenyőkkel is. Magad is meglátod majd: Attilavárban vagy más néven Esztergomban egymás mellett áll a pogány szentély és a keresztény székesegyház, egyszerre tartják a pogány és a keresztény misét. Ilyen toleráns légkört én még nem tapasztaltam sehol. Persze, a toleranciából is megárt a túlzás.

GÜNTHER

És mondd, püspök úr: beszéltél-e négyszemközt a húgoddal?

WOLFGER

Hatszempközt beszéltem vele. Ott volt Attilától született fiacskája is.

GÜNTHER

Ő nem számít.

WOLFGER

Már hogyné számítana! Ő lesz egy emberöltő múlva Attila utódja. Jóraivaló, értelmes fiúcska. Nemcsak a külsejében hasonlít az apjára, hanem örökölte a jellemvonásait is. Nemes lelkű, bölcs uralkodó lesz. Csak a teljesség kedvéért mondom: már meg is van keresztelve. Én mérítettem bele a keresztelőmedencébe, ezzel a két kezemmel. Van neki pogány neve is, talán Bendegúz, de a szent kereszttségben a Siegfried nevet kapta, és azóta a pogányok is így szólítják: Siegfried.

GÜNTHER

Siegfried? Ejnye, de furcsa. Az első férj nevét adni a második férj által nemzett fiúgyerekek?

És Attilának nem volt ezellen kifogása?

WOLFGER

Ellenkezőleg: örült neki. Naggyon örült neki. Sok szépet és jót hallott az első Siegfriedről meg a hőstetteiről, és azt mondta: büszke rá, hogy a második Siegfried apja ő lehet. Boldoggá teszi őt annak tudata, hogy egyszer majd, ha ő sírba száll, Siegfried uralkodik Hunniában.

GÜNTHER

Nekem mégsem tetszik ez a névadás. Nem jó felidézni Siegfried véres árnyát. Jobb volna örökre elfelejteni.

WOLFGER

Én éppen az ellenkezőjét gondolom. Ha már a sárkányölő Siegfried odaveszett, akkor ezt a pótolhatatlan veszteséget pótolni kell, még hozzá egy másik Siegfrieddel. Annyi biztos, hogy a húgodat még most is foglalkoztatja orvul meggyilkolt, akarom mondani, végzetes vadaszbalesetben elhunyt barátod emléke.

ANONYMA *(jön)*

Kérlek, segíts rajtam, püspök úr!

WOLFGER

Mit tehetek érted, virágszálam?

ANONYMA

Apám nem akar elengedni Hunniába. Nem engedni, hogy elkísérjem Giselhert. Márpedig én annyira megszerettem a férjemet, hogy egy óráig sem bírom ki nélküle! Mi rossz van abban, ha szerelmes vagyok a férjembe?

GÜNTHER

Szent Ágoston azt írja a boldog életről szóló munkájában, hogy házastársak között nem helyénvaló a szenvedélyes szerelem.

WOLFGER

Szent Ágoston ósdi nézeteit meghaladta az idő. Neked van igazad, édes lányom. Az Evangélium azt írja, hogy a feleség hagyja ott apját-anyját, és a férjét kövesse. Kísérd csak el Giselhert Hunniába! – Egyébként gratulálok. Kiművelt emberfő vagy, Günther király. Szent Ágoston nem piskóta!

RÜDIGER *(jön)*

Ide szaladtál, a püspök úrhoz? Pártfogót keresel? Szembeszegülsz az akaratommal? Na megállj csak!

WOLFGER

Ha jól értem, arról van szó, hogy itthon akard marasztalni a lányodat. Nem hagyod, hogy a férjével tartson. Pedig még a minap nem győzted hangoztatni, milyen nagy öröm és megtiszteltetés rád nézve, hogy királyi rangú férjet kapott ez a tündibündi. És főleg, hogy nem a helybeli plébános eskette őket, hanem maga a passauai püspök!

RÜDIGER

Ez tényleg nagy megtiszteltetés, de én tudom, amit tudok. Tudom például, hogy nem való az ilyen utazás egy védtelen és kiszolgáltatott fiatalasszonynak.

GISELHER *(jön)*

Mi az, hogy védtelen és kiszolgáltatott?! Én meg a két bátyám talán nem tudjuk megvédeni? Arról nem szólva, hogy te magad is velünk tartasz Hunniába. Te talán nem tudod megvédeni a lányodat? És különben is: nem ellenségek, hanem jóbarátok közé megyünk! A nővérkém nagyon fogja szeretni a kicsi sógornőjét. Otthon, Wormsban is kedvelte maga körül a jólnevelt, csinos, fiatal nőket.

GOTELINDA *(jön)*

Már ne is haragudj, Rüdiger, de ebben az egy kérdésben egészen kivételesen én sem értek egyet veled. Már ne is haragudj. Fiatalasszony koromban én is elkísértelek mindenhová. Mindjárt a nászéjszakánk után veled utaztam Ciprusra. Egyrészt, mert ugyanúgy szerelmes voltam beléd, mint ez itt *(mutatja)* ebbe *(mutatja)*, másrészt nem szerettem volna, ha a távollétemben kikezdesz ciprusi fuvoláslányokkal. Azokkal a cicababákkal. Észrevettem ám, hogy tetszenek neked.

RÜDIGER

Na jó. Akkor elmondom, hogy még mit tudok. Gotelind, légy szíves, vidd ki innét a lányodat, mert ami most elhangzik, az nem az ő fülének való.

ANONYMA

Nem kell engem kivinni, kimegyek magamtól is.

(Marad.)

GOTELINDA

Kiviszem, de csak azzal a feltétellel, hogy megengeded, hogy elkísérje a férjét. Legszívesebben én is elkísérnélek téged, de hát öreg vagy már ahhoz, hogy a nőstény hunokkal kavarj, meg aztán valakinek vigyáznia is kell a várra.

(Kivonszolja Anonymát.)

GISELHER

Na, most már aztán igazán elárulhatod, hogy miért nem engedélyezed, hogy velem tartson a lányod.

GÜNTHER

Én is kíváncsi vagyok rá.

RÜDIGER

Ha te is kíváncsi vagy rá, Günther király, akkor megmondom, Günther király. Hát azért, mert nem szeretném, ha az a tízezer férfi – lovagok, apródok, csatlósok –, akik a te kíséretedhez tartoznak, Günther király, és akik odalent jelenleg is tömik magukba a disznóhússomat, és zúdítják magukba a csigerboromat, szóval nem szeretném, ha ez a tízezer férfi mind egy szálig az én lányom tiszteletére verné ki a faszát.

WOLFGER

Nono! Igaz ugyan, hogy kiküldted a nőket, Rüdiger, és az is igaz, hogy én egy haladó szemléletű, reformpárti püspök vagyok, de azért a trágár beszédet én sem szívesen hallgatom.

RÜDIGER

Hát jó, mondhatom szebben is. Kár volna, ha a lányom a puszta jelenlétével fájditaná a szívét ezeknek a tüzes vérű fiatalembereknek. – Az előbb mondta a feleségem, hogy egyszer járunk Cipruson. Akkoriban egy afrikai száрма-

zású tábornok volt a sziget parancsnoka, valami Othello. Nahát, ő volt olyan hülye vagy olyan telhetetlen, hogy magával vitte a szolgálati helyére a kis feleségét. Aztán csodálkozott, hogy az asszonyka... Na, mindegy. Nem részletezem, mert megdorgál a püspök úr. Elég annyi, hogy nagy baj lett belőle.

WOLFGER

Én is hallottam az esetről. Csúnya történet. Ennek ellenére kitartok az álláspontom mellett. A feleségnek a férje oldalán a helye. Nem olyan nagy utazás, nem a világ végére kell eljutnotok. Egnapi ügetés vagy poroszkálás a Duna mentén: Bécs. Még egy nap: Mosonvár, vagy ahogy a hunok mondják: Mosonmagyaróvár. És harmadnap már ott is vagytok Esztergomban.

GÜNTHER

Akkor legalább te is tarts velünk, püspök úr!

WOLFGER

Hogy én? Az lehetetlen. Sietek vissza Passauba. Alig várom, hogy elolvashassam a Nibelungok végét. Magyarán szólva: a ti végeteket. Kíváncsi vagyok rá. Naggyon kíváncsi vagyok rá.



A könyvtár a parkra nyíló ajtóval. A szekrényekben a Wenckheim-könyvtár eredeti darabjaiból látható egy válogatás



A kastélykápolna az oltárral

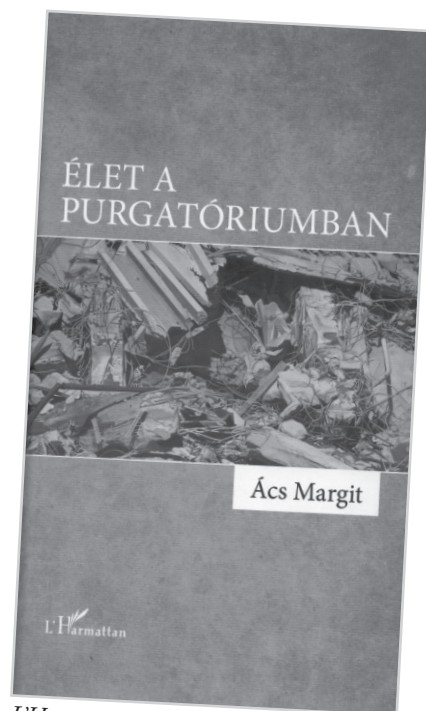


Vezekléstörténet

Ács Margit: *Élet a purgatóriumban*

Ács Margit új regénye, az *Élet a purgatóriumban* világának bejárásához, feltárásához érdemes a két évvel korábbi, *Érkezés? Indulás?* című kötetét kalauzul használni, mindenekelőtt a benne található interjúk, valamint két-három kritika miatt. A keletkezéstörténet kezdeteihez, az ösztönző példákhoz éppúgy elvezetnek, ahogy a téma csomópontjaival kapcsolatos, hozzájuk való műfaj választásához is.

Erős indíttatás lehetett, amit Nemes Nagy Ágnestől kapott. Szepesi Dórának beszélt arról, hogy életútja, sorsa ismeretében a költőt nagyon foglalkoztatta: „miképpen történt meg egy kispolgári munkáscsaládban, hogy értelmiségi kacsa keljen ki a proletár tyúktojások közül”. Ez lehet a „nagy témája”, elindíthat egy regényt. Ha nem is tette hozzá, hogy egy családtörténetbe ágyazott fejlődés- vagy karriertörténetet, a képes beszéde nyilván erre célzott. Az író viszont – általában az elbeszéléseire, novelláira, jelesül a *Kontárok ideje* című 2011-es kötetére vonatkozóan hangoztatta ezt – semmiképpen sem akarta (és akarja) műveivel a dokumentumpróza vagy az önéletírás látszatát kelteni. Regénye, egy házasság anatómiája, két művész egymással vívott „dominanciaharcának” ábrázolása, a *Párbaj* (2016) esetében egy másik rokon műfajtól, a kulcsregénytől való tartózkodását ecsetelte. Jónás Ágnesnek fejtegette, hogy noha a több mint húsz éven át magával „hurcolt” téma alapjául személyes élettapasztalata szolgált, nagy százaléka mégis fikció, ezért nem tekinthető sem önéletrajzi, sem pedig kulcsregénynek. Úgymond ezt az „olvasatot”



LHarmattan Kiadó, Budapest, 2021

elkerülendő lettek a hősei képzőművészettel foglalkozó emberek – mintha e foglalkozásváltás kizárná ama „olvasat” lehetőségét. Itt tért ki arra, hogy vagy harminc évvel korábban kezdett neki egy másik regény írásának, amelyen majd próbál fogást keresni – címet nem említ ugyan, ám az ismertetés egyértelműen az *Élet a purgatóriumban* kurta tartalmi kivonata. Első generációs értelmiségi, újpesti munkáscsalád, két elemi végzett nagymama, a hős – első személyben mondja – 1956-ban belekeveredett a forradalmi szervezkedésbe, aztán diplomát szerezhethet mégis: mindez teljessé tette kiszakadását a családból. Ráadásul úgy érezte magát, mint akinek árvasággal kezdődött az élete – kitérülközván Pécsi Györgyi előtt, gyermekkorából nemcsak azt idézi fel, hogy nem ismerhette az apját (elesett a fronton), hanem hogy az alig

húszévesen özvegyé lett anyja s a nagyszülei nem is ápolták az emlékét, sőt, ha ő netán rossz fát tett a tűzre, szörnyülködni kezdtek, „Jesszusom, akár az apja!”.

Neveltetése és felnövekedése zömükben nyomasztó és riasztó, itt-ott Móricz Árvácskájának világával párhuzamba állított emlékei önmagukban is egy olyan, a családjához, a szüleihez fűződő, „titokzatos, összegubancolódott köteléket” jelentenek, mint amilyenekről Vári Fábíán László *Vásártér* című önéletrajzi regényét elemezve szól. Az író főképp az „illúziótlan tárgyilagossága” miatt dicséri, hogy meri nem kímélni sem szeretteit, sem önmagát, bátor beszélni azokról a „terhes kötelességekről” is, amelyek – mint például a magatehetetlené vált szüleink ápolása, gondozása – hozzátartoznak az életünkhöz, ám amelyekről „csupán szeméremből, álszeméremből elhallgatjuk az igazságot”. A *Világló részletek* szerzőjét, Nadas Pétert a *Sebzett családok gyermekei* című eszszéisztikus írásában ugyancsak méltatja, erkölcsi szigora és „szinte fanatikus illúziótlansága” miatt is, mint akinek „magányosan kellett megbirkóznia” a szülők eszmei, világnézeti örökségével. Ács Margit köszöni a véletlennek, hogy a két könyv egyszerre került a kezébe – alighanem azt köszöni nekik, hogy felszabadították a gátlásai alól, a „kínos igazságok” kimondására bátorították. Affélékre is, mint az általa nagyon szeretett Mándy Ivánt, akinek a hősei szerinte szintén beilleszkedési zavaroktól szenvednek, és szorongva akarnak megfelelni, esetükben legalább a papának.

A családközösségi zavarok, értetlenségek, érzelmi fogyatékoságok, a szeretethiány meglepően végletes formái, azaz a magánélet területei az önfeltárulkozásos interjúkban igen gyakran összekapcsolódnak a közéleti, némi túlzással, történelmi szerepvállalásával, közelebbről – a Pécsi Györgyi készítette beszélgetést idézve – az „ötvenhatosság problematikus örökségével”. Az interjúban elég részletesen taglalta, hogy 1957 elején fiatal történelemtanára köré csoportosulva Zugló középiskoláiban egy szervezkedés, diáksztrájk egyik vezetője volt, minek

következtében a tanárral együtt többüket, őt is, lecsukták, majd két éven át kihallgatások sora, „rendőrségi-ügyészségi tortúra” következett. A tanár két év múlva szabadult a börtönből (ahol megvakult), őneki viszont, mint munkásszármazású, „megtévesztett” diáknak, esélyt adtak a továbbtanulásra. „Mindig zavarodottan gondoltam erre a kegyes kivételezésre, és emésztett a kétség is, hogy (...) a nagy nyomás alatt tett vallomásaim valamely részletével nem ártottam-e a tanáromnak vagy bárki másnak” – az évtizedeken át fel-feltörő lelkiismeret-furdalás nyomása alól, mondja, a rendszerváltás után szabadult fel, a Történelmi Hivatal rá vonatkozó iratait kikérve és tanulmányozva. E tartósan traumatikus élmény terhét mintha kisebbíteni akarná, amikor a diáksztrájk szervezését – a következményeivel együtt – Cs. Nagy Ibolyának, kesernyés önróniával tán, mint „pimf ügyet” említi, röviden, mert szerinte nem tanácsos „szétbeszélni az élményt”, egy „megkezdett és félbehagyott regényben” használandó eseményeket, eseteket, motívumokat. Itt, ismét, az *Élet a purgatóriumban* lehet, meg nem nevezve, a befejezésre, végleges formába öntésre váró mű. Amelynek az alapzata, cselekményváza, témájának csomópontjai az interjúk, vallomások alapján nagyon jól kirajzolhatóak, így magától értetődő – az Önéletírás, élettörténet, napló szerzője, Philippe Lejeune fogalmával élve –: a regény tere annyira önéletrajzi, hogy önéletrajzibb nem is lehetne. Ez, persze, nem értéktulajdonítás, sem esztétikai, sem poétikai tekintetben. Jellemzés csupán, annak kiemelése, amit Cs. Nagy is hangsúlyozott a novellákat sorra véve, hogy ugyanis ezek „ál-perszonalitással, leplezett személyességgel az irodalom teremtett világa felé terelik az olvasót, miközben az elbeszélő én szinte végig uralja az elbeszél ént”. Az sem szorul magyarázatra, mert az epikai megformálás alaptermészete, szinte elengedhetetlen feltétele, hogy az élet- vagy élményanyag „fikcióval elegyített”, a valós a feltételezettel az imagináriusban (Iser) „találkozik”, akár ismerősek az alakok más alkotásokból, akár itt találkoznak velük először.

Vallomásai, a saját szépprózája előadásmódjáról kialakított elképzelései alapján számítani lehetett arra, hogy az *Élet a purgatóriumban* is igyekszik minél erősebben megteremteni és fenntartani a fikció látszatát, a főszereplő esetében kerülni a személyes érdekltség és érvényesség látszatát. Mindjárt az alanyi elbeszélés mellőzésével, helyette a szerzői választásával, amely külső nézőpontból láttatja a két főszereplőt, anyát és lányát. Az anyát, a kórházban magatehetetlenül, élőhalott emberroncsként, akihez, úgy tűnik föl, a sajnálat gyengédségével viszonyul, amikor az „összeaszott arcocskáját” láttatja. A Boriskának becézett lányra azonban, akinek bár „megszakadt a szíve az anyjáért”, kívülálló ítélkezőként tekint, ráhangolódva önbírálatot önsajnálatba fordító néma, belső monológjainak szavaira. Mindentudó, gondolatolvasó narrátorként tudatja, hogy a lány „viszolyog a körülötte gomolygó káosztól”, hogy „dühös türelmetlenséget érez”. Aztán hogy – az érzelmi, gondolati túlzások egyébként jellemzői az alaki előadásmódnak is – „borzasztóan megbánja a viszolygását, a csömörét, az önző számígtatását, hogy a testvérei több törődést kaptak az anyjuktól, mint ő, mégis neki kell most vállalnia az ápolás, a halálba kísérés gyermeki kötelességét”. A regény egyszerre visszatekintő és előrehaladó időszerkezete keretbe záródik: az anya haldoklásával indul és a halálával zárul, eközben épül föl, kisebb-nagyobb ugrásokkal, előrejelzésekkel és hátrautalásokkal a család története. Boriska gyakran, néha magában megfogalmazott alapérzése mindvégig a szeretetlenségé, az elbeszélő közlése szerint „kezdetből megszenvedte, hogy nem kapott olyasféle gyöngéd törődést az anyjuktól, mint a húga”, mostohatestvére, Kriszti, ugyanakkor „a szíve sajgott a hiányérzettől”, már fáj a szíve, „hogy az egyetlen emberi lény, akit Etelka igazán szeret, nem szereti viszont”. Itt a megnevezésben a szeretetlenség kölcsönös volta mutatkozik meg: a lány a keresztnevéen említi az anyját, még hozzá nem kivételesen, hanem megszokottan, hiszen a kamaszkori forradalmi vétségét követően éveken át, amikor csak „ágyrajáróként” jelent meg otthon, az elbeszélő

akkor is úgy számolt be róla, hogy „hazament Etelkáékhoz”. De jóval később, gyerekei születése után, amikor – árulkodó az igehasználat! – „végre összebarátkozott az anyjával”, akkor is Etelkának hívta. Hogy ez az érintkezési forma a kispolgári munkáscsalád viselkedéskultúrájának, szokásainak, ízlésének szemléltetésére való-e, hasonlóan a mind az elbeszélői, mind az alaki stílusban fel-felbukkanó olyan publicisztikus fordulatokhoz, mint a „beszállt” a lány nevelésébe, „komoly rendellenességgel kellett szembenéznie”, „megtanácskozni” a kérdést, „lerendezte a maga elkalandozását” vagy „extra fáradságot igénylő ebéd” – eldönthetetlen. Lehet, hogy a nagyvárosi különöségek, extrémítások kifejeződése, hiszen Boriska barátnője, Lídia, aki egy professzor lánya, hasonlóan beszél, ráadásul durvább modorban az anyjáról, „borzasztó tudatlannak” tartva, „sisteregve”: „Trudi egy trampli”. Azt követően fakadt ki, hogy megnézték Truffaut filmjét, a *Négyszáz csapást*, amely „mindkettőjüket felkavarta” a „nehéz, szenvedéssel teli gyermekkor” témájával, s miután Boriska a maga számára először „összefoglalta”: „mégis más az, ha valaki szeretnek”. Lídia, a „vatta között” felnőtt, „mégis magányos” leány egyike volt Boriska környezetében, aki barátnője esetében „kissé hiteltelenítette az ecsetelt nagy elhagyatottságot”.

Egyvalaki merte még a kétségeit megfogalmazni, finoman, hogy „ne sértse meg” „rögeszmés mártírtudatát”, a férje, Nathaniel Balázs, mondván, „térjen végre napirendre a gyermekkori traumái fölött”, „gyerekes csacskaság az anyád közönyén rágódni”. Az igen népes és karakteresen jellemzett családban – a lány állítja – „nem szokás lelkizni”, a rokonok nem vitatják meg egymás ügyeit, egyéniségük leginkább a szakmájukhoz való viszonyukban tárulkozik fel. Ezt viszont erősen befolyásolják azok a társadalmi-történelmi változások, amelyek a sorsuk alakításában nyomon követhetőek. A háború utáni zűrzavaros állapotoktól a kommunista diktatúrát jelző Rajk-peren és az erőszakos tévesztés-szervezéseken, az '56-os forradalom leverését követő időközön át a rendszerváltozáson

is túli évekig, miközben a magyar emigránsok egymásnak feszülése, a francia diáklázadások romboló hatása, a hatvanas évek szexuális forradalma, a Charta '77, a lengyel Szolidaritás-mozgalom, a berlini fal lebontása és sok más egyéb nemzetközi politikai esemény sem maradhat ki. A szereplők mintha egy több mint fél évszázad krónikásai volnának. Abban a művészi közegben pedig, ahol a jelmez- és díszlettervező Erdődi Borbála a színházrendező férjével mozog, a lelki élet nyavalyái helyett a szellemi életé kerülnek terítékre, ám ezek is szinte kizárólag kettejük között, nem pedig többszereplős jelenetbe állítva. Egyetértés van közöttük a szocialista realizmusnak nevezett „agitációs sematizmus” bírálatában, a rendezői „agyalmányok” elvetésében, s általában abban, hogy a színházat egy szűk vezető klikk vonta „önkénturalma” alá – válásukhoz vezet viszont, hogy az asszony önzőnek tartja Balázst, „örökké éhes hiúságát” emeli ki, aki mellett csak „másodhegedűs” lehet, ráadásul úgy érzi, évek óta „keresztülnéz” rajta. Ami a társa szerint nem igaz, mondja, „még ha nagy önsajnálattodban ezt hiszed is”. Róla gondolkodva így jellemzi a személyiségét, karakterét: „'Szörnyű' családjából hozta magával a keménységet és az eredetiséget, de a magányt, a bizalmatlanságot, az elveszettséget is”. Különös vélekedés ez, hiszen mindkettejüket megcsapta az „úr szele”, szenvednek és szenvedlegnek, az abszurd létezésnek az egzisztencializmus nyomatékossította nyomora miatt. „Egymás mellé illesztettük külön-külön magányunkat, de nem tudom, hogy ettől kevésbé vagyunk-e magányosak” – veti fel Borka, mintha Camus Sziszüphoszának a sztoikus közönyről szóló töprengését, „az ember mindenképp magányos” tételét visszhangozná. Vagy inkább a *Közöny* nagy látomása kísértene, amikor „a jelekkel és csillagokkal telehintett ég előtt” Mersault először tárulkozott ki „a világ gyöngéd közönyének”. Ennél is inkább a Pilinszky-vers, a *Halak a hárlóban*, amelynek szavait „hallotta visszhangzani a bensőjében”, mint magánya, otthontalansága, gyökértelensége megnevezéseit. „Csillaghálóban hányódunk / partravont halak, / szánk a

semmisségbe tátog, / száraz úrt harap” – idézgette magában, s később, asszonykorában tovább idézhette volna: „fuldokolva kell / egymás ellen / élnünk-halnunk”. Talán Camus, talán Pilinszky látomása nyűgözi le mindkettőjüket, Balázst, úgy érezvén, „mintha egy meteoriton utazna, amely egyszerre zuhan és áll a mindenségben”, és Borbálát, akinek szintén kapcsolata támadt a föléje boruló univerzummal, azt közölve vele, hogy „ugyanazokból az elemekből vagyok én is, mint mindaz, ami betölti az űrt, a csillagok, a bolygók, a porszemek”. Ez a létfilozófia vagy életérzés groteszk helyzetekbe kényszeríthetné a rendezőt, aki – az elbeszélő szerint – annyira megszokta az egyedüllétet, hogy „nem hiányozna neki az emberek” – neki, aki a színház munkásaival, emberekkel dolgozik nap mint nap. A tapasztalati világtól eltávolító gondolkodás nem feltétlenül hozza magával a házaspár egymástól való eltávolodását is. Hogy elváljanak az útjaik, abban szerepe lehet, noha nem hozzák fel okként, szabados életfelfogásuknak is, főleg ami az alkalmi szerelmi partnereiket illeti. Ebben Boriska-Borka-Bori jár az élen. Vagy ő, vagy az elbeszélő el nem mulasztaná közölni – mint általában, élete más meghatározó eseményeiről, például diákkori sikereiről, díjairól is tudósítva, nem pedig megjelenítve őket – szerelmi, szexuális késztetéseit, kalandjait. Hírül szolgál, közhelyes stílusban, hogy „a benne lévő gyermeki erotikára figyeltek fel” otthon – kik mások, mint – „a család szexuálisan frusztrált asszonyai”. Őt nem frusztrálja, noha, ha eszébe jut – nagy néha? – szégyen emészti, hogyan vesztette el a szüzességét, miért hagyta magát megbabonázni attól a „kis szűnyogcsődörtől”, aki egy modellügynökségnél próbakisasszonyi lehetőséget ajánlott neki, annak cserébe, ha lefekszik vele. Előtte vagy utána, mindegy, a „szerelmi ügyei összezavarodtak”, az egyik „széltozó” lovagja miatt adósságba verte magát, másik udvarlója is becsapta, míg szerelembe nem esett Miklóssal, tartós viszonyt alakítva ki a származása miatt az egyetemre fel nem vett autószerelő, majd külföldre távozó fiúnak a szüleiével is. Az elbeszélő közvetíti, hogy a lánynak lettek

ugyan szexpartneri, akikkel „maga az aktus gyönyörtelibb volt”, de „egyetlen férfitesthez sem tudott olyan tökéletesen illeszkedni a teste a későbbi életében”, mint a Miklóséhoz. Aztán egy hírlapi szerkesztő személyében egy „fantáziátlan szexpartner” csípte fel, aminek nem tulajdonított jelentőséget, noha abortusz lett a következménye, álságos módon Miklós anyjától kérve segítséget az elvégzéséhez. Közben a színház egyik színészevel, egy „zűrös nők-kedvencével” is „összebonyolódott”, kölcsönt adott neki, mintha segíteni akarná, hogy disszidálhasson. Majd Balázs következett, előbb „csak” szeretőként – életvitelét vagy a magánytól való félelmét érzékelteti ismét a narrátori közlés: Nathaniel Balázssal szemben Miklós, Miklóssal szemben Nathaniel Balázs „volt a menedéke”. Aztán, házasként két színésszel is flörtölt – bármit takarjon is a vallomás –, „nem egészen ártatlanul”, a gyermekeire vigyázó lánynak, Diánának (aki később Balázs harmadik felesége lesz) a hódításaival dicsekszik, „amúgy csajosan”. A válása után pedig a vidéki tudóssal, Dénessel, aki az Akadémiára, Pestre járva hozzá is járt, élvezte a szexuális élet örömeit. Viszonyuk – elbeszélő közvetíti a véleményét – „mégsem volt szerelem”, noha egymásnak voltak teremtve. Húsz évig tartott a kapcsolatuk, végéhez érve hálát adott a családos férfinak, hogy segített neki megöregedni, mert „nagyon sokat jelentett, hogy ebben a kínos időszakban nőnek érezhettem magam”. Jóval korábban, még Miklós és Balázs között „ingázva” volt egy kalandos szilveszter éjszakája: az utcán őt leszólító dr. Nagy Gábor lakására ment, hogy ott az italtól kótyagosan egyáltalán ne emlékezzen majd az ölelkezésükre, arra viszont igen, hogy előtte a férfi „orákulum-stílusban” hosszú monológokat adott elő. Az „azt hisszük, hogy vagyunk, de senki sem létezik addig, amíg nem vesznek róla tudomást más emberek”-féle bölcselkedések vagy a többiek, hogy „az emberek csak saját magukat szeretik”, bosszantja. Az elbeszélés szövegtében érdekes folt, mégis, egy mellékalak hóbortját takarja, anélkül, hogy mint a családtagok esetében, ideológiai, politikai, pártos színezte

lenne. De ide vehetőek a Boriska „ellenforradalmi” cselekedeteivel összefüggő önjellemzések, kommentárok is, attól kezdve, hogy gimnáziuma KISZ-titkáráként szervezte a sztrájkot, addig, hogy utóbb „ramazurinak” minősítette azt, saját magát pedig „hebrecs libának”, „aki vaktában szolgálni kezdett egy zavaros és kezdetől reménytelen ügyet”, mindezek miatt „nem tudott elszámolni a belső késztetéssel”. Az elszámolásban talán – kivételesen – a szemérmessége is gátolta: utóbb sem vallotta be magának, hogy szerelmes volt a sztrájk ötletét felvető tanárába. A közlésen túl ugyancsak lehetne dúsabb, esetekhez, vitákhoz kapcsolódva az az elmélkedés, érvelés, amely Borkának és Bálintnak a Demokrata Fórum mozgalma szervezésében vállalt munkája eszmei alapvetését, a „nemzeti szellem” képviselőihez való közeledésüket, a velük való azonosulásukat készíti elő s tanúsítja. Igaz, az író másutt felvetett aggálya, miszerint kiolthatja egymást az érzelmi anyag, az életanyag s a politikum esszéanyaga, így is elosztható.

Boriska életében, sorsában az életanyag a meghatározó tényező, s válságos helyzetében döbben rá, hogy „nem volt valósága az érzései-nek”, sőt, egyáltalán nem firtatta, „miben áll az érzés, a szeretet”. Túlzásra hajlamosan meghökkenő módon láttatja magát: „Hologramként létezett: illúziók szövevényében, ő legalábbis illúzióknak érezte élete legtöbb mozzanatát, hiszen sohasem tudhatta, mi a valóság a családi érzületekben, a szerelemben, mások véleményében, a saját tehetségét tekintve. Egész valóját behálózták a látszatok és a kétséges képzetek. Egyetlen biztos, egyértelmű és valóságos eleme volt létezésének, az anyaság”. Az érzelmek irracionális szféráját érintve irracionális magyarázatba kezd arról, hogy sokáig nem tudta, a hologramélet közepette is képes másokat szeretni, s hogy „sohasem vette észre, hogy milyen mélységesen kötődött testvérehez”, a kezdő jelenetben az anyja által is elsiratott Bercihez. Abszurd gondolkodására vallóan a narrátor, „eszébe sem jutott, hogy szereti, és az meg végképpen nem, hogy kimutassa neki a szeretetét”.

„Hogyan is lehetne ilyen mulasztást megbocsátani?” – teszi fel az alaki véleménnyel azonosuló elbeszélő a kérdést, amely Boriskát lényegében kisgyermekkorra óta izgatja, sőt „rettenetesen nyugtalanítja”. Idősebb korában is emlékezett rá, hogy vallásos osztálytársnőjével, Kraunhofer Évivel „tanácskozott a purgatórium fogas kérdéséről”, mert jól el tudta és tudja képzelni a mennyországot és a poklot, a purgatóriumot ellenben nem. Rendben van, mondta, hogy aki megbánja a bűnét, megbocsátást nyer, aki viszont nem bánja meg, annak jár is a pokol, „nincs mese”. Azon akadt fenn, hogy ha a „bűnbánó bűnösök visszaártatlanodnak, ki kerül a purgatóriumba”, amely a lelkek megtisztulására való, s ki dönti el, „melyik bűnért mennyi időt kell ott tölteni”. Gyermeki kétségek és képzelgések lehetnének ezek, ha a *Kháron ladikján* Illyés Gyulája nem figyelmeztetne, hogy „számunkra túlvilágnak sem túlvilág az, amelyhez nem e világhoz szokott léptekkel és gondolatokkal érkezünk el”. A kislány szemlélete tehát e világian érzékletes és praktikus, akárcsak a már érett nőé, aki kivételesnek véli, hogy „más normális emberekkel szemben ő a világ, az emberi természet szükségyszerű adottságának tekinti a határ törekenységét a bűn és az ártatlanság, a jó és rossz” között. Ebben a tudatban jut el annak belátásáig, hogy ha „szembenézett volna az érzelmeivel, akkor rájött volna, hogy megképződött benne egy

irracionális neheztelés az anyja iránt”, vagyis hogy megszegte a „Tiszteld atyádat és anyádat!” parancsolatát. Úgy hiszi s reméli azonban, hogy anyja haldoklása másfél évében „ápolásának elháríthatatlan kényszere alatt” vezekelt a bűnéért, bűneiért. Megtisztult, mintha életét purgatóriumban élte volna – íme, a regénycím egyfajta értelmezése. Már megnyugvással tölthetné el mindez, ha az édesanyaként sohasem hívott és emlegetett anyja hagyatékát rendezve egy fiókban rá nem lel a saját versére, „az önsajnálát tipikus serdülőkori seb-kifakadására”. A költemény allegorikus példázata szerint „minden élőlény hasonló az anyjához, eglyenyegű vele, s boldogok, ha egymásra néznek” – s itt következik a fordulat, a regény drámai csúcspontja, remekül előkészített csattanója: „csak a tündérszárnyú lepke nem ismerhet rá önmagára az anyjában, mert az egy csúf báb, egy hernyó”. Boriskának kifut a vér a fejéből, „szörnyeteg vagyok”, örvénylik benne. Megérti, hogy az anyja, megalázottságában, nem tudott megbékélni vele. Hogy a sebei talán még akkor sem gyógyultak be, „amikor már mindent elfelejtett, és nem is tudta, mi fáj”. Az ő lelkére pedig vár az igazi megtisztulás, az evilági tisztító tűz elszenvedése. A vezeklés.

Az *Élet a purgatóriumban* lehet ugyan család- vagy karrierregény, fikciós önéletrajzi mű, de jelentésmódosító zárata, befejezése okán még inkább: vezekléstörténet.



Ráhallgatni és nem elhallgatni

Tőzsér Árpád: *Suttogások sötétben*

Mikor szoktunk suttogni a sötétben? Amikor félünk, és nem akarjuk magunkra vonni a figyelmet. Vagy amikor csak egy bizonyos illetőt akarunk figyelmeztetni a jelenlétünkre. De a sötétben suttogás lehet maga az a jelenség is, ami megijeszt minket. És persze ott van H. P. Lovecraft klasszikusa, a *Suttogás a sötétben*; egy elbeszélés, amely két professzor történetén keresztül a tudás és a bizonyosság viszonyát tárgyalja. Amikor az egyik tudós megpróbál beszámolni a birtokán megjelent idegen lényekről a másoknak, rájön, hogy semmilyen módon – sem a fényképezőgéppel, sem a fonográffal – nem képes rögzíteni őket. Tőzsér Árpád új kötete, a *Suttogások sötétben* a Lovecraft-szöveg filozófiai problémafelvetését képviselve a sötétben suttogás eltérő modalitásaiban szólal meg: megszólalója néha kívülállóként meghúzza magát, máskor pedig nagyon is fenyegető belátásokat suttog felénk.

Első olvasásra úgy tűnhet, hogy a kötet széttartó bölceleti és irodalmi hivatkozásokkal – még talán azt sem lenne túlzás mondani: evokációkkal – dolgozik, Martin Heideggertől Thomas Pynchonig, Xenophontól az említett Lovecraftig. Heidegger mindazonáltal kiemelt szerepet kap köztük, és ez bár eszünkbe juttathatja azt, ahogy Tóth László 2018-as kötetében egy másik meghatározó filozófust, Wittgensteint avatta versbeszéde központi figurájává, Tőzsér vállalkozása két alapvető szempontból is mutat eltérést Tóthéhoz képest. Az egyik, hogy nála erősebb a kritikai szöveg, a hallgatás vagy a lakozás kérdésében vitázik a bajor mesterrel,



Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2021

felülvizsgálja, sőt kigúnyolja annak állításait: „Martinnak őt a kalitka-numenon / másik lakója, egy Martin nevű / süketnéma hajléktalan férfi hívja, / akinek egyébként mindenki / s minden Martin. Martin a kő / a feje alatt, Martin a nyárfá / fölötté” (*Martin*); „A falu legelső lakói mocsarak, erek, vizek fölé építkeztek, de nem milliónyi vörösfenyő cölöpre, mint Velence, hanem az almaként kettévágott kőhegyek oldalába, házaikat mintegy beásták a hegyekbe. S építkezésük hogyanja ma csaknem olyan szakrális talány, mint a Machu Picchu építkezéstechnológiája. Más szóval: apáink ismerték a lakás, a »lakozás« költészetét” (*A „lakozás” költészetete*).

A másik eltérés, hogy Tőzsér egyedi, különböző időkből összeválogatott személyeket felvonultató filozofpanoptikuma a történelem folyamán vizsgálatával a jelen helyzet megértésére törekszik, úgy az irodalmi folyamatok, mint a közéleti események és a technológiai fejlemények terén. Ezt tetten érhetjük egyrészt lokálisan, amikor a volt Csehszlovákia kortárs viszonyairól értekeznek. Ez a politikainak is nevezhető vonal azonban minden konkrétsága ellenére sem minősíthető provinciálisnak, nemcsak azért – mert a manapság főleg a német akadémiai közegben igen divatos – többnyelvűség irodalmi megjelenésével kezd valamit poétikailag, például amikor a „bazmeg” szó nyelvek közötti eltérő jelentéseit játssza ki egymás ellen: „Brüsszelben, állítólag, a V-4et is csak / BAZMEG-4-ként emlegetik” (*Fogadás a pozsonyi várban*). Hanem azért sem, mert összehasonlítva az anyaországi irodalmi fejleményekkel – leszámítva Térey és Szálinger költészetét, persze –, aktuálisabb problémákat feszeget, és nem kerüli meg azok globális kontextusát: „Ettől a »törzsi erkölcsötől« retteg ma az EU és a Nyugat. A család s a közép-europaizálódás nagyobb veszély, mint az Iszlám Állam s a terrorizmus”.

Metaszinten is tetten érhető a jelen viszonyok megértésére tett kísérlet a kötetben, részben a történelemfilozófiát, részben pedig az emberi és intézményes létezésről való gondolkodást értve ez alatt. Amikor a *Suttogások sötétben* számba veszi a huszadik század meghatározó bölcseleit, Foucault-tól (*Én-ek*) Heideggeren át Paul Virilióig (*Végső stuktúrák*), akkor egyszermind szembesíti is azok legmeghatározóbb teóriáit (az állam szabályozó szerepétől a költői lakozáson át a gyorsulásig mint a civilizációs fejlettség fokmérőjéig) a jelennel, illetve azzal, ami most divatos a filozófiában. Ebben a szembesítésben egyszerre van benne a keserű kiábrándulás – persze jó nagy adag szarkazmussal ellentételezve –, hogy a nagy idolk gondolatai ma nem tűnnek relevánsnak, és egyfajta tanácsalanság is, hogy a posztthumánhoz mint ember utánihoz és ember nélkülihez hogyan lehetne ezeket a gondolatokat viszonyíta-

ni. Illetve, hogy milyen következményekkel bír ez a költészetre: „Nem vers már e méla / szöveg se, csak emlékezés a Versre, a Világ-Énre, / a fényre, Nap bátyánkra, a személyes névmás e- / gyes szám első személyére, az Én-re: az Úrra!” (*Emlékezés a lírai versre*); „De mi közöm magamhoz is, versbéli szerepeimhez? Mi közöm ehhez a vershez, amelyben számomra még szerep sem kínálkozik?” (*Történelem szájszagközelben*). Ha ugyanis a huszadik század meghatározó gondolatai érvényüket veszítették a kortárs viszonyok között, nem kínálkozik túl derűs kiállítás azoknak sem, amelyeket most fogadunk el érvényesnek.

Ezért nem véletlen, hogy a kötet középső harmadában az ókori ciklikus időfelfogás egyre-másra előkerül. Ekképpen a versek azt állítják, hogy ugyanazokat a folyamatokat járjuk végig, például a gazemberek mindig visszatérnek – visszakapcsolva ezzel a közéleti darabokhoz a kötet első harmadából. Ugyanakkor annak fenyegető realitását is megelőlegezik, hogy szükségszerűen el fogja veszíteni az érvényességét minden ma gondolt gondolat is. Ez egy paradoxonhoz vezet: ha valóban körforgásról beszélünk, akkor hogyan évíülhet el valami? Ezt a *Suttogások sötétben* az „új istenek” több versben való szerepeltetésével oldja fel. Ha léteznek a Mérhetetlen Vének, Lovecraft ősi istenei, ahogy az a kötet címadó versben szerepel, akkor lennie kell újabbaknak is, amelyeket az ember talált ki és használ fel saját önös céljaira (*Ember és kora*). S éppen a folytonos innovációk, az újraalkotások azok, amik elleplezik, hogy legfeljebb csak a már megtörténtet éljük át újra s újra: „Ami van, minden volt már, / világvég is, nem is egyszer. / Delphoi, Bábeli Könyvtár... / Újraképzéljük Apollónt. // A költőt és az istent, / s azt, hogy valaha éltünk. – / Déli szelet lehel egy tölgy, / a vers tudattalanját” (*Ősz a Parnasszoszon*).

A *Suttogások sötétben* versbeszédét tekintve két irányba is nyit, a fiatal líra és a generáció-ótársak felé. Legutóbb Tóth Erzsébet *A kínai legyező* című köteténél figyeltem fel arra, ami Tőzsérnél is szembetűnő: az idősebb lírikusok sokkal inkább tisztában vannak azzal, ami a fia-

taloknál történik, mint fordítva. Ez nem csak a témákra (*Nonhumán, Poszthumán vers*), de magára a versbeszédre is igaz. Míg Tóth Erzsébetnél a közéleti tétek és a történeti avantgárdra rájátszó hangvétel megidézhetette a legfiatalabb költőgenerációból Ferencz Mónika vagy Vida Kamilla műveit, Tőzsérnél a dokumentarista, helytörténeti versek (*Ad altere Dei, A „lakozás” költészete*) mutatnak frissességet Makáry Sebestyén vagy Szálinger Balázs költeményei felől olvasva. Szintén elkerülheti a kötet olvasása közben a figyelmünket egy rövid, de a lírai folyamatokra annál erőteljesebb reflexióval bíró darab, az utolsó harmad nyitóverse. *A vénség lírája* alapján Tőzsér tisztában van az- zal, hogy az irodalomnak mindig is témája volt az élet végén történő létösszegzés, és hogy ilyenkor a versek az azokban jelenlévő megszólalási aktusokmiatt a túlélés, a még ittlét biztosítéka- ként funkcionálnak. Ha ennek a versbeszédnek a megjelenését nézzük Ágh Istvánnál, Oravecz Imrénél vagy a nemrég elhunyt Tandori Dezső- nél, nemcsak az a kijelentés tűnik érvényesnek, hogy a „vénségnek nincsen hű lírája”, vagyis az öregkori „tengést” nem lehet teljes mértékben visszaadni a költészetben, de az is, hogy „[a]ki viszont a tengést *csak látja*, / nos, annak mit sem

jelent e hír” [kiemelés tőlem – S. R.]. Ugyanis- bár az eljárásmodok (pl. a számbavétel, az el- számlolás, a létösszegzés stb.) és a témák (pl. a betegség, egy cselekvés utolsó végrehajtása stb.) megegyeznek valamennyi olyan szerzőnél, aki a „vénség líráját” írja (tovább), az egyes versek nem *hangzanak* ugyanúgy, ha nagyon hasonló- nak *látszanak* is.

Véső soron a *Suttogások sötétben* a heidegge- ri költőien lakozás lehetőségeit mérlegeli, ám már a poszthumán tapasztalatával felvértezve. Ez a líra tudatában van annak, hogy Pynchon epikája az emberi mibenlétének új kérdés- horizontját nyitotta meg, és ez fenyegető kö- vetkezményekkel jár a versre nézvést is: ha a világszellem, a zene és az egyéni autonómia helyét átveszik a haditechnikák, a frekvenciák és a pusztta túlélés (*A Világszellem elhagyja az anyagot*), az nem hagyja érintetlenül a versben megszólaló ént sem. Tőzsér kötete ennek mér- legelése, és ehhez kapcsolódva új utak felderí- tése. Bátor, friss és a legkevésbé sem nehézkes gondolati líra; ha soknak tűnik is a bölcséleti hivatkozás benne, a gondolati íve letisztult és átlátható. Érdemes ráhallgatni, és észrevenni ezt a költői lakozást még akkor is, ha a kor ső- tétségétől nehezen látunk.

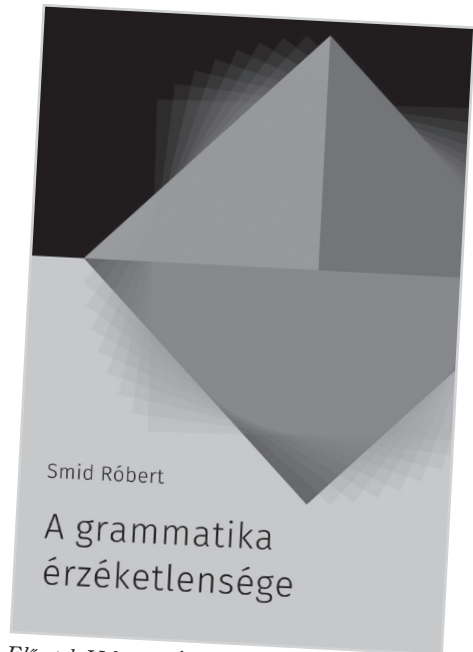


„Egy új diszkurzív tér”

Smid Róbert: *A grammatika érzéketlensége*

Már a cím révén talányos kérdést fogalmaz meg Smid Róbert 2020-ban a KMTG Kiadó gondozásában és Elek Tibor szerkesztésében megjelent kritikakötete, *A grammatika érzéketlensége*. Intuícióink szerint a grammatika szempontú olvasás-elemzés az irodalom és az irodalomkritikai kontextus határterületén áll, miközben persze mindkettőnek szerves részét képezi, hiszen a szövegek felépítettsége, a szórend és egyéb komponensek meghatározzák az értelmezést, de legalábbis információs többletet adnak. A modern irodalomelméleti iskolák, kutatások kezdetektől nagy hangsúlyt fektettek a nyelvészeti diskurzusra, az elbeszélő szöveg grammatikai elemzésére, s mint elméleti-módszertani szempont a későbbiekben is meghatározó szereppel bír a jelentéstulajdonításban, főként a dekonstrukció és a narratológia számára. A grammatika ma is segíti a szövegek narrációtechnikai eljárásainak a megértését. Ilyen értelemben a grammatika jelenléte szükségszerű, ugyanakkor alapvető hiányt hordoz magában – erre a szövegek olvasásakor keletkezett hiányra kérdez rá Smid Róbert kritikakötete.

A cím működteti ezt a történeti-elméleti kontextust, közvetetten pedig Jaques Derrida *Grammatológia* című művére is rájátszik. Ha a szerző munkásságával, irodalmi tevékenységével egy összefüggésben olvassuk (ami valójában a szerző első kritikájában Nyerges Gábor Ádám *Helyi érzéstelenítés* című művére utal), nem is tűnik idegennek a megközelítés, több közös referenciapontot találunk a kötetben alkalma-



Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest, 2020

zott szövegértelmezői eljárások és, például a dekonstrukció módszere, szövegolvasási technikája között. Ennek előzményei Smid Róbert első könyvében, *Sigmund Freud és Jacques Lacan papírgépei* című munkában is megtalálhatóak. Az úttörő, első magyar Lacan-monográfiában a médiaelméletként értelmezett pszichoanalízis interdiszciplináris megközelítését dolgozza ki, szintén ezt a sokoldalú beállítódást képviselik a kritikakötetbe beválogatott, lírai és prózai szövegek elemzését tartalmazó munkák, melyek korábban a *Kalligram*, *Prae*, *Műút*, *Bárka*, *Irodalmi Jelen*, *Magyar Krónika*, *Kortárs*, *Pannon Tükör*, *Élet és Irodalom* folyóiratokban jelentek meg. Emellett a szerző legutóbbi nagy vállá-

lása, az MMA kiadásában megjelent irodalomtörténeti lexikon (*Magyar irodalmi művek 1956–2016*) szócikkeinek szerkesztési munkája is formálta az írárok egyedi, széles spektrumú érdeklődésre és tájékozottságra valló, kiforrott hangját (narratív alakzatok, nyelv és a világ viszonya, sorsszerűség, identitás, textuális és narrációs szempontok vizsgálatánál).

A címben szereplő szókapcsolat második része, az érzéketlenség ugyanígy megenged további magyarázatokat, asszociációkat, ehhez a kötet belső struktúráit, szerkezeti jellemzőit kell jobban áttekintenünk. A három nagy szerkezeti egységre tagolt mű az alcímnek megfelelően (*Kritikák X-ről, Y-ről*) az X, Y és a Kötetek párbeszéde című fejezetekből áll. A letisztult fejezetcímek „önmagaságukban” egy fontos elméleti vonatkozást figyelmen kívül hagynak, kiküszöbölve az X és Y vonzataként használatos „generáció” kifejezésből adódó kategorizálásra, besorolásra, esetleg címkézésre vonatkozó elméleti kérdéseket, annál is inkább, hogy a köszönetnyilvánításban sem beszél a szerző (szándékosan) generációkról. Maga a formula nem is lenne teljesen szakszerű, hiszen irodalmi diskurzusban meglehetősen kevés példát találunk az X vagy Y „generációhoz” sorolt szerzők szövegeinek az elemzéseire.

Ha a kötet látens szándéka mégis az, hogy árnyalja ezeket a nemzedéki kérdéseket, akkor ezt sikerrel juttatja érvényre, amellet, hogy teoretikus és kritikusi orientációját illetően Smid Róbert munkássága mindkét diskurzushoz kötődik, egyszerre van benne a „mainstream” irodalommal kapcsolatos kritikusi diskurzusban és az Y generáció befogadástörténetében. A nemzedéki kérdés tematizálásához az első fejezet áll leginkább közel. Az első kritika Térey János *Káli boltak* című művéről íródik, fókuszált ez az életmű a szerző közeli halála okán is, miként a második, Esterházy Péter szövegével kapcsolatos elemzés esetében szintén a veszteség felől olvassuk ma már ezeket a szövegeket, melyeknek szerzői nemcsak X vagy Y-ok, hanem a kortárs magyar irodalom legnagyobb alakjai.

Márton László, Szijj Ferenc, Pálfalusi Zsolt, Géczi János, Tóth László, Lövétei Lázár László és Fekete Vince köteteknek az olvasása tehát új utat nyit meg az értelmezés számára. Az Esterházy Péter *Egyszerű történet vessző száz oldal – kardozös változat* című művével kapcsolatos írás a szó eredeti értelmében elemzés, hiszen a kritika klasszikus karakterszámát meghaladva, tizenhat oldalban értekezik a műről. Esterházy Péter művészetét viszont nem tudjuk a korszakolás kontextusától függetlenül olvasni (vö. például Szirák Péter *Folytonosság és változás* című műve), egy szöveggörnyezetben kell tárgyalnunk a prózafordulat másik nagy képviselőjével, Nádas Péterrel, akinek életművével szintén részletesen foglalkozott korábban a szerző. A válogatásból azonban kimarad a Nádas-elemzés, ami, úgy gondolom, a kötet egyik legnagyobb hiátusa.

Újszerű megközelítés ehhez a kánonhoz kapcsolni (szerkezeti szempontból) Tóth László, Lövétei Lázár László, Vincze Ferenc kötetének értelmezését, mintha egy kanonizálási, újraszituálási szándék érvényesülne. Kétségtelen, hogy az olvasónak ismernie kell a tárgyalt művek recepciótörténetét, biztonsággal el kell tudnia igazodni azok között az irodalomtörténeti megközelítések között, amelyek az elmúlt évtizedekben íródtak, ismernie kell a korszakokra jellemző narratív sémákat, a szövegekhez kapcsolt kulturális tartalmakat, illetve ezek olvasásmódját (az Árkádiától a posztmodern irodalom trendjeiig, például a horror tapasztalatáig). A megértés tehát „alapvetően feltételez egy sorsközösséget azok számára, akik értik az ilyesfajta kiszólásokat” (73.). Smid Róbert módszere segíti ebben az olvasót, a kritikák bevezetőjében mindig kontextuselemzést végez (ahol a kritikai kontextushoz is kapcsolódik, hol elismerően, hol bírálattal), ezt követi csak a szoros olvasás, a minden esetben komplex szövegelemzés. Jóllehet elsősorban az intellektuális próza és líra iránt érdeklődik, nyitott a nóvum felé is, annál biztosabban tájékozódik, minél nagyobb kihívást rejt a szöveg, akár a tárgyalt

szerző életművét, akár az életmű recepcióját tekintve. Térey János *Káli holtak* című szövegével kapcsolatban például a következőt írja: „Mindig is a lírikus Téreyért rajongtam feltétlen tisztelettel” (5.) A kötet külön érdeme, hogy az elemzésekben, tájékozottsága révén nemcsak az irodalmi életre ad rálátást, hanem, például Pálfalusi Zsolt első regénye, *A világ legszebb kutyatemetője*, vagy Tóth László *Wittgenstein szóvivője* című művének értelmezésekor a filozófiai kontextust, „filozófiatörténeti beágyazottságot” is vizsgálja.

A kanonikus szerzőket tárgyaló rész után egy erős generációs nyelv- és problémarendszerrel találkozik az olvasó az Y fejezetben, Bódi Péter, Szilágyi-Nagy Ildikó, Papp-Zakor Ilka, Neszlár Sándor, Tóth Kinga, Kerber Balázs, Bék Timur, Korpa Tamás, Dezső Kata, Falusi Márton, Halmi Tibor és Vajna Ádám szövegeinek értelmezésekor. Igazán érdekes vállalás lett volna összeolvasni az X és Y közötti dialógus lehetőségeit, tárgyalni az átfedési pontokat, a jellemző, sajátos poétikai elveket, miként egy adott életműre vonatkozóan ez a

megközelítés nagyon jól működik a kötetben. A harmadik fejezetben egy adott pályaképen belül lépnek egymással párbeszédbe a szövegek, az egyedi megoldás dinamikusságot kölcsönöz a kötetnek.

Smid Róbert kritikusi munkája mellett, hogy korrekt, tudományos, több ponton is élet-szerű, a kötetekhez való közvetlen viszonyulása az olvasó számára is új utakat nyit, kedve lesz ahhoz, hogy „egy Frankfurt melletti falucska kocsmájában” olvassa el Márton László *Két obeliszk* című regényét, de szívesen látná, miként egyetemi évei alatt a szerző, Térey Jánost a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében a Quimbyvel egy színpadon. A szerzők-művek hatástörténetét az etikus olvasás is igazolja, a kritikák zárogondolatai minden esetben kitágítják a szövegek univerzumát egy kontextuális elemzés felé, illetőleg az értelmezés belső feltételei felé. *A grammatika érzéketlenségének* hatása számomra legfőképp ebben a világ iránti, tudományok iránti abszolút érdeklődésben és az érdeklődés felkeltése iránti elkötelezett munkában ragadható meg.



A női szalon. Szemben az angol királyi festő, László Fülöp báró Wenckheim Dénesnének gyermekei körében ábrázoló festményének másolata



Posztmodern mese vagy abszurd parabola?

Pataki Tamás: Elvásik a török félhold

A *Nyugat* indulásakor élénk vita alakult ki arról, hogy a kor prózairodalmában mennyire van jelen a mesélés, az a történetalakító technika, ami a valóság elemeit csak másodsorban emeli be az elbeszélés terébe, amit legnagyobb-részt az írói fantázia és a fikciós elemek játéka alakít ki. Az, hogy egy-egy mű mennyire tartalmaz „mesét”, a hazai modernség regényei kapcsán újra felvetődött – a posztmodernben volt talán egy kisebb visszatérése, de a kortárs palettán csak elvéve találunk olyat, aki szívesen rugaszkodik el a valóságreferenciáktól. Pataki Tamás új regénye így a mese műfajának kétszeres visszatérését jelenti: az olvasó egy csodákkal és ábrándokkal teli világba csöppen, amint az *Elvásik a török félhold*at kezébe veszi; amint pedig a regény keretes szerkezetéből kiderül, hogy e kalandregény kiötlője és elbeszélője Gárdonyi Géza, mintha e műfaj renoméjának emelése is a kötet téjévé válna. A befogadás során nem ajánlatos eltekinteni attól a ténytől, hogy Pataki új regénye, amely Gárdonyi egy meg nem írt elbeszélését adja közre, közel marad ahhoz a poétikához, amelyet a *Murokffyban vérré válik az abszint*, és *lővő teszi az ördögöt* című debütáló kötetében láthattunk. Fantasztikus mesélő, a végsőkéig képes túlozni az eseményeken, hogy az olvasó érdeklődését fenntartsa – ugyanakkor joggal vethető fel, hogy regénye szórakoztató funkcióján kívül miben jeleskedik igazán.

Az alcímben „patrióta kalandregényként” feltüntetett szöveg teljesíti azon feltételeket,



Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest, 2021

amelyek alapján Bahtyin óta a próbatételes kalandregényeket meghatározni szokás. A középpontban két házasulandó korú ember áll. A férfialak, Hunfalvy, egy sorsdöntő pillantás során halálosan beleszeret a rejtélyes származású asszonyba, Amáziába. Többször elveszteni véli, ám dacolva a sorssal, végül közel kerül hozzá, vele és néhány barátjukkal (egy színésznő, egy operarajongó főhadnagy és Gárdonyi személyével) kiegészülve a hatalom megdöntésére indulnak. Így ötösben élik át a hihetetlen kalandokat, sokszor csalódva, egyre nagyobb bajba

kerülve, mígnem valóságos forradalmat kirobbantva visszaserzik önmaguk és a magyarok becsületét. A tét ugyanis nagy: a Budapestet és a hazát újra elfoglaló török hadsereg kényelmi diktatúrát vezet be – mindezt a millennium éveiben. Innen származik a „patrióta” kifejezés: az ősi műfaj ugyanis „magyari” szempontból elevenedik meg, ám a túlzást magában rejtő jelző arra is rávilágít, hogy a gyorsan iramló, pergő nyelven megírt, rendkívül szórakoztató szöveg egy másik műfaj, a pamflet kódjai szerint is olvasható. A dolgok kifordítására irányuló írói eljárás és a felfokozott ironia mind elbizonytalanítják az olvasót, milyen kód szerint olvasható a történet – hiszen egy olyan világban járunk, ahol a kényszermasszázs és -hízás a fő büntetés, ahol a sámánok képesek „hoppánálni”, szellem-sereggel kisegíteni harcokat. A karikírozó szándék már a regény első fejezetében Isztambulban partra szálló Rákóczi (vagy helyesebben az őt játszó színész) törököket köszöntő beszédéből nyilvánvalóvá válik: „a magyar Ábel átöleli végre mostohatestvérét, a török Káint [...] Török s magyar két jó barát, együtt pörköli kávéját”.

A regény ezen pontján az olvasó gondolhatja azt, hogy a nagy fejedelem megzavarodott vagy egyszerűen ütődött – és a szereplőkhöz való ilyen hozzáállás helytálló. Pataki szereplőit a „különc” szóval közelíthetjük meg a leginkább. A kommunista Aczél Gerzson bokafetisiszta és a tüntetések megszállottja, Hunfalvy belebolondul Amáziába, a főhadnagy operákat énekel gyilkolászás közben, Küry Klára folyton az evésre gondol, és kiváló kardvívó... A szerző jó okkal sulykolja az olvasóba, hogy megteremtett világa kifordult sarkaiból, abszurd módon működik, ám ez nem mindig éri el azt a humoros hatást, amit kívántani szándékozott. Megmosolyogtató a jelenet, amelyben egy papucsférj a hangosan imádkozó janicsár hátát lapogatva próbálja őt lecsendesíteni, hogy az ne zavarja a nejét, de az ilyen jól sikerült epizódok mellett az erőltetett humort is megtalálhatjuk – rögtön a számtalan elferdített közhelyben és aranyköpésben (pl.: „Hejj, ráérünk Allah még!”, „Talpnyalónak lábgomba terem”, „Keresd a nőt.

A férfi alatt”). A szóteremtő eljárások, melyek elve az, hogy a nyelvünkben létező idiomatikus kifejezéseket a török környezethez idomítva, illetve egy szereplőhöz igazítva formálja újjá, viszont üdítően hatnak (a tevebőrt húzó főhadnagy, a vízbe harapó vizák vagy az „álljon meg a masírozás” felkiáltás stb.).

A nyelvteremtő eljárások, a narrátor ironikus modalitása és a folytonos újírás lehetővé teszi a regény posztmodern poétikák és szöveg-szervező technikák felőli interpretációját, talán ki is kényszeríti az effajta dialógusba állítást. A történelmi regény műfajának erőteljes jelenléte és a kalandok jellege, a jelenetekből való építkezés *A könnyemutatványosok legendáját* juttathatja eszünkbe, míg a török kor és hódítás irodalmi színrevitele az értelmezés horizontjába állítja Fekete István, Jókai Mór vagy Gárdonyi szövegeit, utóbbi a regény végén útnak is indul, hogy megírhasa az *Egri csillagokat* – holott annak végső harcjelenetét a törökökkel való harc leírásakor Pataki szintén megidézi. A kortárs olasz prózaírók halvány, ugyanakkor nem elhanyagolható nyomot hagytak az *Elvásik a török félholdon*: Calvino-féle játék zajlik egyrészt a szereplők tekintetében, akik állandóan maszkokat, szerepeket vesznek magukra, miközben valódi személyiségekről nem beszélhetünk, egyetlen hit, eszme vezérli őket, de valódi okuk nincs a lázadásra. A karakterábrázolás mellett a metafikció öntudatos jelenléte említhető: valójában nem létezik a regény, amit olvasunk, az olvasás során jön létre a szöveg. Umberto Eco (vagy Dan Brown, a *Da Vinci-kód* szerzőjének) szövegeiből nyerhette az ötletet, hogy egy értelmiségi hőst helyezzen a középpontba, sőt, mint *A Foucault-ingában* vagy *A rózsza nevében*, a bonyodalom az ő esetében is túlmutat a háború, diktatúra, forradalom témáján. Sokkal inkább teoretikus kérdések (nevesül a magyar nyelvrokonság) mentén szerveződik a cselekmény, a hősök vallása egy-egy tudományos tézis; Hunfalvy például mártírhalált halna a finn-ugor kapcsolat bizonyításáért. (Látható, hogy az olasz szerzőkkel ellentétben Patakinál az abszurdig torzul a mű tudásbázisa.) Valamilyen

alternatív regényként lehetne a legpontosabban meghatározni ezt a szöveget, ami mindvégig súlytalan marad, nem vehető komolyan, éppen a történet badarsága miatt – hiába támaszkodik fokozottan a hagyományra (Wass Albert *Elvásik a vörös csillagját* még nem is említettük, pedig annak újraírása is) és él ötletes narratív eljárásokkal, hiába ír jól; a szórakoztatáson túl a regénynek érzésem szerint nincs célja.

Kivéve egyet: mintegy parabolaként működik a szöveg, ezért lehetséges a mai politikai helyzetre vonatkoztatni a szulejmarxizmus eszmerendszerét és kiépítését. Érdekes elmélázni azon, hogy a bújtatott, „puha” diktatúra mennyire van átfedésben korunkkal és a jelenlegi, akár itthoni, akár külhoni világgal: „mivé romlott a magyar: seggük puhább a párnajuknál, tokájuk nagyobb a tököknél, kövérek, álmatagok [...] elvették a munkájukat, a céljaikat, a fáradalmaikat”. (Külön kiemelném azt a fejezetet, amelyben az ország valódi vezetői felelősöket keresnek, majd elégedetten a portásokra húzzák rá a diktatúra kialakulását.) A szerzőnek komoly szándéka, hogy a párhuzamokat és áthallásokat észrevegyük, nem véletlen használja azokat a kifejezéseket, amelyek azonnal bekapcsolnak egy narratívát (Georgius Sors, brüsszeli bankárok, pilisbérenc). Közvetlen politizálásba azonban nem kezd, a parabola műfajának megfelelően egy szimbolikus helyen, időben játszódó cselekményt épít fel, amelyben jelképes alakok lépnek színre. Összevont idősíkokat és tereket használ, mert bár a millenniumi főváros a fő helyszín, a törökök betörése és a hamis Rákóczi magában foglalja a múltat, de említések által nyitottak maradnak a

jövő perspektívái (például Daimler kapcsán az üvegházhatás kerül szóba). A díszletvárosként létező Isztambul bulinegyed pedig előidézi a későbbi törökké válást. Az olvasó állandó tér- és időbeli síkváltásokban van, ehhez idomulva a nézőpont sem fixált, állandóan változik a mindentudó narrátor pozíciója, ugyanis hol gúnyos, hol adomázó modalitásban adja közre hősei történetét, de fenntartva a konstruált zavart, egyrészt kialakít egy exmagyar nyelvet, másrészt életben tartja a régi korok helyesírását. Ám ez az összetettség felerősíti az egyes fejezetek széttartását, Pataki regénye ugyanis több helyütt csapongó, nehéz követni a történetet, mert a hirtelen váltások miatt nem egyértelmű, hol tart a történet. Egybemosódnak a valóságos és annak tűnő részletek, a metszetükben alakul ki a cselekmény, ezért bizonytalanodik el könnyen az olvasó azt tekintve, hogy az egyébként is abszurd regényt mikor, milyen kódok szerint kell kezelnie.

Az *Elvásik a török félhold* egy kényelemdiktatúra analízisét tárja az olvasók elé, világa a békes társadalmon alapszik, egy olyanén, amelyben az embereknek nincs szabadsága, önálló döntése, független cselekedete: amelyben észre sem veszik, milyen csonkított életre száműzik őket. „Addig emlegették a magyarok Mohácsot, míg a történelem újrendezte nekik, hátha másodjára már tanulnak is belőle”. Célzott üzenete ugyan nincs a műnek, a fékevesztett fantáziák után megfogalmazódó kérdés, „Tündérmese s pálinka kell a magyaroknak?” mégis eszünkbe juttatja, mennyivel tartalmasabb és mennyivel többet ér az élet annál, minthogy e kettő eleendő legyen számunkra.



Álom és/vagy költészet

Ilyés Krisztinka: *Papírcsillag*

Ilyés Krisztinka első verseskötete egy viszonypontok nélküli, szürreális álmvilágba repíti olvasóját. De gyorsan hozzá is teszem: noha a kötet versei valóban álomszerűen épülnek, ezalatt véletlenül se „álomba illően idillit” értsünk. A *Papírcsillag* se nem könnyed, se nem szórakoztató verseskötet, sokkal inkább egy lidérecs álmokba és gyermekrajzokba kiszervezett nyomasztó traumakatalógus: „Borzalom. Gyász. Csönd.” – ha egy sort kellene kiemelnem érzékeltetni a kötet hangulatát, ezt választanám.

Az álmvilág – bár rokonságban áll vele – nem költői világ. Mindkettőre jellemző például a gazdag képhasználat. De míg egy költői kép elvileg bárki számára dekódolható a szövegtörzset alapján és/vagy a szavak transztextualitásának feltérképezése által, addig az álmkép referenciáját az álmodó tudatalattijában kell keresnünk. Előbbit szövegelmzésnek, utóbbit pszichoanalízisnek hívjuk. Az álmképekkel dolgozó vers az ún. hangulati líra. Hangulati líra az, amit nem értünk, de – mivel a vers nemcsak jelentésével, hanem pl. ritmusával is hat a befogadóra – erős zeneisége miatt elfogadjuk versnek. És persze bármi lehet vers, ha versként olvassuk – a kérdés ebben az esetben már csak az, hogy akkor mit is jelent az, hogy „vers”.

A *Papírcsillag* (első két ciklusának) szövegei mindenesetre olyanok, mintha álm- vagy gyermekrajzleírások lennének, ahogy ezt a legtöbb szöveg vagy a címében (az első ciklus címe: *Gyermekrajz*) vagy egy utalással egyébként jelzi is: „Miután becsukod az ablakot, / beleálmodjuk magunkat egy teáskannába.” (*Csillagkínzás*)



Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest, 2021

Legkedveltebb eszközük a racionálisan csak nagyon nehezen (értsd: számomra nem) összeegyeztethető, meghökkentő, önmagukban is szürrealisztikus képek társítása: „Sebet ejt a hold az égre, / kettétört utakra aggatjuk / a holnapok süllyedését, / újságpapírba csomagoljuk / az elszáradt lelkeket.” (*Papírmadár*)

Az első két ciklus versei között éppen ezért nem is lehet éles határt húzni. Egyrészt, mert formai szempontból sem igazán észlelhető különbség a két ciklus között – ritmikus, rímes szövegek egyáltalán nincsenek közöttük, amittől leginkább egy álomnapló benyomását kelтик: olyan érzése lehet a befogadónak, mintha a szerző ébredés után – de még az álm hatása alatt – vetette volna őket papírra, amin utólag

csupán annyit változtatott, hogy „verssé” tördelte őket.

Másrészt azért, mert ugyan az első verscsoport (*Gyermekrajz*) mintha még inkább a gyermekkor élményeiből táplálkozna, míg a második ciklus versei – az *Alakváltás* című verssel egyébként szépen átvezetve (és sokat ígérve) – már inkább a hagyományosan felnőttkorra jellemző problémákat vetik fel, ide kerülnek például a férfi-nő viszonyt, illetve az identitását kereső fiatal felnőtt válságait és önmeghatározási kísérleteit megéneklő versek, az a szemléltetés, amire az első ciklus záróverse alapján esetleg számítana az olvasó. Hogy mennyire nem történik meg a fordulat, már abból is érzékelhető, hogy a *Magánrepülés* első verse éppen egy olyan képpel vezeti be a ciklust, melynek a meghaladását az előző versben lengette be: „Én voltam a borospohártartó, / homokszemcsék, amelyeket mérhetetlen távolságra / szedett szét a szél.” (*Alakváltás*); „A homokszemcséket / mérhetetlen távolságra szórta szét a szél.” (*Madarfélelem*)

A harmadik ciklus (*Halálnapló*) ellenben az első kettőtől radikálisan különböző poétikát működtet. Az első két verscsoport álomszerűen merész és enigmatikus képi világát egy mármár realiztikus, narratív versbeszéd váltja fel, melynek beszélője – mintegy magyarázatot is adva a kötet korábbi verseinek sötétségére – egy-egy rövid önéletrajzrészlet benyomását keltve meséli el szülei és „egyetlen barát[ja]”, a szomszéd bácsi halálát, illetve az ezeknek az eseményeknek a következményeit.

Tekintve, hogy a *Halálnapló* versei valójában verssé áttördelt novellák (első megjelenés: *Irodalmi Jelen*, 2018. január 13. – még novellaként), talán megkockáztatható, hogy kevésbé egy az előzőektől radikálisan eltérő poétika belengetéseként kerültek a kötet végére, holott kronológiailag – már amennyiben azonosítjuk a versek beszélőjét – inkább a kötet elejére illenének. Én inkább arra gyanakszom, hogy egyszerűen csak a túlzott hatásvadászat elkerülése végett kerülhetett ez a ciklus inkább a kötet végére (nagyon

is helyesen), azért is tűnik szerencsésebbnek ez a pozícionálás, mert tárgyilagos nyíltságuk miatt ezeket érzem a kötet legelőremutatóbb szövegeinek, melyek még azt is képesek elhíttetni, hogy az első két ciklus szövegei sem (csak) a mondanivaló hiánya miatt annyira ködösek, hiszen, lám, Ilyésnek túlburjánzó képek nélkül is van mit mondania.

Nem mintha egyébként az első két ciklusban ne lennének olyan versek, melyekben termékenyen használja ezt az „enigmatikusságot”. Jó pár vers van a kötetben, mely emiatt egyfajta lidércnyomásként, egy tárgyaltan szorongás verbális lenyomataként működik, melynek elolvasása után – hiába ütözködik sokszor átugorhatatlannak tűnő akadályokba az olvasó, ha értelmezni próbálja a szöveget, én például, bevallom, a versek döntő többségének még az ún. „témáját” sem tudnám magabiztosan meghatározni – a szöveg atmoszférateremtő ereje miatt olyan érzése lehet, mint amikor egy zavaros, rossz álomból ébred, amelyre nem emlékszik pontosan: „Táncolnak a bolygók / a lángoló világegyetem / közepén. // Figyelem, miként szippant / be egy nőt a fekete lyuk. / Meglehet, nem is nő, de túsarkút visel.” (*Elhagyjuk az élet színterét*)

Baj akkor van, amikor az állapotleírás, a képekben gazdag én-beszéd egy aposztrofikus odafordulássá alakul át egy beazonosíthatatlan „te”-hez, melynek következtében az olvasó a beszélővel való azonosulás helyett egy nem neki intézett monológ tanújává válik. Ez pedig azért baj, mert míg az álom- és gyerekrajzleírások – hiába zavarosak – képesek fenntartani azt az illúziót az olvasóban, hogy a beszélő sem érti, csupán rögzíti a látványt, vagyis osztozhat vele a szöveg által rögzített látvány/látomás által kiváltott szorongásban, addig az aposztrofikus versek nemértése már sokkal inkább azáltal okoz(hat) frusztrációt az olvasóban, mert úgy érzi, kevesebbet tud, mint a beszélgetés résztvevői. Hallja a mondatokat, de nem látja, hogy ki mondja azokat és főleg: kinek. Egy példa: „Amikor épp Atyád nem figyel, / érted imádkozik, hogy lemosd / anyádról a kék foltokat.”

(*Beleszületés*) Tekintsünk el attól, hogy a versszakban említett ima pontosan mire is irányul: hogy legyen elég ereje hozzá? [lemosni a kék foltokat], esetleg legyen hozzá képessége?, vagy pusztán arra, hogy „tegye már meg végre”: ne hagyja tovább szenvedni az anyát a kék foltoktól (már amennyiben a kék foltok itt verés nyomai). A képlékenység, a többféle értelmezhetőség itt még gazdagít(hat)ja is a vers jelentéshorizontját. A nagyobb kérdés: ki imádkozik? Az „Atya” (aki épp nem figyel)? Esetleg az előző versszakban szereplő Jézus? Vagy az azt megelőzőben a kulcslyukon kukucsáló kislány? A szövegkörnyezet alapján éppolyan eldönthetetlen, mint az, hogy voltaképpen kiért is szól az ima: a megfejtés itt is lehet a kislány, de lehet a beszélő (ha önmegszólít) vagy akár egy megnevezetlen harmadik személy is. Amellett, hogy a beszéd- és fogadópozíció tisztázatlansága egyszerismind még inkább ellehetetleníti az egyébként is enigmatikus képek jelentésének dekódolását, mindez mégis inkább azért frusztráló, mert ezzel az olvasót alárendelt szerepbe utasítja a vers beszélője, hiszen ő maga értelemszerűen tudja, hogy kihez beszél, csak éppen nekünk nem köti az orrunkra. Míg előbbi esetben az az olvasó benyomása, hogy a látvány ennyire ködös, itt már az, hogy a beszélő ködösít.

Míg a „ki kihez beszél?” bizonytalansága tulajdonképpen az összes aposztrofikus szövegben jelen van, addig az olyan szövegekben is tetten érhető egyfajta képlékenység, melyeknek nincsen implicit megszólítottja. A merész, néha nehezen elgondolható képzettársítás egy dolog, egy másik dolog viszont, ha névmások és a vonatkozást kifejező todalékok jelöltje válik bizonytalaná: „...szemem önkéntelenül is / összeköti a fedő alatt lebegő pontokat, / a holdban keresem a napot, arcán szeplőcseppek. / Babáknak szólítjuk őket, / sírnak a hidegtől...” (*Csillagkínzás*, kiemelés: BB) Itt például nem értem, hogy kinek vagy minek a szeplős arcát kellene elképzelnem, holott ez a szöveg folytatásának érthetősége szempontjából kulcsfontosságú lenne. Ha a fedő alatt lebegő pontok – ahogy erre a cím alapján következtethetünk

– a csillagok lennének, amelyeket a szem önkéntelenül összeköt, elgondolható egy szeplős arc (csillagok=szeplők), bár nem világos, hogy kié (Istené?). Esetleg lehet az is, hogy a holdban keresett napnak vagy magának a holdnak van arca, ebben az esetben viszont inkább a holdkrátereket vagy napfoltokat gondolhatjuk el szeplőként, kérdés marad viszont, hogy milyen szerepet töltenek be így ezen a képen a csillagok. Ha a következő mondatban szereplő „őket” névmást pedig – ahogy az a legkézenfekvőbbnek tűnik – a bizonytalan mibenlétű szeplőkre vonatkoztatjuk (szeplők=babák), a szeplők (holdkráterek/csillagok/napfoltok) már nem szeplők többé, hanem miként az őket hordozó szintén bizonytalan mibenlétű „arc”, maguk is valamiféle antropomorf lényekké válnak, akiket ráadásul mi (kik?) még kínzunk is: például „homokot öntünk a szájukba”. És akiről még azt is megtudjuk, hogy „mosolygödrükben megcsonkított szentjánosbogarak vonaglanak”. Mindez egy teáskannában történik, melynek „oldalán kihűlt jégvirágok futnak” és amelyben (?) – nem tudni, hol – „vérző ajtóknak megbotlanak a fénysugarak”. Tagadhatatlanul erős képi világ, csak kissé zavaros.

Bár úgy tűnhet, mintha a fent említett jellemzők miatt elmarasztalni igyekeznék Ilyés alkotásmódját, ez csak részben igaz. Noha ez a poétika az én személyes elváráshorizontommal valóban nem sok ponton találkozik, ugyanis – a megkövezést vállalom ezért – szeretem érteni, amit olvasok, azt viszont véletlenül sem merném állítani, hogy a *Papírcsillag* csupán egy hatásवादász, ad hoc módon összetákolt képekből álló blöff lenne. Egyrészt, mert a kötetben talán nem szerepel olyan vers, melyben ne tűnne fel legalább egy olyan motívum, amely egy másik versben is szerepel, a teljesség igénye nélkül ilyen fontos(-nak tűnő) motívum például a papír, az álom, a rajz, a kék és a sárga színek együttes jelenléte, a fekete csend, az éjszaka, a különböző égitestek és a füst. A motívumok visszatérő rekontextualizálása pedig már önmagában is nagyfokú tudatosságot feltételez, még akkor is, ha – számomra legalábbis – ahelyett, hogy a jelentéshálót gaz-

dagítanak, a tudatalattiban feloldatlanul maradt problémák újbóli kivetülésének hatnak: emlékeztetnek az előző álomra, de nem magyarázzák meg azt. Másrészt pedig azért, mert Ilyés nagyon is számol a magamfajta értelemkereső befogadók fenntartásaival, humorral átítatott iróniával küldve el bennünket „melegebb éghajlatra”: „Egy ember azt kérdezi, miért / nincs homok a bögre szélén. / Ő nem is jön többet erre. / Nincs tengerpart, nincs ember. / Az én tengeremen csak hajók vannak” (*Papírhajók*)

Ha azonban mégis számítana a véleményem, azt mondanám, hogy a kevesebb talán több lett volna (lenne). Az ugyanis már ebből a kötetből is kiderül, hogy Ilyés Krisztinkának nemcsak mondanivalója van, de fantáziája is mindazt érdekesen elmondani: a versek többségének képi világa még annak ellenére is le tudott kötni, hogy nem igazán értettem őket. Ha még értettem is volna – ki tudja –, talán emlékeznék is némelyikre.



A grófi dolgozószoba repülőgép modellekkel és tróféákkal

Az előző számunk tartalmából

Nádasdy Ádám, Borsodi L. László, Bánki Éva, Banner Zoltán, Hartay Csaba, Zentai Adél, Szálinger Balázs, Lackfi János, Lövétei Lázár László versei

Darvasi László, Bene Zoltán, Márton László prózái

Kiss Ottó meséi a *Papírhajó* rovatban

Elek Tibor esszéje az illúziótlan gondolkodás marosvásárhelyi műhelyéről (Székely János és Gálfalvi György évfordulóján)

Tanulmányok Bálint Tiborról, Borsodi L. László prózaverseiről, Gyomai Imréről

Gyarmati Gabriella páros interjúja Perlrott Csaba Vilmosról

Márton László *Nibelungok* című drámája – második rész, második felvonás

Kritikák: Háy János, Csabai László, Hász Róbert és Szűcs Péter könyveiről

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békéscsabai Jókai Színház

Felelős kiadó: Seregi Zoltán igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrássy út 1–3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@gmail.com; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 3000 Ft.

Terjeszti a LAPKER Zrt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.